

Цончо Родев Наричаха ме Желязната ръка

ИЗДАТЕЛСТВО
„ХРИСТО Г. ДАНОВ“

ЦОНЧО РОДЕВ
НАРИЧАХА МЕ ЖЕЛЯЗНАТА
РЪКА

chitanka.info

На майка ми

ОТ ИЗДАТЕЛЯ

Няма да описвам подробно как този ръкопис попадна в ръцете ми. Това е дълга история, която може би сама по себе си заслужава да бъде описана в отделна книга. Ще се задоволя да кажа, че преди четири години той ми бе предоставен от болонския архитект Джанкарло Булгарели; още преди няколко поколения, когато предците на господин Булгарели живеели във Верона, ръкописът вече се предавал от баща на син в семейството Булгарели като фамилна реликва. Притежателят на оригинала знаеше само, че в него се съдържат важни данни за българската история през XIII век и смяташе, че за мене, като българин, ще представлява особен интерес да се запозная с ръкописа. По-късно той на драго сърце даде съгласието си да издам този извънредно ценен исторически документ в превод на съвременен български език. И ето — книгата е в ръцете на читателя. Тази книга е точен превод на разказа, записан преди повече от шест столетия и половина от веронския рицар Теодоро Булгаро на онзи стар български език, който някога в училище наричахме „църковнославянски“. Моето участие се свежда само до разделяне на разказа в отделни глави, снабдяване по-неизвестните подробности с обяснителни бележки и намиране общо заглавие на книгата. Мисля, че тази последна маловажна заслуга ми дава основание да използвам израза на един прочут френски романист... И тъй като кръстникът е втори баща, подканваме читателя за удоволствието или за скуката при прочитането на книгата да благодари или да се сърди на нас, а не на Теодоро Булгаро...

Ц. Р.

Понякога ме обзема неудържим смях. Сега, на стари години, това се случва все по-често — когато седемдесетте са вече зад гърба на човека, той по-лесно съзира смешното и глупавото, комичното и чудатото, веселото и шутовското в живота около него.

Да вземем за пример мене самия, „ил кавалиере Ла мано ди ферро“, както ме зоват италийците. Аз съм пръв рицар на дука на Верона, а нямам нито капка италийска кръв; официалното ми презиме е Булгаро, а не съм и българин; по род съм чист ромеец, смятам се сам за българин, а съм веронски благородник. Иди после да не се смееш като луд на тази бъркотия!

Или Велихна, старият добър Велихна, епископът на Верона. Италийците не могат да произнасят „х“-то в името му и изопачават началното „в“, та затова го зоват ту Великна, ту Беликна, навремени даже Велика. Самото това изопачаване е вече повод за смях, но подобен смях е лековат, детински. По-смешното около Велихна е друго — него „светата“ римска инквизиция и светската власт търсят под дърво и камък, понявга го дирят дори в пустите пещери и в подземията на развалините, а не подозират, че обичайното му скривалище е тук, при мене, в дома на рицаря Желязната ръка; веднъж даже се случи така, че дукът удостои с посещението си моята чудесна укрепена вила на Лаго ди Гарда и докато пиеше и се веселеше, не му минаваше през ум, че страшният еретик, за главата на когото са обещани много кюлчета злато, е само на една стена от него и слуша всичките му дебелашки шеги. Как да не се пукнеш от смях? (Сега си давам сметка, че ако някой чете разкривените ми писмена в по-друго време, трудно ще разбере техния смисъл: та как така — ще си каже той — един епископ е бил гонен от инквизицията. Работата е там, че Велихна е епископ на катарите-албанензи, а „катари“ — това е италийското и франкското название на онези еретици-християни, които в България наричат богомили.)

Да, понякога има случаи да се смея и тогава се смея през глава. Но нека бъда честен — с годините се умножиха и случаите на дълбока тъга. Това се случва най-често, когато Велихна, жена ми Калина и аз седнем на приказки и тези наши приказки неизбежно ни отведат в славното време, преживяно от нас тримата. Тогава изведнъж в очите ни се набива жестоката истина, че спомените избледняват и че във всички случаи нашите спомени ще угаснат и умрат заедно с нас. Кой от

четиримата ми сина и двете дъщери таи в паметта си разказите ни за великите години, в които България отекваше от нашите мечове и победни възгласи? Кой от тях изобщо си дава труд да запомни кому е принадлежало някога името, което той самият сега носи? Колцина могат сносно да се изразят на български? — Никой. Или почти никой. От разказите ни те са запомнили само онези, описали случаите, когато мечът ми е бил в служба на знамето на Верона. (Нали им трябва от време на време да ги напомнят тук или там, та да научат другите със сина или дъщерята на кого имат работа!) А български знае само Борил и криво-ляво Ивайло. Знаят го, но както се знае чужд език, а не отечествен; за свой език те признават италиятския. А този малък Теодоро, най-сладкият от внуците ми, който в този момент се мъчи на всяка цена да се изкачи през стола и през раменете чак върху главата ми, навярно нивга няма да научи и една българска дума...

Не е само до езика. За своя земя синовете и дъщерите ми признават само тази, веронската. Лани пратих в Българско Борила. Отиде, стоя шест месеца там и се върна; стоя като гост, а се върна като у дома си — не трепна сърцето му, когато кракът му стъпи върху българска земя...

Ивайло, първородният, не можах да пратя; има тежка и незаздравяваща рана на крака и не е за пътуване. А сам не пожелах да отида. Сега на търновградския престол седи Тодор Светослав, достоен мъж и добър владетел, но аз не мога да му простя, че е син на баща си...

Та за какво ми беше думата? Ах, да, за спомените. И за тъгата, при вида на изличаването им.

Те не трябва да изчезнат, тези спомени. Не трябва онези, които през вековете ще носят името Булгаро, да не знаят чудните и славни дни, преживени от родоначалниците им. Ще им ги разкажа — искрено и честно, както човек разказва на себе си, без разкрасяване и без изопачаване и ще ги скрепя върху бомбицина^[1]. После ще затворя листовете в метална кутия (приготвил съм я вече) и ще ги зазидам в стената на дома ни. Нека след сто или след петстотин години някой потомък на Калина и Теодоро Булгаро ги намери, нека ги прочете и изрече присъдата си над нас, прародителите си. И тогава нека да се срами или гордее, че носи името Булгаро.

Това завещавам аз, Теодоро Булгаро, рицарят Ла мано ди ферро, по прежнему Тодор Желязната ръка, а по род Теодорик Стохас, в годината господня хиляда триста и петнадесета.

[1] *Бомбацин* — предшественик на днешната хартия. ↑

I

Когато един мъж е на тридесет и пет години, притежава само меч, кон и два ката дрехи, а богатството му се състои в повече битки зад гърба, отколкото златици в кесията, редно е да не се чувствава съвсем безгрижен и да се позамисля за бъдещето. А точно в такова положение се намирах аз самият през лято господне 1277.

По това време — уморен вече и от приключения, и от воински живот — аз напуснах службата си на алагатор^[1] в дворцовата стража и реших да опитам другото: живот без господар, без друга воля освен моята. Бях скътал малко пари и се надявах да изкарам с тях няколко години без тревога за хляба и виното. Но, както казват, на броени дни и броени пари скоро се вижда краят; минаха месец-два и разбрах, че безгрижието и аз сякаш по правило се разминаваме. Разбрах още, че ако исках да си осигуря спокойствие за идните години, трябваше веднага да предприема нещо. И аз, като воин, не загубих много време, за да се реша.

Поогледах се из Цариград и бързо направих избора си — Ирина беше привлекателна, макар и не красива, и притежаваше ценното качество, че беше единствено дете на богат баща. Защото Никос Мануилос беше тесногръд и лихвар и страдаше от глупавия стремеж да се сроди с някой велможа, но просто не знаеше броя на парите и имотите си.

Пожертвувах част от оскъдното си богатство, дадох да позлатят медната ми броня и подхванах правилна обсада. Уж случайно по няколко пъти на ден минавах по тяхната улица, покланях се дълбоко, щом я зървах на прозореца, дебнех я, когато отива на църква и чинно заставах срещу нея, като не пестях пламъка на погледите си. Когато забелязах, че съм привлякъл вниманието ѝ, успях да ѝ подхвърля една бележчица, в която с изискани думи възпявах нейната красота и намеквах за желанието си да я видя моя жена. И може да съм се лъгал, но тогава ми се струваше, че имам изгледи за близък успех.

Един ден бях решил да предприема голямо настъпление. Облечен в скъпа одежда от генуезко сукно, с късо пурпурно наметало и с малък меч на хълбока, аз вървах по улицата край дома й, целият вдълбочен в играта. Изведнъж зад мене се чува бързи стъпки и някакъв непознат глас произнесе тихо:

— Теодорик Стохас! Нали ти, благороднико, се казваш така?

Извърнах се. Един воин от дворецовата стража, когото не познавах, стоеше почитателно пред мене, „благородника“.

— Е? — отсякох аз в отговор.

— Имам заповед да те намеря и да те поканя да дойдеш незабавно в двореца.

— Защо? Аз не съм вече на служба, не дължа нищо — защо ще идвам?

— Не е до службата, Теодорик Стохас, не! — прошепна той многозначително. — От много по-високо място те викат.

И дяволът успя да ме заинтересува. В мене се пробуди отново любовта към новото, тайнственото и непознатото и като отложих срещата си с желаната наследница, аз тръгнах с широки крачки към съдбата си.

Когато минавах под величествените сводове на главните двери, стражите се изпъчиха, сякаш виждаха пратеника на някой могъщ крал, а не довчерашия воин, който безброй пъти също така бе посрещал знатните гости. Оттам ме пое императорският протокелиот^[2] и ме поведе през красивите зали, потънали в кадифе, брокат, мрамор и резби на скъпо дърво. Стигнахме до една тежка врата, водачът ми я отвори и ме пропусна да мина.

Озовах се в престолната зала. Тя беше поне деветдесет стъпки дълга и около тридесет висока. Таванът се крепеше от два реда стройни колони от червен мрамор с изящни двойни капители. Тежки завеси полузакриваха тесните прозорци.

В дъното на малък подиум стоеше императорът, небрежно отпуснат в своя грамаден сребърен трон. Край него стърчаха двама души, в които познах шишкавия логотет^[3] и натруфения като жена велик стратег Никифор.

Разбрах, кой ме беше повикал. Дори имах суетата да помисля, че ме чакаха с нетърпение и че биха ме чакали, дори ако се забавех до вечерта. Прекосих с твърди стъпки залата и вместо да падна на колене

пред императора и да ударя чело о земята, аз само се поклоних с единия крак напред, както съм виждал да правят франкските рицари.

Забелязах, че Михаил Палеолог се усмихна леко на дързостта ми, като че ли тя го забавляваше. Той беше слаб и висок старец с проницателни очи, тънки и извити вежди, изпъкнали скули и рядка и дълга сива брада, която, заедно с тиарата^[4] на главата, още повече удължаваше и без това дългото му лице. В ръцете си люлееше къс златен скиптър с такова равнодушие, сякаш премятеше зърна на броеница. Преди да заговори, той ме изгледа продължително, невям изучаваше личността ми.

— Аз съм чувал за тебе, Теодорик Стохас — каза най-после той с плътен уморен глас и в отговор аз се поклоних повторно. — Чувал съм и хубави, и лоши работи.

— Защо обременява господарят паметта си с вторите? — запитах смирено.

Той се засмя, развеселен от нахалството ми. Но изправените до него велможи ме изгледаха смаяно, стъписани от дързостта на такова нищожество, каквото навярно представлявах в техните очи.

— Аз търся човек. Да, като онзи стар атински мъдрец^[5] аз търся човек... за да изпълни една задача. Ако ти, Теодорик Стохас, се окажеш годен за нея, ще ти се случат щастливи неща, каквито не си и сънувал. Ние се сражавахме заедно при Пелагония, нали?

— Да, сражавах се за тебе, господарю. И при Пелагония, и тук в Цариград, и в Азия, и в Арбанашката земя^[6], и по островите...

Това беше истина, но... не цялата истина. Защото аз предпочетох да спестя някои подробности, от споменаването на които надали щях да извлека някаква полза.

... Бях на седемнадесет години, когато жаждата за приключения ме подгони по друмищата. Тогава научих, че се подготвя голяма битка; сицилийци, епирци, сърби и ахейци се бяха съюзили, за да нападнат Никейската империя^[7]. По онова време аз не се чувствувах ромеец, но реших да се присъединя към никейската войска, защото се стремях към слава и вярах, че ще я достигна по-лесно, ако взема страната на слабите.

Така и стана. Като наемник на Михаил Палеолога аз участвах, в прочутата битка в Пелагонийската равнина^[8] — първата битка и първото кръвопролитие в моя живот! — и толкова ми провървя в нея, че докато другите пленяваха стягове или по някой от четиристотинте рицари на сицилийския крал Манфред, на мене ми се удаде да обезоръжа и заловя самия ахейски принц Вилхелм. Случи се, че подвизите ми през този паметен ден бяха забелязани от протостратора^[9] Алекси Стратегопул. И още вечерта след битката той ме възнагради, като ми даде позлатеното въоръжение на Вилхелма и двадесет дуката^[10] и ме въздигна в свой пръв помощник. Пръв помощник на протостратора! Не зная дали във вековната история на Византия има друг подобен случай — такава висока служба да е давана на толкова млад воин. Ако прочутият Велизарий^[11] можеше да научи за успеха ми, би се обърнал в гроба от завист — на моите години той не е дори и мечтаел за открития път към слава и богатство, който аз имах пред себе си.

За две години се превърнах в сянка и дясна ръка на военачалника си. Бях му необходим във всичко — служех му като помощник, заместник, писар, иконом, правех плановете му, приемах пратениците, грижех се за припасите и какво ли още не. Той ме ценеше, признаваше заслугите ми и щедростта му, която се изливаше върху мене, не беше малка. А аз продължавах да раста и заяквам, и устната ми се покри с редки мустачки...

После — нов успех! През пролетта на годината от Христа 1261-ва бях с Алекси Стратегопул, когато той с внезапен удар и с помощта на местните жители отвоюва Цариград от латинците. Дори бях първият от малкия ни отред, който — с кървав меч в десницата — прекрачи Силимврийската врата.

Когато всичко беше свършено, Михаил Палеолог пристигна тържествено и под жаркото августовско слънце се короняса повторно за император на Византия в старата престолна столица „Света София“. Оттогава започна добруването на ония благородници и роднини, които му бяха помогнали да достигне престола. Аз самият имах немалко заслуги и можех да се надявам бързо да измина пътя до висшето военачалничество.

И сигурно бих го изминал, ако заседналият дворецов живот и подмазването около големците не противоречеха толкова на характера

и възрастта ми. Затова чаках първия удобен случай, за да отида там, където дрънкаха оръжията на бранниците, където имаше място за подвизи. И този случай не закъсна. Същата есен за освобождаването на пленения Вилхелм императорът получи откуп три области в Пелопонес и аз успях — чрез намесата на моя военачалник — да си издействувам длъжността кефалия^[12] на крепостта Монемвасия.

Три дълги години живях там. Уви, претърпях голямо разочарование. Мислех, че ще намеря битки и приключения, но вместо това само сучех мустаци, разхождах златната си броня под вечно зелените маслинови дървета и... трябваше да измислям какви ли не военни хитрости, за да се спасявам от клопките на бащите на неомъжени дъщери. И в един злополучен ден, когато венчилото вече бе надвиснало над главата ми, аз не издържах — зарязах всичко и хукнах накъдето ми видят очите. След половин месец бях вече наемник във флотата на Генуа.

Както и можеше да се очаква, моето глупаво решение не мина без печални последици. Мечтаех да поскитам на воля по света, да видя чудни страни, да опозная народи и да преживея необикновени приключения, а то още същото лято венецианските кораби ни притиснаха в архипелазите, разгромиха ни и аз едва се отървах с един дълъг белег от меч на лицето, който започваше от сляпото око, пресичаше бузата и свършваше под долната устна...

Пристигнах в Цариград съвсем не така, както бях заминал. Богатството ми беше пропиляно, самочувствието — незавидно. Притежавах само дрехите на гърба си, пък и те бяха в окаяно положение. Намерих моя предишен военачалник. Видът ми говореше тъй красноречиво, че нямаше нужда да произнасям молбите си. Ала и Алекси Стратегопул не беше в блестящо положение. Той беше изпаднал вече в немилост, аз пък си бях постлал лошо с бягството от Монемвасия и службата при генуезците, та единственото, което намери за мене, беше службата на архон^[13] при акритите.

Акритите бяха особен род воители, каквито вече няма и надали ще има занапред. Заселени по границата в Азия, те бяха освободени от данъци, получаваха заплати и чести награди срещу задължението да пазят империята от турци и араби. Те бяха доста заможни и затова, като пазеха собствените си имоти, служеха добре и като граничари.

Не се колебах и веднага приех предложението — и без това нямах възможност да избирам, пък и ме блазнеше мисълта, че отивам в родината на легендарния Василий Дигенис Акрит^[14]. Отидох и цели шест години прекарах в този забравен от бога край. Участвавах в безброй малки и големи сражения, за които, ако река да ги описвам, няма да ми стигне целият бомбицин на Верона.

Макар и отдалече, до нас все пак достигаха слухове от престолнината, и то един от друг по-тревожни. Увлечен в ходовете на своята многостранна политика, смукан от роднини и велможи, Михаил опразнил съкровищницата и непрекъснато се чудел откъде да набавя нови средства. Както всяка лоша мълва и тази излезе вярна. На шестото лято от престоя ми дойдоха дворцови люде и донесоха повеля да се отнемат земите и правата на акритите. Войниците пороптаха, едва не се стигна до бунт (за малко аз, също роптаещ, не се озовах начело на бунта), но сетне разбраха, че не ще постигнат нищо и полека-лека се разпиляха. Аз също видях, че там не ще има повече място за мене. Скорчих на коня и се озовах в Цариград.

Покровителят ми Алекси Стратегопул го нямаше вече: да изпаднеш в немилост пред Михаил Палеолог и да загубиш главата си е равнозначно нещо. Но аз се оправих сам — успях да намеря служба на алагатор в дворцовата стража и за пръв път можах да отдъхна от странствованията си.

Времето, прекарано в двореца, е свързано с една друга моя страст. Походите насам-натам не бяха особено чести, службата също не ми отнемаше много време и целия остатък прекарвах в четене. Причината беше една дребна услуга, която направих на императорския библиотекар, учения Ангеларий. От благодарност той се закле да ми се отплати, като ме просвещава. При него аз си припомних всичко, научено някога, усвоих и латински и като се ровех непрекъснато в прашните свитъци и дебелиите томове, направих поразителното откритие, че хората не са писали само богословски трактати и скучни хроники, а и прелестни стихове, поеми за баснословни герои или нежни любовни идилии. Така покрай историята, стратегията и другите науки, аз изучих и литературата — от Хезиод^[15] до нашия Теодор Продром^[16].

Както виждаш, бъдни четецо, не всичко в моето минало можеше да се разкаже на императора. Благоразумно премълчах Монемвасия, генуезците и Алекси Стратегопул, а шестте години при акритите за всеки случай позамазах зад общата дума „Азия“...

[1] *Алагатор* — началник на военен конен отред; кавалерийски офицер. ↑

[2] *Протокелиот* — царски или императорски адютант. ↑

[3] *Логотет* — висша длъжност, отговаряща на съвременните канцлер или пръв министър. ↑

[4] *Тиара* — вид корона с удължена форма. ↑

[5] Намекът е за *Диоген*, древногръцки философ от школата на циниците (413–323 г. пр.н.е.). Изпитвал голямо презрение към човешкия род и за да го изрази, ходел денем със запален фенер; запитван защо прави това, Диоген отговарял: „Търся човек!“. ↑

[6] *Арбанашка земя* — старото име на днешна Албания. (Арбанаси — албанци). ↑

[7] В 1204 г. кръстоносците разгромили могъщата дотогава Византийска империя, превзели Цариград и основали своя Латинска империя. Разбитите византийски аристократи образували три самостоятелни държавици: тъй наречената Трапезундска империя на брега на Черно море, полусамостоятелното Епирско деспотство, в югозападната част на Балканския полуостров и Никейската империя, образувана от Теодор Ласкарис в Мала Азия. Последната играла най-голяма историческа роля. Редица силни и способни владетели Йоан Дука Ватаци, Теодор II Ласкарис и Михаил VIII Палеолог — я въздигнали в значителна сила, завладели и много територии на европейския бряг. След освобождаването на Цариград Никейската империя престанала да съществува, понеже се възродила Византийската. ↑

[8] *Пелагонийска равнина* — старото име на Битолското поле (Пелагония — Битоля). ↑

[9] *Протостратор* — висш военачалник, но все пак след царя или императора, който, като самодържец, бил и върховен командир на войската. Тази, както и повечето титли и длъжности, които се срещат в разказа на Теодоро Булгаро, са византийски, но ги имало и в България с аналогично съдържание и за двете държави. ↑

[10] *Дукат* — златна венецианска монета с висока стойност. ↑

[11] *Велизарий* — най-великият пълководец на Византия, роден в Тракия през 490 година. Постъпил млад във войската, на 23 г. станал началник на важната гранична крепост Дара, а на 25 — магистър на армията. Името му е свързано с победоносни войни в Армения, северна Африка, Италия и Персия, както и с потушаването на голямото въстание Ника. Умрял в 565 година. ↑

[12] *Кефалия* — управител на града. В България се употребявали обикновено други названия; *катепан* — за по-малките градове и *дук* — за по-големите. Дукът в най-големия град на областта бил нещо като областен управител. ↑

[13] *Архон* — началник на военен отред; офицер. ↑

[14] *Василий Дигенис Акрит* — легендарно лице, герой на най-прочутия епически цикъл на Византия. Представен като полунезависим владетел по границата в Мала Азия, славно воювал срещу араби и разбойници-апелати, Василий станал любимец на целия християнски Изток, подобно на Роланд на Запад. Цикълът вероятно е започнат през IX-X век, но после е допълван и разширяван. ↑

[15] *Хезиод* — беотийски селянин, живял към VIII-VII в. пр.н.е., станал прочут гръцки поет на древността, дори наричан „баща на гръцката поезия“. Оставил поемите: „Теогония“ — главен източник за изучаване гръцката митология, „Труд и дни“ — изображение на селския труд, „Херкулесовият щит“ и пр... ↑

[16] *Теодор Продром* — византийски поет от XII век, творил на простонароден език. Автор на романа „Роданта и Дозиклей“ и на няколко поеми. ↑

II

Ако Михаил Палеолог е бил осведомен подробно за житието-битието ми, той с нищо не го издаде. Само се усмихна неопределено и каза:

— Добре, добре, то ще излезе, че само на тебе дължа короната си. На колко си години?

— Тридесет и пет.

— Така. И какво успя да научиш за тридесет и пет години и толкова битки?

Като не можах да разбера какво очаква да чуе от мене, аз стоях и гледах глупаво. Великият стратег сметна, че е дошъл моментът да прояви духовитостта си:

— Кажи, кажи, млади момко, не се страхувай. Светлият ни господар иска да знае какви познания си придобил през живота си.

Ядосах се на този мазен блюдолизец. Като че ли аз не знаех гръцки, та трябваше той да ми превежда! Буйната ми воинска кръв кипна и аз реших каквото и да стане, да го накажа.

— Моля — обърнах се към императора, — заповядай да донесат един лък и стрела и аз ще покажа какво зная и на какво съм способен.

Михаил Палеолог отново се усмихна и плесна три пъти. Влезе един слуга, изслуша заповедта му, излезе и почти веднага се върна с исканото оръжие. Грабнах лъка, опитах тетивата и казах самонадеяно:

— Господарю, за тридесет и пет години аз се научих да направлявам стрелата както никой друг под слънцето. Улучвам окото на риса през най-гъстите клони на гората и спирам шеметния полет на лястовицата в небето. Разреши да ти покажа майсторството си.

Императорът кимна и аз заговорих на великия стратег Никифор:

— Кой е по-храбър от вожда на войските? Кой може по-смело да гледа смъртта от онзи, който сам води хиляди живота на смърт? Велики пълководец, помогни ми да покажа на императора своето изкуство. — Извадих един дукат от джоба си. — Вземи, моля те, тази златица, отдалечи се на двадесет крачки и я вдигни над главата си.

Бъди спокоен — стрелата ми ще я свали от ръката ти, без да те одраска.

Обзет от страх, военачалникът се огледа безпомощно. Той се повъртя неловко, сякаш прекрасните одежди изведнъж му бяха станали тесни, и каза хрипкаво:

— Моят живот е много необходим на императора, за да го рискувам напразно, войниче.

Михаил Палеолог беше явно развеселен. Той се тресеше от беззвучен смях и ни наблюдаваше с искрящи очи.

— Защо, Никифоре, защо? Докажи на този момък, че вождовете мрат също така храбро, както и обикновените воини.

Но моята жертва като че се бе сраснала със земята. На лицето на стратега бяха изписани отчаяние и ужас. След като се посмя достатъчно, императорът се притече на помощ на пълководеца. Той повика слугата, който бе донесъл оръжието, и му заповяда да заеме мястото на Никифор. После ми каза злокобно:

— Теодосий е любимият ми прислужник, който има дарбата да отгатва желанията ми още преди да са се появили в мене. Ако поради глупавото ти самохвалство се случи нещо с него, ще те накажа също така строго, както ако беше великият стратег... — той се засмя в шепата си, — или даже още по-строго. Та хайде, Теодорик Стохас, стреляй и не забравяй, че играеш с живота си.

— Моят живот струва много малко, господарю, не е като на великия стратег. Аз не виждам какво друго мога да правя с него, освен да играя... както впрочем съм играл непрекъснато досега.

После вдигнах лъка и се прицелих. Веднага разбрах защо императорът толкова ценеше своя Теодосий — от смелост, волско равнодушие или навик, непрекъснато да рискува живота си, ръката на слугата, държаща монетата, не трепваше. Пуснах тетивата и след миг златният дукат изхвъркна из пръстите му. Теодосий остана спокоен, но край мене се чуха няколко тежки въздишки.

Аз побързах да укрепя впечатлението от първия си успех. Изтичах, взех обезформения дукат, извадих меча си, подхвърлих монетата нагоре и докато тя се премяташе във въздуха, със силен и точен замах я разсякох — труден и претруден фокус, изпълним само от човек, който шест години е нямал друго забавление освен меча.

Взех двете парчета на монетата и ги подадох на императора.

— Да, наистина си Желязната ръка! — рече възторжено той.

Помня, че неволно трепнах. Не от похвалата — тя остана някак си далеч от мене. Трепнах от изненада, че той, могъщият владетел, бе положил толкова труд да се запознае с моята личност, че дори бе научил прозвището ми.

Отново настъпи тишина. Вдълбочен в мислите си, Михаил гледаше дългата си брада и впиваше змийските си зеници в мене. Най-после заговори и аз разбрах, че вече ще науча причината за повикването ми.

— Какво ще кажеш, Теодорик Стохас, за империята? Как ти се вижда? Към добро или към лошо върви?

Спомних си думите на Епиктета^[1], моя любим Епиктет: „Човек има две уши и една уста, за да може два пъти повече да слуша, отколкото да говори.“ Затова отвърнах предпазливо:

— Аз съм воин и занаятът ми е да воювам. Държавните дела никога не са ме блазнили и интересували.

— Ами какво знаеш за Лахана?

Разбрах за какво намекуваше. Слуховете бяха достигнали и до моите уши. Но сторих учудена физиономия и отвърнах внимателно:

— Лахана ли, господарю? Това е една трева като зелка^[2] и моят кон много обича да хрупка от нея...

Императорът изсъска с яд и възхищение:

— Умен си ти, момко. Умен и хитър. Такъв човек търся — да е сръчен в ръцете и главата му да не е празна. Сигурен съм, че много неща знаеш ти и за мене, и за империята, но не желаш да говориш.

Михаил Палеолог не се лъжеше. В моите странствувания аз бях срещал много хора, от които бях научил доста за императора. Знаех дългия му и криволичещ път от обикновен благородник до властелин на империята, предателствата му (по едно време той служил на иконийския султан срещу Византия), престъпленията му, между които особено „блестяха“ посичането на почтения старец Георги Музалон върху стъпалата на църковния олтар и ослепяването на невръстния император Йоан Ласкарис. Да, много неща знаех, но... знаех и да мълча. Той видя, че нямам намерение да изкажа мислите си и затова подхвана:

— Онова, което искам от тебе, не е трудно. Ти говориш български, нали?

Отново смаян от осведомеността му, потвърдих с кимване на глава.

— И при това си добър и родолюбив ромеец?

Дарбата ми да говоря още не беше се възвърнала. Логотетът, изглежда, схвана по друг начин мълчанието ми, защото реши да ми помогне, като отговори вместо мене:

— Така е, светли господарю. Теодорик Стохас е чистокръвен ромеец, син на наш воин, загинал при Устра^[3] в бран срещу българите. Тогава Теодорик бил дванадесетгодишен. Тъй като нямал и майка, някакъв български болярин го взел със себе си и го отгледал в своето имение. Теодорик Стохас преживял пет години при болярина, научил се да чете и пише по български и гръцки, овладял и бранното изкуство, но не забравил, че има ромейска кръв в жилите си. И когато приближила славната битка при Пелагония, той забягнал от дома на варварина, за да постави меча си под твоя повеля, венценосни. И за да остане завинаги верен на тебе и на отечеството си...

Слушах го и се усмихвах. Помня, тогава си казах: „Драги логотете, глупец е, който се вторачва в събитията, а не се потрудва да надзърне и зад тях.“ Защото логотетът се бе постарал да изучи събитията от детството ми, но не бе успял да докосне скритата им същност.

... Когато напуснах скривалището си, битката за Устра беше завършила. Победителите бяха отворили бъчвите на прониарите^[4] и като изпразваха кратунките с гъсто червено вино, празнуваха победата си. А наредени покрай стената лежаха избитите защитници — облени в кръв, с вдървени крайници и изцъклени очи. Между тях открих баща си. Една стрела, украсена със снопче разноцветни пера, стърчеше от корема му. Бях останал съвсем сам на света!

Спомням си, че, облян в сълзи, се хвърлих върху тялото му, стенех, или по-право ревах от мъка, примесена с ярост. Изведнъж чух зад гърба си някой да говори на непознат гърлен език и една ласкава ръка се отпусна на рамото ми. Обърнах се. Надвесен над мене стоеше един българин и ме гледаше приятелски. Но аз не забелязах нито добрия му поглед, нито силната снага, нито богатите одежди. За мене той беше един от убийците на баща ми и с размътени от сълзите очи, с

неразбираем вик на устата, аз се хвърлих срещу него и заудрях със слабите си юмручета позлатените плочки на бронята му.

— Хо-хо-хо! — засмя се той високо и улови ръцете ми като в ковашки клещи.

Докато се мятах и извивах като змийче, една старица приближи и ми каза на гръцки, че баща ми е убит и че не ще има кой да се грижи за мене. Тогава, лицето на човека стана тъжно, замислено и още по-приятливо. После се наведе над мене и ми прошепна на родния ми език:

— Не бой се, юначе. Мъртвите са мъртви и плаحوвете няма да ги съживят. Бъди смел, такава е войната. За себе си не тъжи: няма да те оставя да просиш по друмищата. Ще те взема с мене и ще те направя мъж.

И стана тъй, че аз заминах с българите, когато Теодор Ласкарис ги прогони отново в планинските им земи.

Пет години живях в замъка на добрия болярин Борил (така беше името му). Той ме гледаше като добър и нежен баща и не правеше разлика между мене и двете си момчета Куман и Георги. В игри и увлекателни занимания ние растяхме безгрижно. Сутрин дългобради монаси ни учеха на българско и гръцко четмо и писмо. След обед яхвахме конете, вземахме мечовете, лъковете и стрелите и най-добрите воители на болярина ни показваха тайните на бранното изкуство. Ние яздехме неуморно, упражнявахме се в стрелба и в бой отблизо, изобщо приучвахме се на всички сръчности, които са нужни на боеца.

По онова време мене за пръв път ме нарекоха Желязната ръка. Това стана така. Когато овладяхме тайните на различните оръжия, боляринът Борил повика от Търновград някой си Радан, прочут майстор на меча, който да ни запознае с удивителното си умение. Взехме притъпените мечове и пред погледа на Борил един по един застанахме срещу него. Радан на бърза ръка нанесе два силни удара на Куман, после още в първата схватка изтръгна оръжието от ръката на Георги. Дойде моят ред. Съсредоточих цялото си внимание и отбих няколко хитри нападения на Радан, после ми се удаде да го измамя с лъжливо движение и сам му нанесох силен удар в гърдите, който, ако оръжието бяха истински, щеше да бъде и последен. Радан се ядоса и предложи да почнем отначало. Но колкото повече се ядосваше, толкова по-лесно го надвивах.

След четвъртата схватка той захвърли меча си на земята и с глас, пълен едновременно със срам и възторг, каза на болярина:

— Това момче няма какво да се научи от мене. Това не е човек, а желязна ръка!...

Ето как възникна прозвището, което ми остана и до днес.

Постепенно аз горещо обикнах болярина. Той измести от сърцето ми бледия спомен за моя баща и на всекидневните му грижи и съдържани ласки аз отвърщах с преданост и синовна любов. Сега съм старец. Обходил съм на шир и дълж цялата земя, от страната на дългокраките франки до пустинните степи на татарите. И никъде не съм срещнал друг благородник като Борила.

Не го казвам защото му бях отдал сърцето си. Той наистина беше човек, какъвто рядко се среща между благородниците. Не се предаваше на пиене и непрекъснати удоволствия, а водеше почтен и редовен живот. Всяка сутрин прекарваше доста време сред тишината и мистичния полумрак на постницата си в молитва, размисъл и покаяние. После обикаляше на кон обширната си земя, следеше работата, изслушваше отроците^[5] си, съдеше, и то все справедливо. След пладне обикновено излизаше да погледа обучението на младите воители и отделно на синовете си и мене. Сам отличен ездач и боец, той поправяше грешките ни, показваше ни тайни удари, като нерядко вземаше участие в нашите упражнения.

И въпреки всичко аз го напуснах, избягах от него като нощен тат.

Бях пораснал, възмъжал. Тялото ми избуя високо и силно, а непрекъснатите упражнения го бяха направили гъвкаво и грациозно като генуезка шпага. По лицето ми се появи рядък мъх, който ме караше да се пръскам от гордост. Умът ми също не ме посрамваше. Знаех отлично гръцки и български, криво-ляво познавах риториката, историята и богословието. Всичко това ми отваряше широко дверите на бъдещето. Ако бях останал, сигурно щях да получа нещо от наследството на Борила, щях да вляза в двора, да си намеря една хубава и богата жена и спокойно да дочакам старините. Но бурната скитническа кръв на баща ми не ми даваше покой. Уютните замъци, меките постели и безоблачният живот съвсем не ме блазнаха. Аз мечтаех за битки и слава, за чужди и далечни земи. Въображението ми рисуваше приказни картини, в които бляскаха мечове и се размахваха кърпичките на прелестни жени. Те ме притегляха неудържимо,

надвиваха любовта и признателността ми към болярина и накрая ме накараха да заменя охолството на благородника с тоягата на скитника.

И така, аз оставих едно благодарствено писмо до моя покровител и тайно, посред нощ, се измъкнах от дома му, за да поема към Пелагония. Съдено било години по-късно да срещна този благороден и добър човек при съвсем необикновени обстоятелства...

Докато логотетът сухо разказваше миналото ми, а аз премислях тези неща, които царедворецът не подозираше, императорът ме изучаваше с острите си очи. После кимна и рече на себе си:

— Точно такъв човек ми е нужен. Той ще съумее да... — След това се обърна към мене: — Задачата ти, Теодорик Стохас, е да намериш един човек и да пуснеш една от верните си стрели, но не по златни монети, а... — Той не довърши, но многозначително посочи сърцето си.

— Господарю — отговорих веднага, — направил си грешка или са ме описали лошо. Аз съм воин, а не разбойник. Не се страхувам от битките, но обичам да срещам врага открито, лице срещу лице и гърди срещу гърди. Ударите от засада не са ми привични.

— Но това е политическа задача и изпълнението ѝ носи чест, а не позор.

— Тогава прати някой джелатин. Само на тях се плаща, за да убиват.

Изглежда, императорът не очакваше такъв отпор. Той заигра по-нервно със скиптъра си, а веждите му се изправиха. Дълго стоя безмълвно и съсредоточено, преди да заговори отново:

— Ти си прав, момко. Погледнато воински и християнски, ти си прав. Не трябваше да ти предлагам така направо. Сега ще ти обясня всичко и тогава сам ще схванеш нуждата да заработиш за мене. — Императорът се облегна на коляно и се надвеси напред. — Макар и да не признаваш, ти навярно си чул какво става при варварите на север. Доскоро всичко там вървеше добре. Техният цар Константин е слаб и кротък човек. Болен. Преди осем години аз го ожених за моята племенница Мария, красивата вдовица на великия domestik Алексий Фил. Наистина новата царица не върви твърде по свирката ми.

Въпреки това не е трудно да се управлява царя — малко злато на болярите му, те го понатисват и... свършено.

Ала това щастливо време отмина — продължи той. — В България става нещо, което историята не познава. Започва една промяна, която може да сбърка и най-големия мъдрец. Бунт! Въстание! Но не каквито сме чували. Винаги е имало бунтове и въстания, дори... дори и аз така стигнах до трона. Но досега съществуваше закономерност: става бунт, на мястото на един благородник идва друг благородник и всичко продължава както преди. При българите е друго. Не благородник е начело на въстанието им. Вожд е някакъв простак, свинар или овчар, на име Ивайло, един червей, самозванец и кръвожаден звяр, човек, отрасъл със свините, който малко се различава от тях. Българите го наричат Бърдоква, ние — Лахана, но това нищо не значи за него. Бърдоква или Лахана, той е вожд, какъвто те не са имали от времето на Калояна и Иван Асеня.

Аз се разсмях:

— Мигар нашият император и велик пълководец Михаил Палеолог се е уплашил от някакъв си Ивайло-Лахана?

Поласкан, но не убеден, той махна нетърпеливо ръка.

— Ако е само той, не бих имал грижа. Но Лахана е един от многото, малко облаче, с което се дозатъмнява небето. Сътресения вътре в империята, заговори и враждебни съюзи навън — ето в какъв час живеем, какво прогонва нощем съня от миглите ми. — Той се закани мълчаливо. — С вътрешните врагове и съюзите на разните там епирци и тесалийци, на Карл д'Анжу и Вилхелм Вилардуен вече съм намислил как да се справя. Но срещу Ивайло не съм взел още никакви предпазни мерки, а може би оттам иде главната опасност. Един човек, който излиза от простолюдието, който е хитър като лисица и има със себе си народа, е опасна ламя, която скоро ще глътне хилавия цар Константин и ще обърне устата си срещу нас. Да! Малко по малко той ще достигне такава голяма сила, че на самия „император и велик пълководец“ ще бъде мъчно да я надвие. — Михаил замълча за малко, после добави като на себе си: — Тези, които искат да живеят спокойно, трябва да предугаждат опасностите и да ги предотвратяват. Дълг ни е да изтръгнем от корен растението, което току-що начева да никне. Да, трябва да се свърши с него още сега, а не да се чака това да е свързано

с опасност^[6]. Разбираш ли вече, Теодорике, защо е нужно да отидеш и да пуснеш върнатата си стрела?

Аз прехвърлих тялото си от крак на крак.

— И все пак, господарю, мисля, че не бих могъл да убия човек, освен в честно сражение.

— Защо? Бори ли те съвестта, когато настъпваш червей? А убийство ли е премахването на един свинар в името на родината? При това ти не рискуваш нищо: говориш български, смел и умен си, ще се промъкнеш без мъчнотии в стана му и бързо и лесно ще свършиш работата. Когато се върнеш, аз ще съумея да ти се отплатя. Богати градове очакват да им изпратя способен и предан кефалия. Пък и... Никос Мануилос не ще посмее да се противопостави на желанието на своя господар, ще даде благословията си и ще развърже кесията...

„Аха — помислих аз, — старият хитрец наистина добре се е запознал с човека, на когото възлага мисията си.“

Трябва да призная, че доводите му, дори и без последните обещания, бяха убедителни. Целият случай щеше да бъде за мене едно малко приключение, а с него щях да уредя живота си. Пък и моралните терзания губеха своята сила, ако ги погледнеш през очите на императора.

— Как смяташ, господарю, че трябва да стане това? — попитах аз и императорът разбра, че съм дал съгласието си.

— Обмислил съм всичко — каза той със същия уморен глас, сякаш през цялото време не се бе съмнявал, че ще сломи съпротивата ми. — С отбрана свита и писмо от мене ще тръгнеш още утре и ще се явиш при цар Константин в Търновград. Или при царица Мария, защото, чувам, Константин не струва нищо. От тях ще научиш всички подробности за Лахана, понеже те наблюдават въстанието му отблизо и го познават по-добре. Едва тогава ще направиш плана за изпълнението на задачата. Действуй бързо, смело и умно. Бог ще ти помага, защото обича дръзките.

Той стана и с това даде знак, че разговорът е приключен.

Аз се поклоних и се оттеглих.

[1] *Епиктет* — философ от I век, от школата на стоиците. Роден във Фригия, той бил продаден роб в Рим. Живял в крайна мизерия и

проповядвал търпение и въздържание. Не оставил свои трудове, но мислите му са събрани от Ариан. ↑

[2] Растението на български се нарича бърдоква. ↑

[3] *Устра* — средновековна крепост в Родопите. ↑

[4] *Прониари* — облагодетелствуванни лица, които получавали от царя или императора земи под *прония*, т.е. право да използват земи и селяни, без да придобиват собственост върху тях, като срещу това поемали задължението във време на война да предоставят на централната власт определен брой войници, облечени, въоръжени и хранени от самите прониари. ↑

[5] В средновековна България селяните се делили на три категории: бащинници, парици и отроци. В най-добро положение били *бащинниците* — икономически свободни, незакрепостени и подчинени направо на централната власт; *париците* били полусобственици, зависими от феодала; най-нисшето селско съсловие били *отроците* — безимотни и закрепостени, но не и роби. ↑

[6] Автентично. ↑

III

След три дни усилена езда десетте ми придружника и аз преминахме белия четвъртит камък, който отделяше империята от царството на българите. Като разбраха важността на мисията ни, от граничната българска стража отделиха един алагатор и двама воители, които да ни придружат до Търновград и да ни показват пътя. Нямах причини да откажа и затова, като смушкахме конете, ние се понесохме през българската земя.

На свечеряване, когато минавахме през едно село, чух наблизо сърцераздирателни писъци и без много-много да мисля, препуснах нататък.

Заварих жестока сцена. В един двор шетаха група мъже в бранни доспехи. Едни от тях изнасяха от къщата жито, сирене, делви с вино и въобще всичко, каквото намереха, и го товареха на дълга, почти препълнена талига. Други подкарваха към пътя един дръглив вол и няколко овце. Трети бяха вързали някакъв мъж, биеха го с камшици и жилавата кожа плющеше върху разголените му плещи. Жертвата се мяташе по земята, стенеше и ревеше с цяло гърло:

— Убийте ме по-добре!... Щом като ми вземате всичко, не ми оставяйте живота. И него вземете!...

Край тях една жена бе приклеknала, скубеше косите си в отчаяние, а неистовите ѝ писъци огласяха селото.

Усетих как ме обзема гняв и кръвта се изкачва в главата ми. Неволно посегнах към меча. Сетих се все пак да погледна алагатора и да го запитам с очи за онова, което ставаше пред нас. Той повдигна рамене и каза равнодушно:

— Нищо! Практор^[1] с побирчиите си събира данъците. Не е моя...

Не доизслушах края на думите му, изтеглих меча, прескочих ниския стобор и се разтичах по двора. Плоското на меча ми се стовари върху гърбовете на няколко от побирчиите. Тези жестоки палачи дори и не помислиха да се съпротивляват срещу едничкия си противник, а

се пръснаха като пилци на всички страни. Без да слизам от коня, аз прерязах въжетата, които свързваха злощастния стопанин. Премазан от боя, слиян от неочакваната подкрепа, той дори не се сети да ми благодари. Жена му се спусна към колата и започна да хвърля на земята заграбените ѝ неща.

Мислех, че от това, което сторих за него, и господ не би могъл да направи повече. По-късно разбрах, че не съм бил прав и че имало начин да му се помогне по-добре. Но тогава само обърнах коня си си го подкарах към портата. В този момент пет-шест ездаци прехвърлиха оградата и се втурнаха яростно към мене. Както бях с меч в ръка, аз се приготвих да се сражавам, но пак не се стигна до битка. Новодошлите спряха на няколко крачки от мене и един от тях, облечен в пребогати одежди, извика:

— Вържете този нехранимайко!

Той не ме надминаваше по възраст, но беше съсипан от пиянство и нередовен живот. Кървясалите му очи гледаха злобно, дебелиите му бузи висеха над хлътналите гърди, а пяна покриваше алчната му уста. Уверен бях, че ако започнем бой, щях да го поваля, преди да каже „Отче наш“. Затова размахвах меча и отговорих:

— Който е решил да остави децата си сираци, нека дойде!

— Кучи сине, знаеш ли ти, че говориш с протоиракария^[2] Хлава? Не трепнах от титлата му.

— Погледни този човек — казах аз, като посочих нещастника, който още се гърчеше на земята. — Кой християнин ще остави да го бият до смърт? А кой християнин има право да бие ближния си?

— Властта на царете и болярите е дадена от бога. Този човек ми е отрок. Неговият живот ми принадлежи. Мога да правя с него каквото поискам. Кой ще оспори божите закони?

Не можеше да се каже как щеше да завърши спора ни. За щастие, в това време алагаторът, който пътуваше с мене, приближи до болярина и му зашепна нещо оживено, като ме сочеше с пръст. Не зная какво точно му е казал, но след този разговор протоиракарият изведнъж омекна.

— Стига, храбри чужденецо — ухили се той. — Нашата кавга не подобава на благородници като нас. Добре дошъл в моите владения. Ще зарадваш сърцето ми, ако гостуващ тази нощ и колкото нощи занапред искаш в замъка ми. А още сега ще изпратя скороходци напред

по пътя ти, чак до Крънската хора^[3] на деспот^[4] Елтимира, за да предупредят за идването ти, та навсякъде да те срещнат с почестите, които заслужаваш.

Аз не бързах да скрия меча.

— А този човек ще оставиш ли на мира?

— Ех, болярино — той махна ръка с досада, — какво си взел да се грижиш за такава паплач? Мърша като него трябва постоянно да натискаш. Отпуснеш ли го — лоши неща ще захване да си наумява. Или може да започне поразии като онзи обесник, дето шари сега из Поддунавие.

Всъщност той имаше право. Моя беше грешката, че се поведох по хрумването на сърцето си и се намесих там, където нямаше работа за мене, чужденеца. Все пак мазният болярин така ми опротивя, че аз незаслужено грубо отказах да преспя у него и заповядах да приготвят за нощувка на открито, далеч от замъка.

Следният ден бе изпълнен с необикновени преживелици.

Още преди пладне влязохме в друго село. То беше пусто, изоставено, като че ли чума бе върлувала тук цяла година. На въпроса ми алагаторът вдигна рамене в недоумение — и той не можеше да си обясни необикновената пустота. Ние обиколихме къщите, надникнахме в дворовете — никъде не срещнахме жива душа. Едва пред последната къща видяхме един старец, който седеше на малко трикрако столче пред прага, подпираше глава на костеливите си ръце и се грееше на слънце. Сkochих от коня и приближих до него.

— Помага бог, дядо. Кое село е това?

— Пороище — отговори той недружелюбно.

— Ами пороите ли отвлякоха селяните? Обиколих навред, а жив човек не видях. Какво е станало с людете?

— Кой ги знае. Избягали ще да са.

— Избягали ли? Че защо ще бягат?

— Мор идвал, синко. Така думат хората. — Със сухия си пръст той посочи моите люде, които кръжаха наоколо. — Мор идвал, дето нищо не отминавал — нито човеци, нито добитък, нито житници, нищо.

Едва сега проумях, че той ни бе помислил за други някакви люде, пред страха от които селото беше избягало. И за да прогоня заблудата му, се засмях високо:

— Бъркаш, дядо, бъркаш. Не сме ние тези, за които ни мислиш. Ние сме пътници. От Цариград сме тръгнали и друма за Търновград гоним.

Той ме изгледа и в угасналия му поглед блесна нова светлина.

— Да те поживи господ, синко, за думите ти. Аз пък рекох... Страшна напаст е плъзнала пак по земята, добри човече. Практиори обикалят селата, а с тях и цялата им побирчийска сган. Ще дойдат и ще тръгнат от колиба на колиба: парите ще вземат, житото, меда и сиренето ще ограбят, добитъка ще отведат, кожата от гърбовете ни ще смъкнат.

— Как така ще грабят? Закон тук няма ли?

— Ех, питаш ме и ти, синко. — Старецът се поотпусна. — Данъци събират хората. В правото са си и ни дерат за живите и за умрелите.

— Данъци, данъци!... Ти, старче, както изкара, те всичко ви вземат.

— Че един или два ли са данъците? Не знаеш ли, че тегло човешко и данъци край нямат? И на оня свят не се свършват. Не може да ги изреди човек: димнина, волоберщина, десятък, житарство и перпера, кошарщина, тревнина... Не ти ли стигат, има и горнина, комод, слоновщина, аподохна.^[5] Ако и с това не те дооберат, река като преминеш — броднина ще ти вземат, проход да пресечеш — диават ще дадеш, на моста ще те спрат мостнина да платиш, стока да изведеш за продан — уж кумерк ще ти приберат, а то и пара няма да ти оставят^[6]... После ще се довлече и някоя татарска дружина — господ да ги убие дано! — мъжете ще избият, жените ще насилят, децата в робство ще отведат, селото ще подпалят...

— Спри, дядо, спри! Стига толкова.

— Лесно ти е на тебе да кажеш: спри. Ами ние, грешните люде, кому да кажем: спри. Къде се е чувало в българската земя плодородна хората хляб ечемичен със слама да ядат? А дотам стигнахме. Голи тръгнахме, същи божеци по кръстовищата. — Той се прекръсти и прибави тихо на себе си: — Абе то господ изпрати човек да помогне на

страдащите и нищите, ама още не е дошъл насам да донесе правдата и свободата Христови.

Разбрах, че говореше за човека, когото бях дошъл да търся, но предпочетох да се направя, че не съм го чул.

— А селяните? Къде се скриха селяните?

Хитра усмивка раздвижи бялата брада на стареца.

— Няма ги — рече той и разпери пръстите си. — Няма ги. Много добри хора е крила планината и тях ще приюти.

— Ами ако ги спипа боляринът?

— Протоиракарият Хлав ли? Дорде да ги намери и освободителят ще прилети при нас на белия си кон и с меча божи в ръка.

Пак отбягнах да го разпитам за неговия герой Лахана.

— Добре де, а ти защо остана?

— Аз съм стар — отвърна той, след като помисли. — Не исках да ги задържам по пътя. И после — как да ти река? — и после тук, под тази стряха съм се родил, тук съм отгледал челядта си, цял живот тук съм изкарал. Сега не искам другаде да умра. Ако ми е писано да ме убият, поне нека тук да бъде.

Слънцето грееше високо над главите ни. Наоколо моята свита отдавна проявяваше нетърпение. Извадих една златна монета и я подадох на събеседника си. Неочаквано за мене той отблъсна ръката ми.

— Прибери си златицата, пътниче — рече. — Защо да влиза на практорите в торбата? А и да успея да я скрия, за какво ще ми бъде тя в това пусто село? Пък ако дойде онзи, когото очаквам...

Не се доизказа. И аз не настоях да чуя думите му до края. Метнах се на коня и препуснах по прашния път към север.

Следобед излязохме от вековните родопски гори и пред нас се ширна безкрайното тракийско поле. Само там някъде, докдето окото едва стигаше, се синееше крепката снага на стария Хемус.

Повървахме още малко и спрях групата за почивка. Наизвадиха храна от торбите и седнахме. Далеч зад нас идваха някакви ездачи. Аз не обърнах внимание, но алагаторът остана неспокоен, разхождаше се и често-често вдигаше ръка над очите, като се взираше напрегнато назад. Когато приближиха на около хиляда крачки, конниците се

пръснаха подобно на огромна подкова. Тогава алагаторът завика тревожно:

— На конете! Бързо на конете! Разбойници!

Ние не чакахме нова подкана, заряхаме вкусната си закуска, скочихме на седлата и хукнахме. Започна бясно надпрепускване. Скоро стана ясно, че те — 25–30 души въоръжени мъже — бавно, но постепенно ни настигаха. Дългият път, който бяха изминали нашите коне, и товарите ни си казваха думата.

Опасността разпали кръвта ми. В мен се роди смел план. Докато продължавахме ездата, приближих до алагатора и му го съобщих.

Прекосихме едно малко хълмче, обрасло с полувисоки храсти. Тук скрих коня, магнах на хората си, които продължиха нататък, и останах сам. Не мина много време и разбойниците приближиха. Снех лъка, приготвих стрелите и зачаках. Когато дойдоха достатъчно близо, аз опънах тетивата и пуснах първата стрела. Не чаках да видя последицата и след миг втора стрела полетя срещу нападателите. Един разбойник се хвана за гърдите и рухна на земята. Конят на друг, поразен в шията, падна тежко, като повлече и ездача си. Другарите на пострадалите се засуетиха около тях. Аз използвах това време и свалих още един. Тогава те не се маяха повече и хукнаха презглава назад. Като излязоха извън обсега на стрелите ми, разбойниците се събраха накуп и заговориха оживено, като размахваха ръце. Явно помислиха, че на хълмчето е цялата ни група.

Изтече повече време, отколкото предполагах. Разбойниците, изглежда, не вземаха твърде бързо своите решения. Сега те се наредиха в права линия и препуснаха срещу мене. Като наближиха на петдесетина крачки, те спряха и пуснаха напосоки по две стрели, надявайки се на случая, за да убият неколцина от нас. После се обърнаха и изчезнаха. Само един не успя да побегне с другите. Конят му се подплаши, изправи се на задните крака, задърпа се. Разбира се, аз не изпуснах тази възможност и злополучният ездач остана да лежи в подножието на хълма.

Веднага последва ново нападение. Този път разбойниците се бяха спешили, защото разчитаха, че ще успеят да ни достигнат, промъквайки се с пълзене или притичване зад камъните и шубраците. Почаках да дойдат на десетина крачки от мене. Тогава рипнах на коня и се хвърлих точно срещу тях. Неочакваното ми действие ги слиса и

докато се опомнят, за да стрелят, аз бях взел вече достатъчна преднина. Зад мене се чу свиреп вой — разбойниците бяха открили, че сам човек се е отбранявал срещу цялата им група и викаха не толкова заради изпуснатото богатство, колкото за обидата, нанесена над тяхното воинско самочувствие. Предположението ми се оправда — те дори и не помислиха за съкровищата, а хукнаха към конете си, яхнаха ги и с диви викове се втурнаха след мене. И пак се започна лудешкото бягство от смъртта. Защото ако сега попаднеш в ръцете им, не можех да се надявам нито на откуп, нито на милост.

Отначало смятах да приложя старата хитрост на Хораций^[7]. Наистина вместо трима противника зад мене търчаха поне две дузини, но аз се надявах, че те нямат ловкостта и ума на Куриациите. Но трябваше да се откажа от този план. Яздихме дълго, ала те не се делиха, по-бързите изчакваха по-бавните и все така в група летяха подир мене.

Както глутница изгладнели вълци не изпуска с дни следата на самотния елен, така ме преследваха разярените разбойници. Видях, че единственото ми спасение беше бягството в планината. Нещастният Вихър, конят ми, сякаш усещаше, че зад нас идеше смъртта, защото задъхан, потен, с пяна на устата напрягаше всичките си сили и бягаше лудешки.

Достигнах до планината и без да дам дори секунда покой на капналото животно, го подкарах нагоре, и то не по широкия отъпкан път, по който дойдохме, а по една тясна и стръмна пътека, която се виеше между старите дънери и гъстите храсталаци. Моят жребец скоро започна да преплита крака от изтощение. Свлякох се от седлото, улових юздата му и го поведох тичешком по стръмнината. Шапката ми падна и се загуби. Дрехите ми се разкъсаха от бодливите трънаци. От умора сърцето ми биеше до пръсване, дъхът ми спираше на гърлото и червени кръгове се въртяха в бесен танец пред очите ми. Но аз бягах, бягах...

Постепенно моят бяг се превърна в ход, а сетне като че ли някой наля олово в ботушите ми. Изведнъж пред мене се разнесоха гласове:

— Стой! Нито крачка повече или си загубен!

Изад храстите наизскочиха хора. Те не бяха нито бранници, нито разбойници, а прости селяни, въоръжени с грубо одялани копия.

Разбрах, че бях спасен. Тогава умората ми взе връх и аз едва успях да извикам:

— Разбойници идват след мене!

После всичко се завъртя наоколо и аз се строполих безчувствен на земята.

[1] *Практор* — лице, натоварено да събира данъците. ↑

[2] *Протоиракарий* — царски соколар, висша благородническа титла. Както другите подобни тя имала повече символично съдържание, а не означавала, че благородникът се е занимавал със соколите на своя цар. ↑

[3] *Хора* — средновековна област. От един документ на Иван Асен II личи, че през неговото царуване хорите били на брой десет. *Крънската хора* — област около Крън, крепост до днешния Казанлък. ↑

[4] *Деспот* — титла на благородник, пръв след царя. Обикновено се давала само на едно лице и едва след неговата смърт — на друго. ↑

[5] Различните видове данъци: *димнина* — на къща (на кумин), *волоберщина* — за рогатия добитък (на чифт волове — един модий (25 кг) жито, толкова просо и стомна вино), *десятък* — 1/10 от производството, *житарство* — 1/10 от житото, *перпера* — същия данък, събиран в пари, *кошарщина* — за притежавана кошара, *тревнина* — за ползуване пасища, *горнина* — за високопланинските пасища, *комод* — добавъчно събиране в пари, *слоновщина* и *аподохна* — данъци с неизяснено съдържание. ↑

[6] Мита и такси: за преминаване река, мост, проход и за право на търгуване. ↑

[7] *Хорации* — трима римляни, братя-близнаци, от времето на третия римски цар Тул Хостилий. Сражавали се за Рим срещу представителите на град Алба Лонга — тримата братя-близнаци Куриации, като между Тул Хостилий и вожда на албаните имало споразумение, че сражението между шестимата ще реши и войната за господството между двата града. Още при първата схватка тримата Куриации били ранени, а двама от Хорациите — убити. Третият Хораций, за да разедини противниците си, се престорил, че бяга, след това се обърнали ги съсякъл един по един. ↑

IV

Свестих се от водата, която някой плискаше в лицето ми. Не отворих веднага очи и се вслушах. Край мене двама мъже разговаряха високо.

— Чудни разбойници бяха тези, Чаславе — казваше единият. — Името ми да не е Велегняв, ако не бяха преоблечени стражи на протоиракария Хлав. Познах им проклетите муцуни. Ти какво ще кажеш, а?

— А шишкавия, с рунтавите педя-мустаци, видя ли го? — запита в отговор онзи, когото нарекоха Часлав. — Нека не изляза от катрана на пъклото и дяволите да ме мушат с ей такива шишове, ако не беше сам ватасът^[1] Калота. Нали знаеш белега на плешката ми? От него ми е. С камшик ме смаза кучето. Мога ли да не го позная?

— Какви времена дойдоха — намеси се и един дрезгав гърлен глас. — Не стигат татарите, ами и първенците и болярите взеха да скитат по друмищата и да убиват странниците.

Аз изпъшках, изправих се да седна и се огледах. Трина селяни бяха насядали около мене, като единият от тях пръскаше от кратунката си вода на лицето ми.

— Благодаря ви за помощта, добри люде — казах аз. — Господ ще ви възнагради за добрината.

— Да дава и на тебе живот и здраве, странниче. Добре си дошъл при нас. Гостувай ни колкото сърце ти иска. Ние не сме богати, но можем изхрани един гост.

Огледах ги. Тези, които така дружелюбно и щедро ми предлагаха гостоприемство, бяха облечени в груби конопени ризи и овчи кожуси, покрити с толкова кръпки, че приличаха на шарени селски черги.

— Щом те гонеха Хлавовите изедници, значи си им враг — додаде дрезгавият глас, който принадлежеше на плешив възрастен селяк, — а щом си техен враг, значи си наш приятел.

Погледнах и себе си. Вместо красиви одежди от скъп плат върху мене висеха парцали. Но парите и скъпоценностите ми стояха

непокътнати. Тези бедняци-селяни не ги бяха докоснали.

— Хайде да тръгваме, страннико — каза един от селяните, като се изправи. По гласа познах, че е Часлав. — Коня ти изпратихме вече напред. Да вървим и ние към село, че скоро съвсем ще мръкне.

— А другите? — запитах аз, докато се приготвях.

— Те са стражи и ще вардят до съмване. Но нас път ни чака.

Ние поехме нагоре, като подслаждахме уморителното изкачване с приятен разговор. От Часлав научих, че по някаква случайност бях попаднал при людете, избягали от Пороище. Те сега си изградили ново село високо в планината, толкова високо, че го нарекли Слънчево. Потежък бил животът там, но поне били свободни и далеч от господари и обирници. Казах му, че съм минал през изоставеното им село и че съм говорил със стареца.

— Защо не го рече по-рано! — възкликна той. — Дядо Никодим е баща на Велегнав, който остана при пътеката. — После Часлав се засмя и попита хитро: — Изпя ли ти дядо Никодим песента за Ивайло, която сам измисли?

Чудно, едва бях преминал в Българското царство и тримата души, с които заговорих, начаса споменаваха този Лахана. Не се сдържах и подхвърлих:

— За кого, казваш, е песента?

— За Ивайло войвода.

— Не съм чувал за него.

— Не си чувал за Ивайло! — В гласа му прозвуча искрено смайване.

— Ида от Цариград и нищо не зная още. Кой е този Ивайло.

— Юнак над юнаците, на слабите и нищите защитник. Сам господ му е дал меч да воюва за правда, а светците му се явяват, да му сочат правия път. Непобедима е десницата му. Сега той е далече, но ще настане час и насам да дойде. И тогава...

— И тогава?

— Тогава аз пръв ще се запиша във войската му.

— А после какво ще стане?

— После ли? — Часлав беше удивен от въпроса ми. — После ще изгоним онази мръсна византийка от Царевец и ще турим Ивайло за цар.

Беше мой ред да се облека от изненада. Никога не можех да подозра, че мечтите на тези хора се простират толкова надалече.

До селото почти не говорихме повече. Пристигнахме по мръкнало. Влязохме в Чаславовата колиба. Жена му и три-четири деца зашетаха край мене, като търсеха начин да ми угодят и покажат гостоприемството си. Но аз едва хапнах няколко залька, махнах парцалите от себе си, завих се с една черга на рогозката и сладко заспах.

Събудих се, когато слънцето отдавна бе обляло селото със светлина. Навън се носеше весела гълчава — дечурлигите на Часлав играеха с кучето и радостните им гласчета звънтяха като камбанки. Бях сам в колибата. До мен грижливата стопанка бе оставила дрехите ми, изчистени и — доколкото можеше — изкърпени. Навлякох ги и изскочих на двора.

Облечен в чиста риза, Часлав бе скръстил ръце, наблюдаваше играта на децата си и се смееше с цяло гърло. Като ме забеляза, той ме доближи и се здрависахме като отдавнашни другари.

— Не съм останал заради тебе — отговори той на въпроса ми. — Днес е света неделя; да не съм поганец да работя в неделен ден? — После предложи: — Ако си отпочинал под бедния ми покрив, ела с мене. Тази нощ в Слънчево е преспал още един гост. Някакъв поп ни е споходил и сега ще отслужи литургия. Ние нямаме още църква, но ще се съберем на поляната над селото.

Приех поканата повече за да не го обидя, отколкото от желание да се черкувам. Не вървахме дълго. На поляната се бе образувал кръг от богомолци, жените отделно от мъжете. Застанахме най-отзад. Един селянин се наведе към Часлав и с неопределено изражение му прошепна:

— Отецът е богомил!...

Това разпали любопитството ми. Проточих врат и се заслушах.

В средата на кръга се бе изправил висок поп с избеляла от слънцето шаячна власеница. Никой не би могъл да определи годините му — изглеждаше и на двадесет, и на шестдесет. На брадата му нямаше бял косъм, но хиляди бръчки браздыха лицето му. Пред него на кръгла софра имаше само един хляб и нито кръст, нито икони, нито друго. Гласът му, дълбок и плътен, се лееше на вълни над главите.

— ... и нещастия безконечни ходят по хората. Парици и отроци превиват гръб от тъмно до тъмно за господарска угода. Богатите тлъстят, а сиромасите гинат като мухи, защото бог е вдигнал благата си ръка от тях. Като зла орисия са се струпали над главите им страдания и скърби.

Бабиците, пък и някои от младите, изтриха очи и се закръстиха бързо. Като ги забеляза, богомилът взе да мята светкавици:

— Да, ето защо всеблагият ви е оставил на Сатаната. Кръстите се, нали? А кръстът е най-позорното нещо, което са измислили хората, за да го обидят. На него разпънаха любимия му ангел и син Исуса, а вие се кръстите и после искате да ви обича и закриля!

Всички потрепераха от заплашването, което се излъчваше не само от думите, но и от цялото същество на свещенослужителя.

— Но вие не сте виновни. Заблудени и слепи сте вие и вашите грехове ще паднат върху онези, които се наричат православни и божи служители, а ви мамят и предали душите си на Опашатия, се грижат само за тленното си тяло. Пълнят ви главите с хиляди пустославни, измислени от тях молитви. Карат ви да се кланяте на разни нечестиви икони, да слушате опияванията им, да се кръстите. И вие ги слушате! Но Исус ще ви потърси сметка, когато дойде пак на земята да съди живите по делата им. Защото борбата, която се е почнала в началото на времето между доброто и злото, между Исус и Сатаната, ще свърши скоро. Исус ще победи и ще прати завинаги в пъклото и Сатаната, и слугите му. Убойте се от този час, нещастници!

— Ако не слушаме свещениците, как ще се молим? — обади се тихо един беловлас мъж, застанал малко пред другите.

В отговор богомилът извади една книга и я показа на всички:

— „Като се молите, не говорете празнословия“, е казал апостол Матей и е дал на хората само една молитва: „Отче наш“. Да не признавате други книги освен Четвероевангелието и особено Евангелието на Йоана Богослова. Да не вярвате в никакви икони и литургии, а когато се събирате за обща молитва, разчупете хляба, прочетете „Отче наш“ и като хапнете по късче хляб, ще очистите душите си от грехове.

— И какво да просим от господата, отче?

— Молете го да ви даде сили, за да достигнете до съвършенство, нещастници. Ден и нощ се молете, постете, спазвайте повеленията на

Четвероевангелието. Отбягвайте богатствата, които са от Лукавия. Бъдете бедни и смирени, научете се да понасяте злото. Обичайте се помежду си. Не се бойте от смъртта, понеже, ако водите праведен живот, тя ще ви отвори пътя към лоното божие. Но ако ви призоват за бран и кървави битки, вие се скрийте в най-тъмните лесове на планината, защото само така ще спасите душите си от прегрешения.

— Спри, отче — разнесе се мощен глас и пред богомила излезе набитата фигура на Велегнав, сина на дядо Никодима. — Дотук словата ти бяха слова на правдата и ние ти вярвахме. Но накрая нещо се обърка, пресвети отче. Не криенето из лесовете и страхът от битките ще спаси душите ни. Други времена настанаха сега. Днес, който носи юнашко сърце в гърдите, грабва остър меч и тръгва подир оня, който воюва за правда и добруване. Понеже ти говориш за царството небесно, а Ивайло ще направи Христово царство тук на земята.

Хората прошумяха одобрително, обадиха се и нови гласове. Както вятърът разгонва с едно подухване белите есенни мъгли, така словата на Велегнав разсеяха омаята, в която ни бе пленила страстната реч на богомила. От вдъхновен заклинател, който разтърсва земята и небето с думите си, той пак се смали до обикновен поп. Слушателите не дочакаха да чуят възраженията му, а започнаха бавно да се разпръсват.

Тръгнахме си и ние с Часлав.

— Чу ли, какво говорят людете за Ивайло, странниче? — продължи той вчерашния ни разговор. — Спасител и юнак е той за нас. Само да приближи с войската си и старо и младо като един ще тръгне подире му.

Обядвахме здраво. После Часлав доведе коня ми, нахранен и отпочинал, и аз се приготвих за път. Когато се сбогувахме, извадих пълната си кесия и поисках да заплатя на стопанина за престоя си. Но лицето му помръкна и той ми отговори с укор:

— Скрый парите си, гостенино, не обиждай мене и дома ми. Каквото съм имал, дал съм ти го от сърце. А сърцето не се продава за пари.

Докато се отдалечавах надолу по стръмната пътека, помислих, че този човек, който с такова гостолубие ме прие и нахрани, не знаеше нищо за мене, дори и името ми. А той се бе сетил да върже на седлото ми торбичка с хляб и козе сирене и кратуна с вкусна планинска вода...

Сега пътят ми беше свободен. Препуснах весело нататък, претеглях в съзнанието си преживелиците от последните дни и се мъчих да прозра в онези, които идваха занапред. Мислих дълго и за Лахана. И наред с твърдото решение да се справя бързо със задачата си, аз усетих, че в мене се заражда любопитство и желание да видя и чуя тази странна личност, която мълвата величаеше като светец и чутовен герой.

На следващия ден срещнах група от петдесетина конника в ризници и пълно въоръжение. Оказа се, че моята свита достигнала Боруиската крепост^[2] и съобщила, какво се е случило по пътя. Тогава боляринът на Боруи веднага заповядал стражи да тръгнат да ме търсят. За един ден и една нощ преровили полето дотук. И ето, намерили ме.

Така, обкръжен от тази облечена в желязо група, аз преминах гордо през града Блисме, взех людете си от яката крепост Боруи и влязох в Крънската хора на деспот Елтимира. След още един ден бях в замъка му. Смених бързо дрехите си и се явих пред стопанина. Той беше нисък, удивително подвижен мъж с благородни черти и посребрени коси.

— Това е пак работа на оня, Бърдоквата — каза той с дълбока загриженост, след като му разправих за нападението на разбойниците.

— Как Бърдоква, деспоте? Той не е ли някъде към Дунава?

— Заразата се носи бързо. Един чумав вол да пуснеш между хиляда добитъка, за седмица ще ги натръшка всичките. Уж е далеч, към Червен^[3], казват, бил, пък осемдесет и пет души от моите избягаха при него. Откраднаха от складовете ми дрехи, храна и оръжие и една нощ сякаш потънаха в земята. Ако върви така, скоро ще остана без люде и ще трябва сам да хвана ралото и да тръгна след воловете. Получих писмо и от брат ми, Георги Тертера. Оплаква се, че и в неговите земи било същото. Дори нему и конюшнията опразнили.

Не му казах целта на посещението ми в Българското царство; не ме попита и той, макар че изгаряше от любопитство. За да минем приятно времето, боляринът ме разведе из замъка и кулата^[4] си. Ако с тази разходка Елтимир искаше да ме порази, то напълно успя — бях видял мнозина заможни люде, но нито един от тях не можеше да се сравни с неговото богатство.

Преспяхме в кулата на Елтимира. На сутринта яхнахме отново конете и запълзахме по стръмните клисури на Хемус.

Привечер пред нас блесна Търновград. Удивен от неговата неповторима красота, аз спрях коня си и се загледах захласнат.

Градът беше дивно творение на строителите. Заемаше два съседни хълма и приличаше на приказно голям амфитеатър. Като че ли ръцете на Твореца бяха изсипали тук стотици къщи, натрупани в чудноват, но прелестен безпорядък една върху друга. Някои от тях изправяха стройна и изящна снага и приковаваха погледа с богатството на своите линии. Други се притулваха скромно в сянката им като срамливи моми под жадните очи на момците. А между тях на лични места изпъкваха църквите, които издигаха високо своите камбанарии, а разноцветните стъкла на прозорците им отразяваха последните лъчи на слънцето.

Двата хълма бяха обградени с непревземаеми каменни стени, които ту се спущаха надолу по склона, ту се изкачваха нагоре, невям искаха да подпрат небето. Техните кули и зъбери се открояваха ясно като гранитни стражи на престолния град. Далеч една от друга се виждаха яките черни, обковани с мед и желязо порти, които сега дружелюбно спущаха мостовете си за закъснелите друмници. Между двете крепости се виеше река и високите стени кокетливо се оглеждаха в нея.

На единия хълм стърчеше и втора, вътрешна крепост. Тя заемаше най-високото място, пробождаше облаците и като че ли властно притискаше всичко под себе си. Струваше ми се, че в нея може да обитава само някой мощен владетел, някой господар на света, който да не признава нищо друго, освен небето над главата си.

Там беше царският дворец.

Ние се отправихме нататък.

[1] *Ватас* — средновековна българска длъжност, още неизяснена от историческата наука. ↑

[2] *Боруй* — град и крепост на мястото на Стара Загора. ↑

[3] *Червен* — голям средновековен български град близо до днешния град Русе; бил крупно средище на търговия, занаятчийство и култура. ↑

[4] В замъците — укрепените феодални жилища на Средновековието — имало изградени освен кулите по стените и една голяма и особено здрава кула (на Запад наречена „донжон“, и „пирг“

във Византия) която служела за последно убежище на защитниците. У нас в Рилския манастир е напълно запазена 50-метровата Хрелъова кула, пететажна и с църквица и затвор в нея. ↑

V

Конете ни изтрополяха по стръмната улица, застлана с големи каменни плочи, и спряха пред вратата на дворецовата стена. Ние скочихме на земята и зачакахме. Придружаващият ни алагатор приближи до обкованата порта и заговори бързо с начелника на стражите.

— Апокриспий^[1] от Цариград — чухме го да казва. — Трябва да бъде заведен веднага при господаря.

Начелникът дойде при нас. Той беше рус широкоплещест гигант, който ме надвишаваше почти с цяла глава. Разгледа ни бързо и като отгатна, че аз съм пратеникът на императора, ми заговори на гърлен, но достатъчно сносен гръцки език:

— Хвала на тебе, благороднико. Добре дошъл в дома на моя господар.

— Хвала на тебе, болярино — казах аз и видях, как той поруменя от удоволствие поради сана, който произволно му дадох. — Бързината е първото условие на успеха. Затова води ме при твоя господар.

— Навярно искаш да се срещнеш с царица Мария?

Спомних си напътствията на императора, но въпреки това настоях:

— Защо с царицата? Аз съм пратеник на императора и трябва да срещна царя.

— Но нали имаш да говориш по работа?

— Тъкмо за това.

Грамадният воин ме изгледа с удивление, после вдигна рамене, като че искаше да каже: „Като не знаеш нещо, защо говориш глупости?“ Ала гласно не произнесе нито дума повече и ме поведе през спретнатия двор към внушителната сграда на двореца.

Този начелник на стражата се казваше Радко. Година по-късно ние станахме добри другари.

Изкачихме няколко стъпала и влязохме в двореца. Беше паднал сумрак и затова в залите и ходниците десетки факли хвърляха върху

мраморните стени трепкащи отблясъци. Отдалеч се разнесоха весели викове и песни, които заглушаваха стъпките ни. Ние вървахме срещу този шум и като стигнахме до една висока дъбова врата, нашият водач ми стори знак да почакам, докато той предупреди за идването ми.

Подтикван от дързостта и любопитството си, аз подложих крак и оставих вратата открената. Не се посвених да надникна през нея. В просторната зала със стени, облечени в скъп венециански бродат, имаше дълга маса, отрупана с месо, хляб, овошки, бокали с вино и украсена с тежки сребърни свещници. Около нея пируваха двадесетина души в богати златошити одежди, от които проличаваше, че са боляри. Те явно бяха започнали веселбата си още от обяд, защото в златните и сребърни блюда се виждаха купчини оглозгани кости, а лицата на пируващите бяха зачервени от погълнатото вино.

В края на масата седеше царят. Познах го по багреницата му, по почетното място на трапезата и по епикерния^[2], който чинно стоеше прав зад неговия стол. Начелникът на стражите приближи до царя, наведе се и му прошепна нещо. Господарят му остана за малко неподвижен, после бързо заговори, като сочеше зад себе си. След това се изправи с мъка и докато начелникът вървеше към моето наблюдателно място, забърза в противоположната посока, подпрян на патерица и здрав бастун. Не се изненадах; чувал бях, че още преди десетина години той паднал от коня си и си строшил бедрото. Оттогава болката му останала и не само че не преминавала, а растяла с всеки ден.

Радко се върна при мене и ми извести, че царят наредил да почакам, а междувременно да ми дадат храна и вино. Приех поканата и се нахраних с изострена от пътуването охота, като не забравих да се погрижа и за съпровождащите ме воини.

Приветливият великан се бе оттеглил. Когато привършвах вечерята си, яви се царският протокелиот и ме покани да го последвам. Ние преминахме един дълъг ходник между две редици стражи с алебарди, влязохме в друга стая, обшита с червен бродат, и изведнъж се озовахме пред царстващата двойка.

Те седяха сковано на високите си позлатени тронове. Аз направих сдържан поклон, после издигнах глава и ги разгледах.

Цар Константин Асен, когото продължаваха да го наричат Тих, по името на баща му, беше истинска човешка развалина. От „в Христа

бога благословения цар и самодържец“ бе останало само смалено и подпухнало човече, което се губеше в пищната си одежда. Той носеше пурпурна туника, извезана със злато, тежък златен пояс и червени обуца. В едната си ръка държеше скиптър, който завършваше с кръст, ограден в кръг; в другата висеше червена торбичка; по-късно научих, че в нея имало пръст — символ на преходността на всичко човешко. На главата му се кипреше великолепна корона от злато, леко издута и обсипана с бисери и разноцветни скъпоценни камъни.

Лицето на царя бе безизразно и червено, с отпечатък на отминала мъжественост, навик към пиенето и постоянна мъчителна болка. Личеше, че преди е било хубаво — продълговато, с леко изпъкнали скули и тънък чувствителен нос; сега обаче то се губеше в гънките на преждевременната старост, мъката и пьянството. Прошарената му коса и посивялата възруса раздвоена брада допълваха тази окаяна физиономия.

Погледнах и царицата и останах заслепен. Никога дяволът не е събирал на едно място повече красота, не е създавал по-дивно съчетание на форми и прелестни черти.

Тя бе облякла виненочервена туника, обшита със злато, но не права и отпусната, а прилепнала до тялото и показваща чудните линии на снагата ѝ. Беше наметната с яркожълт аксамитен плащ, който хвърляше странни отражения върху лицето. Вместо с масивна стема, главата ѝ бе украсена с малка диадема, на която десетки рубини, диаманти, сапфири и смарагди грееха с всички цветове на небесната дъга.

Косата на царицата бе черна, толкова черна, че изглеждаше синкава като гарваново крило, и по западен обичай бе прибрана не съвсем опъната, с пътека над средата на челото и завита в малък кок на тила. Тънките ѝ вежди, гъвкави като пиявици, образуваха естествена извивка, в която имаше нещо въпросително и мамещо. Под тях бадемовите ѝ очи струеха нега и безмълвна ласка. По-късно разбрах, че те можеха да мятат и светкавици.

Но най-същественото в нея бяха силата и самоувереността, които проличаваха във всеки жест. Вродената стойка на главата ѝ бе царствена, с гордо повдигната брадичка, като че дългите поколения властители преди нея ѝ придаваха цялата си минала мощ.

За втори път се поклоних и произнесох традиционното:

— Привет и мир от императора Михаила.

— Привет и мир и на тебе, славни велможо. — През дебелите устни и счупените зъби думите на Константина излизаха със свистене. — Какво носиш от царствения ни вуйчо — вражда или приятелство?

— Приятелство и братска ръка за обща борба, господарю. Но нека започна с даровете. — Поех от война зад мене още неразтворените ракли с даровете и ги оставих в краката на царя.

Добре знаех, че постъпвам нахално, обидно и в противоречие на установения дворцов обичай, но сметнах, че с цар като този няма защо много-много да се церемоня. Наистина Константин не забеляза грубата ми постъпка и посегна към тях. Но думите на Мария го спряха и той бързо дръпна ръка, сякаш се допря до въглен.

— Прав си, храбри благороднико, че не показваш даровете. — Гласът ѝ беше мек, ласкав, но зад тази мекота се усещаше гранитна твърдост; приличаше на остър меч, завит в кадифе. — Както чуваме, вуйчо ни Михаил доста е поизмел императорската си съкровищница и сега навярно ни праща детски играчки от сребро или кост. Отгатнах ли?

Предположенията ѝ бяха верни и аз трябваше да преглътна насмешката — в раклите имаше само кожи от по-редки животни и три сребърни чаши, на които изкусни цариградски, златари бяха гравирани ловни сцени.

— За каква обща борба говориш, вестносецо? — попита Константин, като ме избави от неудобното положение. — Що е намислил вуйчо ни?

Извадих пергаментовия свитък, скрепен с печата на императора, и му го подадох.

— Моят господар пожела сам да ти предаде своите мисли.

Царят строши печата и зачете писмото. Докато хлъзгаше очи по редовете, забелязах как царица Мария ме наблюдава изпод тежките черни мигли с поглед, който пробуждаше тялото ми като хиляди стрели. Тънките ѝ ноздри потрепваха чувствено. Ъглите на красивата ѝ уста се свиваха и отпущаха и караха въображението ми да се лута по невъобразими пътища.

Константин привърши четенето, закиска се и от дебелите му бърни захвърчаха слюнки. Царицата сви вежди.

— Какво има в писмото? — запита тя хладно.

— Ох, ох, ох, вуйчо ти сънува призраци. Пише ми за онзи Бърдоква, дето изкраде кокошките в Карвунската хора^[3], и то като за страшен враг. — Задъхан от смях, царят едва се изказваше. След малко се пооправи и отново взе надутата си стойка. — Ще проучим писмото на нашия роднина и царствен приятел и ще му отговорим.

Това беше краят на разговора ни. Малко раздразнен, аз излязох с широки крачки от залата и нарочно затръшнах вратата зад себе си. Почти веднага ме догони великанът Радко и ме спря:

— Почакай, благороднико! Не крачи така гневно. Не зная какво е довело раздразнението ти, но... аз още в началото предложих да те заведа направо при царицата. — И като видя, че го заслушах, добави: — Царица Мария те кани да поговорите. Ако приемаш, последвай ме. Тя ще те чака на своя трем^[4].

Отначало ми се прииска да послушам яда си и да откажа. Но после си припомних неземния чар на жената, която ме викаше, и като се съгласих мълчаливо, последвах Радко през полуосветените ходници.

Въпреки Радковото уверение царицата още не беше излязла на просторния трем, разположен върху крепостната стена. Русият гигант ме настани в едно удобно венецианско кресло, турено до самия край на стената, направи знак на изправените като статуи стражи и се оттегли заедно с тях.

Топла пролетна нощ обгръщаше престолния град на българските царе. Небето приличаше на разпростряна тъмносиня мантия от тежко кадифе, осеяна с хиляди тюркоази. Само на запад хоризонтът още светлееше като ивица потъмняло сребро. Беше така тихо, че долавях ударите на сърцето си.

Времето летеше, а никой не идваше. Въображението ми рисуваше неясни картини, смътни образи, които ме караха да се задъхвам. Нощта и очакването пробуждаха в мене неопределени тръпки, сладостни горещи вълни, които се разливаха по тялото и спираха на-гърлото ми.

Зад мене се чува крадливи стъпки. Извърнах се рязко. Царицата идваше с мека и гъвкава походка на тигрица. Беше се преоблякла и сега вместо тежки царски одежди носеше дреха от въздушно-лека свила и дубровнишка батиста и в нея като че плуваше над земята. Тя ме доближи и ми подаде и двете си ръце. Престраших се и ги целунах. О, това не беше почтителната целувка, която човек слага върху

десницата на господар! Дали не се излъгах, когато ми се стори, че дългите ѝ пръсти с леко притисване отговориха на целувката ми?

— Защо са те оставили на тъмно гостенино? — каза тя, като седнахме един срещу друг. — Бях наредила да се отнасят към тебе така, като че сам императорът Михаил е в дома ми.

— Нощта е толкова хубава, царице!

— Да, хубава е нощта. — Тя се размия тихо, възбуждащо. — Но така не виждам прелестния белег върху мъжественото ти лице.

Плесна с ръце. В миг слуги изпълниха трема, забодоха горящи факли в подставките по стените и все тъй безшумно изчезнаха. В светлината на трепкащите отблясъци Мария ми се стори като сянката на Елена, излязла от мрака на подземния свят. Ръцете ѝ, закръглени и нежни, се очертаваха в гънките на батистените ѝ ръкави.

— Да поговорим сега. Каква мисия ти е възложил вуйчо?

Гласът ѝ бе станал изведнъж сух и делови. Това преряза замайването ми, отрезви ме. Очарованието в миг изчезна. Пред мене нямаше вече жена, а само царица.

— Императорът научи за Лахана, който бунтува поддунавските земи на царството ви. В него той вижда едно пиле, което скоро може да полети толкова нависоко, че сянката му да затъмни и българското царство, и византийската империя. Колкото по-рано му се подрежат крилата, толкова по-голяма ще е сигурността и за двете съседки.

— И как си представя това „подрязване“?

Реших, че с нея мога да бъда напълно откровен.

— Заплетените пътища на политиката често пъти се оправят лесно с една погрешно пусната стрела.

Мария разбра, но и не трепна от мисълта за готвеното убийство. Само вдигна кадифените си бадемови очи, пълни с любопитство.

— Ти ли?

Кимнах:

— Аз. Но за да имам успех, трябва от тебе да науча всичко за него. И да измислим заедно начина, по който да изпълня задачата си.

— И аз съм мислила много за това. Тук, в двореца, като че ли не виждат какво става в царството. Константин пие и се весели, болярите нехаят, грижите остават само на мене, аз да се оправям с тях. — Тя помълча малко. — Мислих, разбира се, и за този Бърдоква. Дори проводих шпиони да ми донесат подробно за него.

— Бъди добра, царице, и ми разкажи какво си научила.

— Трябва да е странен човек, този свинар — започна тя бавно и унесено, сякаш прецеждаше думите си. — Даже когато не мисля за трона си, аз малко се възхищавам от него. Смел, самонадеян, живял сред шопарите, а се заловил за чутовни дела... Откъде е взел този ум, храбростта си? — Мария се отърси от внезапния полъх на мечтателност и продължи с хладна разсъдливост: — Бърдоква бил отрок на Драгомира и пасял свинете му из пущинаците на Карвунската хора. Ходел от божек по-дрипав, ядял само хляб и диви овошки, но бълнувал големи работи. Като се събирал с голтаците около него, говорел, че светците му се явявали денем и насън и му казвали, че той е предопределен от божия промисъл да изчисти българската земя от татарите, които идват през Дунава, и от нас, царя и мене, и от болярите. И за какво царство приказвал — само той си знаел: нито цар да има в него, нито боляри. Като че може да измени божите закони! Пък кой го знае, нищо чудно, ако смята да сложи царската корона на своята глава...

Тя се разсмя, но от гърлото ѝ излязоха само нервни, хрипливи звуци. Личеше, че се опитва с насилена смях да надвие тревогата си.

— Глумели се с него хората, а той все им говорел и все поразпалено. И лека-полека те престанали да се смеят. Повярвали му. Един ден им рекъл, че получил знак от небето. И ги повел... — Гласът ѝ бе стигнал до шепот. — През нощта проникнал в кулата на господаря си. Драгомир безгрижно спял, а стражите му, вместо да го бранят, се повлекли подир свинаря, начело с кастрофилакса^[5], който бил вече негов последовател. Така го хванали в леглото му. Казват, бунтовникът му подарил живота и го пуснал да дойде в Търновград. Но боляринът не можал да се примири да остави своите богатства на последния от отроците си и се опитал да го мушне с нож в гърба. Ех, да беше успял...

В думите ѝ имаше толкова ненавист, че аз се запитах какво всъщност живееше в нея — възхищение или дива омраза.

— Ала Драгомир не успял — продължи тя. — Някакъв другар на Бърдоква, Стан по име, бил по-бърз от него... После новият вожд облякъл ризницата на своя мъртъв владетел, препасал меч, яхнал коня му и тръгнал да печели слава. Неговите сподвижници разграбили оръжието в кулата и се спуснали след него. Но той бил хитър! Наредил

да се пази колкото може в тайна, за да не разберат близките боляри. И докато те да се усетят, Бърдоква завзел замъците и кулите им. Шпионите ми твърдяха, че уж богатствата не го блазнали, а замъците завладявал, за да снабди людетe си с бранно облекло, оръжие и храна. Кълнях се, че било така, но аз не вярвам — мигар може селяк да види господарско съкровище и да не посегне на него?

— Какво е станало след това?

— След това ли? За един месец Бърдоква не остави нито крак татарски между Дунава и Черното море. Сега хукнал да гони други техни орди из Поддунавиеето и бил стигнал, казват, до Червен.

Разказът, който чух, се покриваше с онова, което вече знаех. Само подробностите за началото на въстанието и подвизите срещу татарите бяха нови за мене.

— Как може да се стигне до него?

Царицата забави отговора си. И в това кратко смълчаване аз долових един подозрителен шум. Ослушах се. Нямах грешка — някой подслушваше при вратата на трема. Със знаци помолих Мария да говори високо, а аз тихо се промъкнах и с рязък жест отворих вратата. Зад нея отскочи някакъв мъж и се изправи срещу мене. Непознатият беше висок, чернокос, със склучени черни вежди, черни бяха и подстриганите му мустаци; носеше скъпи дрехи и къс меч на бедрото — сигурен белег, че е болярин. Стъписването ни продължи само един дълъг миг. После подслушвачът се опомни, завъртя се на пети и хукна да бяга. Ако беше някой любопитен слуга, навярно щях да отмина случката с насмешка. Но сега — повече възмутен, отколкото ядосан реших да накажа постъпката му: нагла, просташка, неподобаваща на неговия сан. И макар че бях без оръжие, втурнах се подир него.

Непознатият предпочиташе да се осланя повече на краката си, отколкото на меча. И с основание — преминавахме през няколко стаи, дълги ходници и зали и той увеличи преднината си, После навярно се шмугна някъде, защото изведнъж го загубих от очи, а... сам връхлетях в прегръдките на смаяния Радко.

— Нищо чудно, благороднико — вдигна рамене великанът, след като изслуша разказа ми. — Поне аз отдавна съм престанал да се чудя на каквото и да било в този дворец. Съветвам те да сториш същото...

— Но той беше болярин, разбираш ли? Какво може да доведе един болярин дотам, че да подслушва по вратите?

Радко ме изгледа продължително, после се усмихна странно:

— В къща, където чакат стопанина да умре, а наследството е цяло царство, лесно се намират люде да се почувствуват ощетени, ако стопанката се усамоти с един хубав благороден чужденец.

Върнах се на трема и изричайки някакви неясни извинения, заех отново стола си срещу царицата. Тя ме изгледа с любопитство — очевидно случката ѝ се бе сторила само забавна, — но не зададе никакви въпроси. Възползувах се от това, за да подхвана прекъснатата тема:

— Бях те попитал, царице, дали може да се стигне до Бърдоквата.

— Нищо по-просто. Там е добре дошъл всеки, който иска да се запише във войската му. А откакто се разнесе неговата слава, стотици голтаци от всички краища грабват коси, сърпове или тояги и всеки ден се стичат под пряпореца му. Но тежко на онзи, когото уловят, че се опитва да стори зло на свинаря. Ще съжалява за всеки час, който е прекарал на земята. Защото тази паплач вярва в него повече, отколкото в Христа, ако би слязъл повторно от небето.

— Значи, ще мога да проникна в стана му?

— Да, безразсъдни чужденецо. И колкото по-груби и скъсани са дрехите ти, толкова по-лесно ще те приемат. Но... наистина ли си решил да рискуваш главата си?

Аз се засмях самонадеяно.

— Утре на разсъмване ще напусна Търновград. Мисля, че ти трябва да се радваш, царице. Нали отивам да извърша нещо, от което престолът и царството ти ще спечелят.

— Три причини имам, за да бъда против замисленото от вуйчо ми. Първо, аз мисля, че всъщност този Ивайло Бърдоква се е вдигнал не срещу царя, а за да срази татарите. Така той принася голяма полза на царството и народа. Щом ги прогони, навярно сам ще разпусне войската си. Второ, не ми харесва ромейският император да се меси твърде из царството ми.

Така каза: „царството ми“. Трябва да съм направил много изненадана физиономия, защото царицата се усмихна леко и се наведе към мене.

— Учудваш се, нали? Мислеше, че като съм родена ромейка и племенница на Михаил Палеолога, ще бъда готова да му предам всичко? Уви, мнозина се лъжат така и дори презрително ме наричат зад гърба „гъркинята“. Аз не съм гъркиня. И българка не съм. Аз съм царица и имам само една цел — да властвувам! — Гласът ѝ стана висок и страстен. — Винаги съм мечтала да притежавам власт и сега, когато е в ръцете ми, няма да я отстъпя. Никому! Никога! На никаква цена! Няма да се спра пред нищо, за да задържа короната — за себе си и за моя син!

Усетих как ледени мравки полазиха по кожата ми. Под ангелската външност на тази жена се криеше демон.

— И трето, храбри благороднико, не искам да отиваш, защото... не искам да те загубя...

Вече нямаше и следа от необузданата свирепост в гласа ѝ. Сега от алените ѝ устни потече нектар. Тя ме гледаше с леко повдигнати, питащи вежди, със сочна, полуотворена мамеща уста. Дълга тръпка премина през тялото ѝ. Но аз не се поддадох. Замълчах. В тишината, която се възцари, долетя монотонният ромон на скритата в бездната под нозете ни река; приличаше на сподавена любовна въздишка, която се откъртва от сърцето на земята. Ала магията беше отминала и нищо повече не можеше да ме развълнува.

— Изглеждаш ми честолюбив, хубави чужденецо — каза Мария, когато разбра, че аз не ще подхвана разговора. — Ти ми харесваш. При мене службата паракимомен^[6] е свободна. Не би ли желал да я заемеш, вместо да гониш мръсните карвунски свинари?

— Благодаря ти за милостта, царице, но баща ми беше воин, аз съм воин, не ми подобава да се занимавам със спалните.

— Ах, славолубецо, разбирам те. Какво ще кажеш за протостраторския чин? Само една моя дума и царят ще те назначи веднага.

— Пълководецът трябва да е пример за доблест. Какъв протостратор ще бъда, ако изменя на повелята на моя начелник и император?

— Неблагодарнико! — изсъска тя, като се изправи. — Аз ти казах повече, отколкото е позволено на една царица. Казах ти, че ми харесваш, че не искам да те загубя. Сега ще ти кажа последното: ако останеш, ще те надаря с неповторимо, царствено щастие; ако заминеш

— пази се от омразата ми. Стой! Не отговаряй! Нека постъпките ти говорят вместо тебе. Ти искаше да заминеш утре на разсъмване, нали? След утринната литургия ще надникна в царската конюшня. Ако конят ти е там, значи си избрал живота и щастието. А ако го няма...

[1] *Апокриспарий* — царски или императорски пратеник. ↑

[2] *Епикерний* — царски виночерпец. ↑

[3] *Карвунаска хора* — областта около гр. Карвуна (средновековната Каварна), т.е. днешна Добруджа. Сравни бележката на стр. 31. ↑

[4] *Трем* — название на част от къща, което в различните епохи и области се е отнасяло до най-различни части на жилището; от обор за коне до коридор. В книгата понятието трем е употребено за назоваване на тераса, площадка, чардак. ↑

[5] *Кастрофилакс* — началник на крепост. ↑

[6] *Паракимомен* — пръв постелчик, началник на царската спалня. Във Византия тази титла се давала на някой от най-верните военачалници, който спял пред вратата на императоровата спалня като телохранител. ↑

VI

Облечен в окъсани селски дрехи, но с меч на кръста и кочан с лък и стрели на седлото, аз яздох бавно към стана на бунтовниците. В него налетях някак си изневиделица — бях очаквал да видя разпръснати чак до края на гората леки походни шатри, а то дори и обозни коли нямаше. Само гъст мравуняк от хора и коне, които пъплеха на всички страни в неопикуема безредица. Ако мислех, че идването ми ще направи особено впечатление, щях да се разочаровам горчиво: никой не ми обърна внимание. Тогава приближих една група мъже и извиках весело:

— Помага бог, люде. Тук ли приемат доброволците?

— Добре дошъл, юначе — отговори най-старият измежду тях. — Върви ей там, под крушата. Там се пишат новите.

Това беше цялата церемония по проникването ми в стана на Лахана.

Смушках коня и се отправих в посоката, която ми бяха указали. Под посочената круша трима души чакаха реда си, за да бъдат записани, и аз заставах при тях. До разкривена дървена масичка срещу нас седеше един въоръжен с паче перо воин с широко добродушно лице, който дращеше по пергаментовите листове. По-късно научих, че той се казваше Кънчо и че беше един от най-близките другари на Ивайло. Преди да дойде при въстаниците, бил нотариус^[1] на болярина Добромир. Владееше еднакво перото и меча — не особено добре, но все така храбро пред трудностите.

Дойде и моят ред. Кънчо ми се усмихна дружелюбно:

— Как се казваш?

— Тодор — отвърнах, без да мигна.

— Т-о-д-о-р — повтори той бавно, докато записваше. — Какво оръжие носиш?

— Меч, лък и стрели.

— Кое ще задържиш?

Не го разбрах и затова не отговорих. Той схвана затруднението ми:

— Виж какво, братко. Ние сме млада войска, с оръжието сме зле. Не стига. Повечето люде идват само със сърпове и тояги и трябва ние да се грижим за тях. Не може един да е натоварен с всякакви оръжия, а друг да пуцваме с голи ръце срещу татарите, нали? Затова Ивайло повели: докато се набави за всички, да оставяме само толкова оръжие на отделните бойци, колкото е най-нужно. Ех, мъчно им е на тези, които си носят повече, ама няма как. Повеля! Но пък копие може всеки да си направи. Кажй сега, кое ще запазиш?

— Лъка и стрелите — казах аз без колебание и откачих меча.

— Конят твой ли е? — продължи той, след като записа.

— Мой.

— Конник ли искаш да служиш или пешак?

Съобразих бързо, че вождът на тази своеобразна войска сигурно е на кон. И отсякох:

— Конник.

— Добре, Тодоре. От днес ти си приет в Ивайловата дружина. Ще се числиш в четата на Момчила, той води конниците. Те са тук, край гората. Иди при тях. И бог да те пази. — А когато тръгнах, прибави: — И знай, че плененото в бой оръжие остава на този, който го завладее. Убий Касим бега и ще имаш най-хубавите доспехи в Поддунавие.

Скоро намерих моя начелник. Момчил беше нисък и набит здравеняк, с кръгла глава, малки стърчащи уши, черни очи и още по-черна войнствена брада. От тялото и мускулестите му ръце лъхаше такава сила, че навярно би могъл да удуши и мечка.

— Уха! Това не е кон, а чудо! — каза ми той вместо приветствие с такъв глас, че можеше да го чуят и в Търновград. — Поне умееш ли да се крепиш върху него?

Това подмятане засегна самочувствието ми на воин, спечелил прозвището Желязната ръка. И вместо да започна да се хваля, препуснах наоколо и му показах някои от обичните си бранни похвати. Накарах Вихър да тича обратно, както някога ме бе учил боляринът Борил да отстъпвам, без да обръщам гръб, скачах от него и го яхвах в движение, после стисках колене и се отпусах от едната страна на тялото му, та ако стрелата идеше от другата, да оставам винаги

защитен. Накрая се впуснах стремително срещу Момчила и като приближих на две крачки от него, дръпнах юздите. Враният жребец изпръхтя, но се закова на място и се изправи на задните си крака. Погладих го по шията и слязох на земята.

Момчил заговори възторжено. Във все така гръмкия му глас нямаше и следа от онази завист, която очаквах да доловя.

— Кълна се в трирогия козел на пророк Иеремия, ти си конник, юнако. Като тебе не ще се намери втори не само във войската ни, но и от Дунава до Цариград. Как те зоват!

— Тодор.

— Юнак Тодор — поправи ме той. — Ние с тебе ще станем приятели. Нали ще ме научиш да яздя като тебе? — След това се замисли нещо, изгледа ме изпитателно и добави променено, сякаш потулваше някакво съмнение: — Откъде си ти? Как си станал такъв умел ездач?

В миг схванах, че бях прекалил с показването на способностите си. Дързостта ми можеше да бъде спасена само с още по-голяма дързост. Аз го погледнах в очите и казах спокойно:

— Бях отрок на протоиракария Хлава. Пасях конете му. Цял живот съм бил на кон.

Това, изглежда, го успокои. Той се засмя широко и подхвърли:

— Ще те видим и в боя. Дано си толкова смел, колкото сръчен.

Пуснах коня да пасе сочната млада трева и тръгнах да разгледам стана. Скоро разбрах, че онова, което ми се бе сторило безредица, всъщност беше сноването на хора, заети с усилена работа. Едни печаха върху тлеещи огньове волски бутове или цели овни, набучени на шиш. Други кърпеха с обичайна мъжка непохватност дрехите си или крояха нови цървули. На десетина места почернели от дим ковачи въртяха тежки чукове и караха наковалните да пеят под майсторските удари. Край тях спокойно и търпеливо чакаха дълги върволици бранници — един иска да му се сложи железен връх на копие, друг — меч си да наточи, трети — изкривения си шлем да изправи... Долу, на равната поляна, най-новите и най-неопитните се обучаваха в азбуката на воюването. Навсякъде шетня, весели викове, оживление.

Повечето воители бяха дрипави като мене. Личеше, че са захвърлили ралото или мотиката и направо са дошли да се бият за своя Ивайло. Само тук-там се срещаха някои в ризници или брони, които се

перчеха с тях пред останалите. Един мургав селянин, който лъскаше с пясък кръгъл метален щит, ми обясни, че те са ги завоювали в битките с татарите и сега ги носеха за своя гордост и за завист на останалите.

Малко настрана забелязах красива византийска шатра, единствената в целия стан. Предположих, че това е шатрата на Лахана и отидох да огледам мястото — когато човек има задача като моята, трябва добре да познава пътищата. Платното, което затваряше входа ѝ, беше спуснато. Никакъв шум не долиташе от нея. Нито стражи стояха пред дверите ѝ.

Привечер край крушата, където ставаше записването на новобранците, забелязах необикновено раздвижване. Всички, които бяха свободни, ключваха здрав кръг около дървото, натискаха се, бутаха съседите си, мъчеха се да проникнат напред.

— Какво става тука? — обърнах се към един от последните.

— Ивайло съди.

Неволно потръпнах. Любопитство, примесено с неясна мъка, сви сърцето ми: човекът, от когото могъщият император се страхуваше, който беше славен от народа като освободител и светец, когото болярите проклинаха, а на царицата вдъхваше и възхищение, и боязън, най-после човекът, когото трябваше да убия подло, беше на няколко крачки от мене. Раздвижих мишици и започнах да си пробивам път.

Отначало различих най-близките му помощници, които стояха прави около него. Двама от тях — Момчил и Кънчо — вече познавах. Третият беше гигант, който стърчеше като топола сред множеството. Аз самият по онова време бях висок, но ръстът ми изглеждаше смешен пред този Голиат. Ризницата му се издуваше от огромни гърди. Ала над тях се виждаше едно, бих казал, детинско лице — кръгло, розово, със светли наивни очи и лека усмивка, която не слизаше от устата му. Този беше Стан, същият, който отсякъл главата на болярина Драгомир.

Последният от помощниците ми хареса най-малко от всички. Беше със среден ръст, тънка фигура, облечена с претенциозна изисканост и приличаше на млад цар и градски богаташ, дошъл на селско сбирание. Като го оглеждах, аз изведнъж се улових, че противно на всичко онова, което бях досега и което смятах да бъда, при това противопоставяне на нагиздения воин срещу босяците, заставах на тяхната, на бедняшката страна. Невидимо и неуловимо някаква пукнатина се бе появила в мене, която не желаех и ненавиждах и от

която може би се боях. Но тогава отбягвах тези мисли, отбягвах да гледам много-много в себе си.

Четвъртият помощник, „цариградският богаташ“, имаше тясно и продълговато лице с дълъг нос и тънки, безцветни устни. Когато се усмихваше, на бузите му се появяваха хиляди малки бръчици, които му придаваха вид на стар папирус. Изразът му беше хитър, лукав и като че ли малко надменен. Изобщо той ми се стори умен, но неприятен човек.

Изместих още няколко души пред мене. Надигнах се. И го видях. Ивайло.

Признавам, първият поглед ме разочарова. Очакването, слуховете, които бяха достигнали до мене, вълнението ми, всичко ме бе накарало да си изградя за този човек един въображаем образ, който не беше чужд на легендите. Бях се надявал да видя апостол с озарено от божествена светлина лице или властен римлянин-завоевател, който носи победите в мозъка си и си играе с войски, битки, смърт.

Не видях нищо такова. На няколко крачки от мене върху набързосковано столче седеше един обикновен човек, каквито срещаме с десетки всеки ден. Нито висок, нито нисък, набит, силен, с широки плещи и тежки юмруци, които лежаха като грамадни буци върху разкривената маса. Носеше скъпа черна броня с изкусно гравирани сребърни арабески и късо червено наметало — единственото цветно нещо в облеклото му.

Тъмната му коса падаше свободно върху раменете. Може би поради нея лицето му изглеждаше бледо, малко посърнало. Имаше черни мустаци и гъсти, разделени от дълбока бръчка, вежди. Под тях светеха две остри проницателни очи. Все пак във всичко това нямаше нищо необикновено. Единственото изключително нещо в лицето му беше челото — широко, изпъкнало, надарено с не зная каква сила, която се излъчваше невидимо от него. То поразяваше. И покоряваше.

Стоеше замислен и съсредоточен. Усмивката сякаш бе чужда на лицето му. Когато пред него излезе нова двойка тъжители, той им хвърли такъв пронизващ поглед, невям с него разголваше и разглеждаше душите им.

— За какво сте дошли?

Двамата стовариха в краката му пълно въоръжение на воин — железни доспехи, шлем, щит и всичко друго. Момчил изпревари

отговора им и загърмя:

— Ивайло, тези люде са от моята чета, нека аз да ти обясня за какво се карат. — Съдникът мълком се съгласи. — Този се казва Длугън, другият — Рашо. Те са добри бранници и доскоро бяха и добри другари. Но от два дни все налитат на бой, дори и ножове вадиха. И ето защо. Като разбихме ордата на Кабул, Длугън убил някакъв знатен татарин, но не прибрал веднага оръжието му. След него минал Рашо, съгледал умрелия и взел всичко за себе си. Но след малко и Длугън потърсил плячката си. И оттогава се чува само кавга — ще се изпотрепят. Накрая прибрах оръжието и оставих ти да решиш кому се полага.

— Така ли е? — попита Ивайло.

— Така е, войводо — отвърнаха двамата в един глас.

— Значи, ти уби татарина?

— Аз, войводо — каза Длугън просто.

— Защо не прибра въоръжението му?

— Имаше и други татари наблизо. Рекох и тях да очистим, пък после да го прибера.

— Ами ти какво ще кажеш?

Рашо направи крачка напред.

— Аз го намерих, войводо. Като сних доспехите на татарина, никой не беше наоколо да си ги поиска. Значи, е мое.

— Видя ли, когато Длугън го уби?

— Не, аз бях по-назад.

— Вярваш ли, че той го е убил?

— Щом го казва, сигурно е истина — призна Рашо чистосърдечно.

— Стига — отсече Ивайло. — Оръжието е на Длугън.

Ала Рашо не прие така лесно решението му:

— Но аз го намерих и свалих от татарина, войводо!

— Ти си го намерил, но оръжието принадлежи на онзи, който го завоюва, а не който го намери. Ако разсъждаваш така, ти може да отвържеш чужд кон и да кажеш: мой е, намерих го. Бъди благодарен, че само го давам на другаря ти, а не те съдя като крадец.

Тогава Рашо издума онова, за което смяташе, че непременно ще наклони везните в негова полза:

— Не забравяй, войводо, че Длугън е куманин, а аз — българин, и то от Карвунската хора...

Никога преди това не бях виждал повече гняв, сключен между двете вежди. Ивайло скочи яростно, масичката пред него отхвъркна и се строши на парчета. За миг помислих, че може да съсече война. Но той само завика ядосано, като се обръщаше предимно към струпаните наоколо бранници:

— Докога ще повтарям, че забранявам да се говори така в моята дружина? Разберете, ние ще направим царство и ще го наречем Българско, но не защото в него ще живеят само българи, а защото ще бъде на българска земя. И в това наше царство няма да има роби и господари, царе и слуги, българи и чуждоземци. Всеки, който желае — сърбин или алеман, куманин или ромеец, от който и да е край на земята, — щом иска да живее в братство, мир и труд, ще бъде добре дошъл. Всеки ще си има парче земя, ще си го работи и ще бъде доволен. Така да помните! А който не е съгласен — нека си върви и на добър му час!

Като хапльо от улиците на Цариград аз стоях слисан и го слушах с отворена уста. „Братство, мир, свое парче земя!“ Този човек или беше последен тъпак, или най-големия мъдрец от Христа насам! О, той умееше да мечтае! И тези, които се тълпяха след неговия стяг, знаеха защо умират. Една непонятна мисъл се мярна в главата ми и изчезна отново: „Няма чужденци! Значи мога и аз...“

А Ивайло продължи, говорейки сега на объркания Рашо:

— Ти си българин, а той — чуждоземец, куманин, нали? Затова ли куманинът Длугън гонеше татарите, за да ги изтреби от българската земя, докато в това време ти, българинът от Карвунската хора, събираше плячка, която не ти принадлежи?

Той се огледа, като че ли искаше да надникне в сърцата на всички около себе си. После се обърна и тръгна с четиримата си помощници. Тогава от всички гърла се откъсна мощен вик, приличен на буйна пролетна река, която пробива слабия яз и увлича всичко със себе си:

— Да живее!... Да живее цар Ивайло-о-о!...

Магия някаква ли ме завладя? Какво ставаше с мене?

Аз надувах гърди и без да мисля, ревах заедно с другите.

Ивайло трепна, извърна се. Бръчката между веждите му бе станала още по-дълбока, сякаш тази дума „цар“ го дразнеше. Махна заплашително ръка. Но какво можеше да направи срещу стотиците възторжени лица пред себе си? Вдигна рамене, отпусна ръка и се отдалечи.

Ние започнахме бавно да се разпръсваме. Като наближих гората, където беше разположена четата на Момчил, забелязах двамата бранника, които преди малко търсеха правосъдие. Те нещо си говореха хлевоусто, смееха се и Рашо помагаше на Длугън да облече новите си доспехи.

Над стана полека се стелеше нощта. Лумнаха огънове и тъмни фигури се засуетиха около тях. Разговорите станаха тихи, като че бранниците не смееха да дразнят плътната тишина, легнала над земята.

След като се нахранихме, аз се отдръпнах настрана и се опитах да се съсредоточа върху онова, което ме очакваше в бъдеще. Но не ми се удаваше — мисълта ми се въртеше около видяното през този ден, или летеше при воините, насядали край огньовете и шепнещи полугласно.

Изведнъж се разнесе тих припев, сякаш някой унесено повтаряше навяваща му свидни спомени мелодия. Към него се присъединиха и други колебливи гласове и скоро подхванатата от всички песен се понесе над морно смълчаната земя. Ослушах се. Не, това не бяха монотонните псалми, които ми дотегнаха до смърт в Цариград. Тази песен бе жива, скоклива, понякога палава и игрива, друг път разляна и светла като бистро планинско езеро. Тя разказваше за кръшни и закачливи моми, за смели юнаци, прославени в люти битки, за скъпия бащин дом, който чакаше завръщането на храбреца. От нея бликаше проста и естествена нежност, струеща направо от сърцата на певците.

Ала умората и нощта се съюзиха и надвиха това закъсняло оживление. Дрямката отново пропълзя между групите. Аз също се промъкнах до огъня, завих се във вехтата си овча кожа и потънах в дълбок войнишки сън.

Това беше първата ми нощ в Ивайловия стан.

[1] *Нотарий* — писар. ↑

VII

Сепна ме тревожният зов на бранен рог. Отворих очи. Небето се бе прояснило, но синкав полуздрач продължаваше да покрива стана. Воините вече тичаха по местата си.

Скочих на крака и разкърших вкочанелите си крайници. Край мен цареше възбудена шетня, която познавах — така тръпне само войска пред близък бой. Не беше ли това най-удобното време, за да действувам?

Взех колчана с лъка и стрелите и в настъпилото безредие се промъкнах скрито до самотната шатра. Очите ми не изпущаха платното, което закриваше входа. Знаех, че Ивайло ще излезе, за да поведе дружината си (чудно, вече в мисълта си не го наричах нито Лахана, нито Бърдоква) и чаках търпеливо.

Платното се залюля и аз заставах нащрек. Дали ще успея да уловя благоприятната секунда? Една облечена в желязо ръка разкри входа и оттам изскочи гъвкав воин. Той беше тънък и спретнат, в блестяща посребрена броня и шлем, украсен със снопче разноцветни пера. На кръста му се люлееше лек меч, каквито носят франкските благородници. Нито за миг не помислих, че това е Ивайло — макар че го бях виждал толкова за кратко, можех да разпозная снагата му между хиляди бойци. Не, друг бе спал под закрилата на шатрата, докато войводата е лежал като мене и като всички останали край някой войнишки огън. Вперих поглед да разгледам тази важна, единствено облагодетелствувана личност. През сипкавата светлина на утрото съзрях едно младо лице, голобрадо и свежо.

Този, който имаше привилегията да обитава шатрата, беше юноша.

Нямах време да разрешавам тази загадка. Затичах се към гората и заварих цялата чета на конете. Рипнах бързо на моя Вихър и се наредих при останалите. Момчил премина в лек тръс пред нас и ни огледа. Като ме забеляза, дръпна юздите и спря.

— Защо си без копие, Тодоре?

— Нямам. Имах меч, но ми го отнеха, за да го дадат на друг.

Той ме погледна недоволно, като че искаше да каже: „Защо не си направи? На сватба ли мислиш, че отиваш?“ Но гласно прогърмя:

— Има ли някой две, че да му подари едното?

Десетина копия се протегнаха към мене и аз взех едно. Момчил щеше да отмине, но се сети нещо и добави:

— Излез напред, Тодоре. Ще яздиш с мен. Ти си добър ездач, ще ми бъдеш гончия по време на боя.

Зарадвах се на повишението си. То обещаваше, когато вилнее битката и копия и стрели летят на всички страни, да бъда близо до Ивайло. Смушках врания си кон и тръгнах зад Момчила.

Начелниците се събраха на съвещание. Скромността никога не е била моя добродетел и аз не се посвених да приближа.

— Съгледниците донесоха, че край Голяма Ракита станува татарска дружина — говореше Ивайло спокойно. — Сигурно не е Касим бег, защото той не може да дойде така скоро дотук. Тази ще да е някоя по-малка орда, дошла да разграби селото.

— Малка-голяма, ще ги натръшкаме до един — ревна Момчил и великанът Стан се ухили одобрително.

Войводата им разясни плана си. Всички пешаци, водени от Стан, Кънчо и Дамян (така се казваше четвъртият от помощниците му), щяха да останат тук в засада, а конниците с Момчил и самия Ивайло трябваше с изненада да нападнат татарите и да ги подгонят към засадата. Признах в себе си, че по-добър от този план мъчно можеше да се измисли.

Четите се подредиха на поляната. Пресметнах, че цялата дружина броеше шест-седемстотин пешаци и около двеста конника. С такава войска Алекси Стратегопул успя да отвоюва Цариград от латинците. Но беше ли достатъчна да се разруши едно царство и да се основе ново?

Ивайло изчака пешаците да заемат определените им места, огледа закритията им, даде последните си напътствия, пък яхна буен бял жребец и препусна срещу враговете. Половината конница литнаха след него. Останалата половина, между които бях и аз, тръгна след Момчила.

Обходът на татарския стан извършихме чудесно. Татарите, приключили с плякосването, редяха заграбените товари и скатаваха

шатрите. Ние се приближихме безшумно от противната страна, като потупвахме успокоително конете, за да не ни издаде някое случайно изцвилване.

Когато се приготвихме за бой, Момчил ме изпрати да съобщя на войводата, че чакаме само знак, за да връхлетим върху татарите.

Явих се пред Ивайло. Посрещна ме с такъв настойчив поглед, сякаш завинаги запечатваше образа ми в мисълта си. Не без вълнение аз му предадох съобщението на Момчил. Войводата остана спокоен. Той изтегли меч, издигна го над главата си и призова бранниците:

— След мен, юнаци! Смърт на пришълците!

Смаях се — не зная за кой път вече през тези дни. Никога не бях чувал начелник да казва „след мен“, защото този беше единственият, който тръгваше пред войните си, вместо да застава в безопасност зад редиците им.

Ивайло полетя към татарската орда. След него се устремиха конниците — настървени, с ниско приведени напред копия, страшни в своето желание за мъст. Далеч встрани се стрелна и Момчил с людете си. Поколебах се за миг дали да се върна при Момчила, но после пришпорих моя Вихър и хукнах след войводата.

Татарите ни забелязаха. Както и очаквахме, те видяха, че ги нападаме от една посока и като зарязаха всичко заграбено, побягнаха в противната. Настана шеметна гонитба. Броят на враговете, доколкото виждах, не бе по-малък от нашия. Но изненадата им се бе превърнала в ужас и те бягаха така, както се бяга само от смъртта.

После се случи неизбежното. Пред татарите се изправи Дамяновата чета. От гъстата редица на пешаците отлетя облак от стрели, копия и камъни и първите ездаци рухнаха на земята. Онези, които идеха след тях, не успяваха да спрат устрема си, препъваха се в трупове, падаха и увеличаваха страшната бъркотия. Отстрани връхлетяха другите две чети. Тогава нашата конница ги застигна и удари в гърба. Започна ужасна сеч.

Останах малко назад, поставих тънка смъртоносна стрела на лъка и потърсих Ивайло. Пред очите ми бе настанал хаос от кръв, стенания и смърт. Пищяха стрели, мечове звънтяха в медни щитове, пригласяха им тежки и глухи удари на боздугани, коне без ездаци цвилеха, ритяха и се мъчеха да се спасят с бягство. Навред се мяркаха вчепкани в смъртен двубой воители. И сред целия този ужас рипаше

белият жребец на войводата, а ездачът размахваше кървав меч, сееше гибел и пътят му сред вражеските редици се застилаше с трупове.

Опънах лъка и зачаках сгодната секунда. Погледът ми следваше всеки негов жест. Ето, вече десет пъти можех да пусна неумолимата стрела и все нещо спираше ръката ми. Аз, участникът в безброй малки и големи сражения, стоях и гледах с парещи очи дивните подвизи на този герой. След това всичко се разви в един миг. Зад Ивайло се появи един опръскан с кръв татарин. Той се огледа хищно, забеляза незащитения гръб на войводата, мускулестата му ръка размаха широкия ятаган и... Не разсъждавах. Тетивата на лъка ми избръмча, стрелата свирна във въздуха и татаринът, поразен в сърцето се прекатури върху задницата на белия жребец. Ивайло се обърна. Той разбра какво се бе случило и погледът му потърси спасителя. Съзря ме. За миг очите ни се срещнаха над убития татарин. До последния си дъх ще пазя спомена за този поглед!

Но битката не търпеше съзерцания. Тя вилнееше край мене, подобна на безумен танец на всички дяволи от пъкъла. Забравих задачата си. В гърдите ми се пробуди старата воинска природа. Опиянението на боя разпали кръвта ми. Аз се хвърлих сред най-жестоко сражаващата се група. Копието ми прободде един жълтопепеляв татарин, който ме изгледа диво с тесните си очи и се сбогува с душата си. Грабнах кривия му ятаган и се впуснах нататък. Сечах, бранех се и пак сечах, сечах...

До мен изведнъж се озова Длугън в новото си блестящо въоръжение. Но не за дълго — едва отворих уста да го насърча и едно копие прониза гърдите на куманина. Поисках да отмъстя за него, но друг по-бърз ме изпревари. Той се метна с коня си между татарите и змийски тънкият му меч посипа удари върху тях. Смелият ездач беше същият строен юноша, когото видях сутринта да излиза от шатрата.

Най-после битката стихна. Пощада нито беше поискана, нито предложена: повече от двеста татари се търкаляха убити в подножието на хълма. Но и нашата дружина не се отърва безнаказано. Петдесетина души придружиха Длугън по тъмния път към неизвестното.

Плячката беше голяма — много оръжие и около сто обезумели от страх коня, които ние с мъка изловихме.

Като се пооправихме и погребяхме нашите герои, ние потеглихме към Голяма Ракита. Селяните, начело със старейшината и

свещеника, ни чакаха извън селото. Старейшината се опита да каже някакво приветствие, но думите му се стопиха в мощния всеобщ възглас:

— Цар Ивайло!... Да живее цар Ивайло-о-о!...

Веднага след това напред излязоха почти всички мъже на Голяма Ракита и помолиха да ги приемем в дружината. Войводата върна старите и негодните, които със завист следяха как Кънчо вписваше останалите и ги разпределяше по четите.

Признателните селяни опекоха няколко вола и почти целия следобед прекарахме на весела народна трапеза. Пресни спомени се възкресяваха, пееха се възторжени песни, крояха се планове за нови битки. Само далечните вопли и плачове на озлочестените от татарите жени, които долитаха понякога от селото, помрачаваха радостното настроение.

Приближих се до Момчил. Още не успях да го заговоря, когато той прогърмя:

— Бре, Тодоре, как си се пременил! Човек не може да те познае, бе! Ха така де, полага ти се.

Наистина аз вече не бях в стария дрипав овчи кожух. Сега носех лека татарска броня, железен шлем и наколенници. Но не за това бях дошъл да говоря с него. Разказах му за странния младеж, когото видях в боя, и го попитах кой и какъв е. Момчил се разсмя така, че се уплаших да не изплюе дробовете си.

— Той ли? Хареса ти, а? Ха-ха-ха... Ами че това е Ка... Що пък, хайде да не ти казвам. Ти сам ще го научиш.

И с нов пристъп на смях той ме остави да се чудя над думите му.

Вечерта аз се отдръпнах настрана и се отдадох на размишления. Любопитно: бях на тридесет и пет години, а за първи път мислех за живота си.

VIII

Целият следващ ден бе посветен на почивка и забавление. Още от сутринта станът забръмча като кошер. Всички се стягаха, лутаха се нагоре-надолу, готвеха се за предстоящите увеселения. Скоро се образуваха няколко големи купчини от хора. Сред тях силни, разголени до кръста мъже премерваха силите си в другарски борби под лудите крясъци на зрителите. Като им омръзнаха борбите, те преминаха на други състезания — надтичване, преодоляване на стена, мятане копие. Помощниците на Ивайло също участваха в тях и се смееха, подвикваха и закачаха наравно с останалите. Странеше само Дамян и се усмихваше неопределено с безкръвните си устни. Особено се отличи Стан. В огромната му шепа копието изглеждаше леко перце и когато го захвърли, то отлетя като от катапулта^[1] и изпревари далеч всички останали.

Когато ездачите започнаха да показват изкуството си, Момчил се намери до мене и ми подмигна приятелски:

— Хайде, няма ли да те видим и тебе?

— Защо да отчайвам хорицата? — отвърнах аз предизвикателно.

— Бре, много си бил скромнен, бе. Почакай, ще ти натрием носа.

И наистина, когато започнаха изпитанията на стрелба с лък, чух страшния му рев:

— Тодоре! Тодоре-е-е!... Къде си самохвалецо-о-о?... Ела да те изпитаме колко ти чини окото!...

Всички се заоглеждаха да видят кой е този воин, когото предизвикаха по такъв начин. Любопитните склочиха голям кръг и с нетърпение зачакаха новата забава. Аз спокойно прекрачих в средата.

— Идваш, а? Хайде, вземи си лъка, момко, и идвай да си покажеш майсторлъка.

— Защо да ги отчайвам? — повторих аз предишните си думи.

— Стига си се хвалил. Ако наистина не те е страх, ела да стреляш. Пък ако те е страх, бягай по-скоро, че да не ти се смеем.

Един бърз поглед ми показва в какво се състоеше състезанието. От напълнен със сено чувал те бяха направили мишена и се стремяха да я улучат от тридесетина крачки.

— За това ли си ме извикал? — подхвърлих аз иронично, като посочих чувала. — Та това е детинска играчка.

— Ти го умери по-напред, пък тогава се надувай.

Наоколо се смееха неудържимо. Без да се смущавам, аз отчупих едно жилаво клонче, свих го на обръч, голям колкото разперена длан, и го закрепих върху чувала. После грабнах лъка и стрелях почти без да се целя. Стрелата ми се заби в чувала точно в средата на кръга.

Не мога да опиша Момчиловото смайване. Той ме гледаше зяпнал, като че не вярваше на очите си.

След мен стотина стрелци опитаха да повторят извършеното. Някои действително сполучваха, други улучваха чувала, но повечето пропускаха и кръга, и мишената. Когато се изредиха, аз поставих по-трудна цел. Забодох в земята едно копие на същото разстояние като първата мишена. Премерих се внимателно. Край мене в очакване на изстрела се възцари гробна тишина. Пуснах тетивата. Разнесе се дълбока въздишка на облекчение и възторг — стрелата трептеше забита в копието.

Озърнах се, като мълчаливо подканях околните да извършват същото. Някой не посмя да се опита. Потърсих с очи Момчил; забелязах го, че беседва с Ивайло, който се бе приближил неусетно. Опитах се да доловя думите им, но противно на навика си моят начелник шепнеше. Все пак разбрах, че ставаше дума за мене, защото той ме сочеше често, а Ивайло ме наблюдаваше с дълбоки, пронизателни очи.

Понечих да си тръгна, но нов тържествуващ вик ме накара да се обърна. Бранниците размахваха калпаци и оръжия, крещяха до бога и сочеха копието. Някой бе стрелял след мене и сега върху копието стърчеше и нова стрела, на два пръста от моята. Огледах се за стрелеца. И го видях. Беше същият изящен младеж, в своето посребрено облекло.

„Почакай, красавецо — помислих с леко раздражение. — Ти не си видял още всичко, на което е способен Теодорик Стохас!“

Реших да покажа онова, което бях научил с много упражнения през време на скучните години, прекарани при акритите. Направих

още четири обръча и ги наредих през няколко крачки един от друг, но така, че всеки следващ стоеше по-ниско от предния; последният се крепеше направо на земята. За да се прекара стрелата през тях, трябваше да се държи сметка не само за точността на удара, но и за силата му, така, че падането на стрелата да съвпадне с поставените обръчи.

Целих се дълго, много по-дълго, отколкото в двореца на Михаил Палеолог. Стрелата изсвистя във въздуха, промуши се през всички обръчи и потъна в рохкавата пръст.

Като че небето щеше да се събори от невъобразимия глъч, който последва. Името ми не слизаше от стотици уста. Но аз не ги слушах. Приблжих до моя млад съперник и му викнах възбудено и малко високомерно:

— Хайде, приятелю. Направи и ти същото, пък после ще продължим.

Той се засмя с тих, углъбен смях:

— Това не е по силите ми. Предавам се!

Гласът, който чух, не беше глас на воин. Той звучеше като песен на кавал, която долита от далечината.

Извърна се бавно към мене, свали сребърния шлем и върху раменете му се разпиляха великолепни златноруси коси, прибрани в тежки плитки. Пред мен беше жена! Или не — това беше приказно видение, дошло от царството на сънищата, за да ме порази. Сякаш самата Диана Ловджийката^[2] стоеше на две крачки от мене с божествения си лък.

Потърсих подкрепа във война до мене:

— Кой... кой... Коя е тази?

И чух отговора:

— Как, не я ли знаеш? Калина. Сестрата на Ивайло.

После погледите ни се кръстосаха.

Ах, защо никой досега не е описал бездънната дълбочина в погледа на невинната девойка? Защо не е обяснил чудната магия, която крие той? Струва ти се, че в него виждаш ведрината на утринното небе, колебливите отблясъци на начеващ пожар, безкрайната синевина на морето, живота и вечността, надеждата и безсмъртието — всичко, всичко можеш да намериш в него. И да забравиш себе си.

А какво ли прочете тя в моя поглед, та изведнъж се обля в руменина и побягна?

— Тодоре!

Някой ме дръпна за ръкава. Сякаш рухнах на земята от необозрима височина. До мене стоеше Кънчо и избягваше очите ми.

— Ивайло те вика — каза той глухо. — Ела с мене!

Не бях се още опомнил, когато стигнахме до познатата ми самотна шатра. Кънчо спря пред входа и ме побутна:

— Върви!

Поех дълбоко дъх, вдигнах платното и прекрачих вътре. В шатрата имаше кожи, дрехи и оръжие. Но аз не виждах нищо. Прав, гологлав, в проста селска риза, насреща стоеше Ивайло. Очите му бяха спрени върху мене и в тях се откриваше цяла бездна от мисъл, съзерцание, решителност, воля. После през тях премина полъх на скръб и по хиляди неотразими неща аз мигновено разбрах, че животът и мисията ми по някакъв необясним начин не бяха тайна за него.

Не зная колко време измина. Без да сHEME очи от мене, Ивайло най-сетне се раздвижи. С внезапно движение той разкъса ризата си, косматите му корави гърди изпъкнаха срещу ми и гласът му проехтя:

— Ето, убий ме!

Нито въпрос, нито ругатня, нито заплашване. Само тези ужасни думи: „Убий ме!“

Сега, когато много години лежат между мене и този ден, аз си казвам, че съм можел да сторя три неща: да го убия и да се опитам да избягам в суматоката; да отричам и се кълна, че неправилно ме обвинява; и най-последно — да се хвърля в краката му, за да моля за милост. Но тогава беше друго. Изумен от Ивайловото прозрение, аз стоях неподвижен като каменен идол, мълчах и гледах нелепо мускулестите гърди, разголени пред мене. После стана неопикуемото. Сякаш някаква завеса се вдигна пред очите ми и аз видях ясно всичко онова, което бе напирало неведнъж в мене и от което насила се отдръпвах: величието на този човек, поел тежката задача да помогне на нещастниците-селяни, гнусната подлост, с която се бях нагърбил и която ме превръщаше от воин в наемен убиец. Казах си, че аз, който съм се сражавал стотици пъти за чужди облаги, за пръв път срещам нещо, за което заслужава да се умре. Разбира се, в онези напрегнати секунди аз съвсем не разсъждавах с такава логична последователност.

Дори повече чувствувах, отколкото мислех. И изведнъж усетих, че всичко в мене се стопи, спазма стисна гърлото ми и кротки сълзи обгориха войнишкото ми лице.

— Защо стоиш? Защо не ме убиеш? Нали за това ще ти платят със сребърниците на Юда?... — Войводата съгледа сълзите ми и замлъкна смаян. Когато проговори отново, гласът му бе променен: — Какво, защо си се разплакал?

— Ивайло — отговорих тихо, — аз прогледнах!

Само толкова можах да изрека.

Много по-късно Ивайло ми обясни всичко. В разкриването на личността и мисията ми той не проявил никакво чудодействие, а само здрав и последователен разум. Направило му впечатление, че притежавам воински умения, каквито не бащинници, парици и отроци, но и болярите нямат. И още — че се държа много свободно пред начелниците си и че все пак не говоря съвсем чисто български. Разпитал Момчил, който му предал, че съм отрок и бедняк и че няма ездач, равен на мене. Тогава за него не било мъчно да разсъди, че човек, който е стар и опитен боец, навярно има висок сан, а се представя за сетен сиромаш, сигурно не е дошъл с добри намерения. А какви най-лоши намерения можеха да се кроят срещу въстанието, ако не да се убие вождът му? Отначало мислел да ме осъди на смърт като предател, защото сметнал, че стрелата, която уби татарина в битката при Голяма Ракита, е била отправена към него самия. След това обаче, като видял с каква точност улучвам и най-трудните цели, разбрал, че съзнателно съм спасил живота му. И от благодарност решил да ме пощади, да ме изпъди от стана и войската, но преди това да ми даде такъв урок, че сам да съзная падението си.

Той ми каза всичко това и аз го разбрах. Само за едно не съм го питал и то ще остане тайна до последния ми час: дали съм се излъгал, когато ми се стори, че като казах „аз прогледнах“ и неговите очи се изпълниха със сълзи?

— Ти дойде да ме убиеш — рече той най-сетне, — а спаси живота ми. Определи сам как искаш да те възнаградя.

Паднах на колене пред него.

— Ивайло, аз прогледах. Чрез тебе очите ми се отвориха за истината. Дай ми тази награда — да остана в дружината и да умра за тебе.

Сега и той на свой ред беше поразен. Вдигна очи към небето, прекръсти се, шепнейки нещо, сетне се обърна към мене:

— Стани, Тодоре. В тебе се е криело честно сърце, което сам не си познавал. Остани при нас и бъди един от нашите. Бъди ми брат! С пленените татарски коне ще образуваме нова чета конници. Ще бъдеш неин войвода.

Опитах се от благодарност да целуна края на дрехата му, макар че дори на могъщия византийски император бях сторил само лек поклон. Обаче Ивайло не позволи и ме изправи.

Когато излизах от шатрата, залитах като пиян. Но защо е така странна човешката природа? Току-що бях преживял нещо, което щеше да промени завинаги живота ми, а едва сторих няколко крачки и съвсем други видения се мяркаха пред очите ми.

Мислех за Калина...

[1] *Катапулта* — древна обсадна машина за хвърляне на големи камъни и други тежки предмети срещу вражеската крепост. Употребявана до XV век, а може би и по-късно. ↑

[2] *Диана* — при гърците *Артемид* — римска богиня на лова. Била представяна като красива и стройна девойка, въоръжена с лък и стрели. ↑

IX

— И после? — зададох вечния въпрос на любопитните.

Вече повече от седмица бях с въстаниците, като начелник на втората им конница. Всеки ден ние пълзяхме нагоре срещу течението на ленивия Дунав, за да се срещнем със страшния Касим бег. Тази вечер улових Стан и огрени от буйните пламъци на огъня, разговаряхме дълго. Подпитвах го изкусно и той ми разказа историята на въстанието. Освен в малките подробности тя бе същата, както я чух от царица Мария.

— После ли? — каза той. — Нищо. Ивайло реши, че преди да се разправим с оня, хромия от Търновград, трябва да видим сметката на чуждите изедници. И захванахме да трепем татарите, където ги спипаме. А те много, бе братко, чет нямат. И каква ги е майка пръкнала — все сплеснати муцуни, все кривогледи...

— Ами вярно ли е, че Ивайло говорел със светците и че сам господ му дал знак кога да поведе хората на бран?

Добродушният гигант се закикоти и устата му се разтегли до ушите. Все пак, преди да ми отговори, той се озърна подозрително наоколо.

— Ивайло светци не е виждал, но ако научи тази работа, Дамян посред бял ден ще види Витлеемската звезда. — Когато се умори да се киска, Стан продължи задъхано. — Не се чуди! Още като пипнахме кулата на Драгомира, трябваше да се разшетаеме, за да съберем повече люде, та да почешем и другите боляри. Тръгваме ние и...

— Кои вие?

— Как кои? Аз, Дамян и Момчил.

— А Кънчо?

— Той стана наш по-сетне. Ама стига си ме прекъсвал, де! Та тръгваме ние войска да берем, а Дамян, каквато е хитра лисица, ни учи: „Тъй и тъй — дума, — кажете, че светците знак са му пратили и че господ ръката му води. Ще видите какво чудо ще стане!“ Ние с Момчил го взехме на подбив, пък забравихме, че докато ние двамата

пасяхме болярските говеда, Дамян с тази глава кастрофилакс на Драгомировата крепост успя да стане. Та отидох аз в първото село, събрах хората и тъй им говорих, и инак ги предумвах, и звездите от небето им свалях, а те се смеят, че чак гърбовете им пукат. Видях — отива всичко по дяволите. Па като се сетих за Дамяна, като захванах да им приказвам — каквото ми дойде на ума: че Ивайло със светците сутрин и вечер си говори, че свети Димитър му дал меч, а свети Илия — бял кон, че на челото му огнен кръст свети... Та като ме зяпна оня ми ти народ, ще ме изяде. Двайсет души същия час се записаха и ги пратиха на войводата. А дорде стигна до другото село, там вече думите ми ме изпреварили, хората ги украсили, та като ги слушах, сам взех да вярвам.

— А след това? Виждайки, че няма светци и духове, не си ли отиваха?

— Ама че го рече! Тук хората разбираха за какво се бори Ивайло и дори не помисляха да си ходят. Но не дай боже да чуе войводата за тези работи, ушите ни ще изреже, а Дамян на слаб огън ще опече.

Стан се захили отново, пък скочи на крака, разбута огъня, хвърли нови цепеници и дойде пак при мене. В това време аз си спомних, че в Слънчево не чакаха Ивайло заради приказките със светците, а защото носеше свобода и щеше да даде хляб и справедливост.

Ние помълчахме, като се взирахме в искрите, които огънят пръскаше на всички страни.

— А какво ще стане нататък, Станко? — подхвърлих аз отново.

Гигантът не успя да отвори уста и в краката ми тупна нещо лъскаво. Извърнах се живо. На две-три крачки от нас стоеше Ивайло, който бе чул последните ми думи. В неговата сянка се криеше още някой. Каква е тази дарба на сърцето да отгатва хората, преди очите да са ги съзрели? По неговите учестени удари разбрах, че беше Калина.

— Нали за нататък питащ, Тодоре? Виж какво ни чака. Там го пише.

Ивайло посочи светлия предмет в нозете ми и аз го вдигнах. Беше медна монета. Върху нея личеше релефно изображение: Цар Константин с жезъл в едната ръка и с пергаментов свитък в другата, седи на трона на Асеневиците. Вдигнах очи:

— Нима искаш да кажеш?...

Войводата не отговори веднага. Той приближи до нас и се отпусна на земята помежду ни. Но Калина заобиколи огъня и седна от другата страна. Бях забелязал, че никога не отбягваше воините, а с войводите се държеше като сестра и другарка. Сега и аз бях войвода. А защо се страхуваше от мене? Защо криеше прелестното си лице зад стената на пламъците?

— Народа сме вдигнали на борба и дълг имаме към него — започна Ивайло. — А от какво се нуждае той, всеки знае: заграбената от боляри и манастири земя да му върнем, даждиите да намалим, човешки живот да му дадем. Добър ни е народът, в добро заслужава да живее. Но кажи сам по ум и по сърце — докато Константин Тих е на престола и болярите продължават да трупат богатства, може ли за народното благо нещо да се стори? — Аз го слушах, удивен от мъгълните далечини, които се чертаеха в думите му. Той продължи: — Виждам те, започна да ме разбираш. Ако искаме да останем верни на народа, трябва и некадърника-цар да накажем, и византийката да катурнем, и монасите да затворим в манастирите им, и с болярите да се разправим. Друга, друга е грижата ми, Тодоре. И ден и нощ мисля и все не мога да се реша. — Той махна отчаяно ръка. — Откак свят светува, все е имало царе и боляри; царство без тях не може. Господ им е дал короните, а аз, свинарят Ивайло, съм тръгнал насреща им. Е, да кажем, че ще успеем в борбата, ще съборим Константина, ще раздадем болярските ниви, онези, които са вършили злини, ще накажем. А после? Къде ще намерим такъв човек да турим за цар, дето в Царевец да стои, но за народа да мисли?

— Народът го намери вече, войводо — изпревари ме Стан. — От Дунав до Атонските планини един глас се чува: Да живее цар Ивайло!

— Стан има право, Ивайло — подкрепих го аз. — Само един човек е достоен да води занапред изстрадалото българско царство. И този човек си ти.

— А народът после ще каже: изгони Константина, а сам се настани на топлото му място. Не, не, оставете, това не ще го бъде.

Станах да хвърля нови дърва в жарта и в това време долових, че великанът Стан продължи да спори с нашия вожд. Тихо обходих огъня и приближих до Калина. Под игривите отблясъци на пламъците лицето ѝ изглеждаше янтарно, а косата — течно злато, разляно върху

сребърната броня. Тя седеше на един камък край огъня, прегърнала коленете си.

— Калино — прошепнах аз, като коленичих до нея. Тя извърна глава към огъня. — Калино, защо страниш от мене? Какво зло съм ти сторил?

Тя не отговори. Не помръдна даже. Само златният водопад на косите ѝ се струеше пред очите ми.

— Калино — повторих, — защо мълчиш? Омразен ли съм ти станал?

— Не, Тодоре — промълвиха устните ѝ. — Защо мислиш, че те мразя?

Ах, как мога да опиша онова, което ставаше в мене? В неповторимото чувство, което ми вдъхваше Калина, имаше сладост и горчивина, радост и необяснима печал, възторжено зашеметяване и желание да се жертвувам за нея. Както един поглед на брат ѝ ме спаси от безчестието и ми помогна да намеря смисъла на живота си, така нейното неотразимо обаяние ме пречистваше от миналата поквара.

Знае ли някой името на това чувство?

— Калино! — Тази дума се изтръгна като стон от сърцето ми. — Калино! Как да ти изкажа онова, което...

И млъкнах. Не само аз, воинът, но и най-големият мъдрец не би могъл с човешки слова да изкаже святото нещо, което живееше в мене.

— Зная, Тодоре — чух тихия ѝ шепот. Тя понечи да каже още нещо, но срамливостта ѝ взе връх, с внезапно движение се изправи и припна в тъмнината на нощта, лека и подвижна като сърна.

Поисках да я догоня, да ѝ разкажа, да ѝ обясня. Но веднага се сетих, че войводата беше на две крачки от мене и потиснах желанието си. Подкладох отново огъня и се опитах да се приближа неусетно до предишните си събеседници.

Те разговаряха за снабдяването на дружината. Стан изобщо не забеляза нито отсъствието, нито връщането ми. Но Ивайло се сепна, прекъсна за секунда думите си, сякаш се поколеба дали да ме погледне, сетне се отказа и продължи с равен глас.

Не ги слушах. Замислих се за Калина. Дали тя наистина бе разбрала онова, което аз не можех да ѝ обясня? Ако ме харесваше (аз изобщо не можех да допусна да ме люби), тя би ми го показала поне с

една дума, с един жест. Но ако пък ѝ бях съвсем безразличен, щеше ли да побегне засрамено?

Изглежда, че ненапразно съм прекарал целия си живот като воин. Бях вече скочил на крака и нахлупил шлема, когато си дадох сметка, че бранната тръба е проехтяла за тревога. В следващия миг тичах към мястото, където се бе разположила моята чета.

Бойците оседлаха конете, приготвиха оръжието, строиха се, а от Ивайло не идеше никаква вест. И затова, като си оставих заместник, препуснах да търся войводата.

Намерих го при същия огън, където бе разговарял със Стан и мене. Оказа се, че тревогата била дадена малко прибързано. Съгледниците донесли, че приближила голяма въоръжена дружина, водена от някакъв болярин, който поискал да се срещне с Ивайло. Войводата се съгласил да беседват, обаче наредил през разговора всички да са готови за бой.

Вързах коня и застанах при другите войводи на чети — Дамян, Кънчо, Стан и Момчил. След малко стражите доведоха трима гости в скъпи бранни дрехи. Те крачеха с достойнство и високо вдигнати глави. Единият вървеше напред, другите двама — малко зад него.

Ивайло ги посрещна прав и, навярно за да не изглежда по-долен от тях, прие леко надменно изражение, което не отговаряше на строгата му, но простосърдечна външност. Личеше, беше намислил да се държи хладно и високомерно. Но това не трая дълго. Тримата приближиха, спряха на няколко крачки от него, свалиха шлемовете и се поклониха така дълбоко, като че бяха пред цар. Тогава забелязахме, че първият от тях беше беловлас, макар и още държелив човек.

Бялата коса и поклонът смутиха войводата. Високомерието му се изпари. Той отвърна със също така дълбок поклон и рече:

— Изправи се, болярينو. Кой съм аз, че ми се кланяш до земята?

— Ти си този, когото очаквам, откак умря Иван Асеня — човекът, който ще освободи Отечеството и ще му върне предишната слава.

— Аз искам да го освободя не само от чуждоземците, но и от всички, които смучат потта на народа. Дружината вода и срещу

татарите, и срещу болярите-изедници. Забравил ли си това, или не си го чувал?

— Зная го, Ивайло. Но ти сам каза: болярите-изедници. Защо, мислиш, нито един мой отрок или парик досега не е дошъл във войската ти? Защо не се присъединиха към вас, недоволниците? Попитай ги сам, защото е срамно на моите години да се хваля.

Дълбоко в съзнанието ми трепна един блед и несигурен спомен. Отдавна забравени имена и случки напиреха в мене. Прекрачих напред и се вгледах в новодошлите.

— Не те разбирам, болярино. — Гласът на войводата прозвуча недоверчиво. — Само за да ги попитам ли доведе толкова люде дотука?

Старецът вдигна белите си вежди и отговори възбудено:

— Какво приказваш, човече! Царството се тресе от незапомнени вълнения, черни облаци помрачават небето на България, а ти... Аз, синовете ми и петстотин отбрани и въоръжени от мен воители идем да служим на тебе. На тебе и на Отечеството!

Ивайло се сепна и не удържа една нервна крачка към болярина:

— Не бълнувай, старче! Опомни се! — Той направи видимо усилие да се овладее. — Възрастта не ти дава право да думаш всичко, каквото ти дойде на устата.

— Аз казвам винаги само истината.

Старецът се облегна на мечата си и зачака. Прав срещу него, Ивайло стоеше със скръстени на гърдите ръце и го наблюдаваше изпод смръщените си вежди. Мислеше. Глуха тишина легна наоколо, в която ясно долиташе пращането на мокрите съчки в огъня, прилично на пукота на замръзнала, заспала зимен сън гора, раздвигана от вятъра.

— Не може, болярино — сухо изговори най-сетне войводата. — Дошъл си за добро, върви си със здраве. Ние нямаме нужда от болярска помощ.

— Безумце, опомни се! — От вълнение другият се тресеше с цялото си старо тяло и заекваше. — И на онзи свят не ще намериш мир, ако заради глупав инат погубиш утре делото на България!

— Какво ще стане утре, старче? — Ивайло се усмихна непроницаемо. — С какво ме заплашваш?

Боляринът ни огледа с широко отворени, ужасени очи, невям се уплаши да не е попаднал между луди.

— Слепци! — продума той ледено. — Слепци за ножа на Касим бега.

Всички се вкаменихме. Единствен Ивайло показваше външно спокойствие, но мускулчето на бузата издаваше вътрешното му напрежение.

— Защо споменаваш Касим бега, болярино? Какво знаеш за него?

— Той ви чака при Трите могили, нещастници. Хиляда татари са с него и всичките на коне. Приготвил ви е хубава засада и утре ще ви изколи като пилци. Или пък — кой знае? — може още тази нощ сам да налети на стана ви.

Общото безпокойство обхвана най-после и Ивайло. Опасността, която висеше над дружината, не трябваше да се подценява. Белокосият болярин използва смущението му и настоя на своето:

— Утре е ден съдбовен, Ивайло. Ти нямаш право да спреш онези, които искат да помогнат на България. И бог, и хората ще те съдят.

Стори ми се, че за момент Ивайло загуби самообладание. Той навъси още повече чело и се огледа, сякаш търсеше от нас съвет и подкрепа. Без да се колебае, аз излязох напред и тържествено се провикнах:

— Войводо, повярвай в думите на болярина Борила. Ако имаш доверие в мене, дай го и нему. Отговарям за честността му като за своята. — И преди околните да се опомнят, коленичих пред стареца: — Татко, благослови ме!

Никой не бе по-изненадан от самия болярин. Той вдигна очи към небето, сякаш чакаше оттам просветление. Аз се обадох отново, като се обърнах този път към спътниците му:

— Кумане, Георге, няма ли поне вие да се сетите? Не ме ли познавате? Забравихте ли вече своя брат, когото зовяхте Желязната ръка?

— Теодорике! Тодорчо! — Дядо Борил пръв си спомни далечните години на моето детство, но вместо да ме благослови с традиционните изрази, отпусна се на колене до мене, притисна ме силно в прегръдките си и се разхлипа: — Чедо мое, знаеш ли колко нощи съм мислил за тебе!

Гласът му беше топла бащинска ласка. Затрогнати, мъжете край нас мълчаха. Чувствителният Кънчо подсмърчаше звучно, а дори и вечно ироничният Дамян ни гледаше с израз, който наподобяваше нежност.

Синовете на болярина ме заобиколиха и целунаха братски. По-големият, Куман, бе същият здравеняк, както го знаех от дете. Лицето му беше все така надупчено от сипаницата и аз неволно си припомних как го ядосвах някога, викайки му на подбив „изяден от молци“. Другият, Георги, продължаваше да гледа безсмислено с воднистосините си очи, като че още напрягаше мозък над някой урок по история.

Тази среща след двадесет години окончателно сломи Ивайловата съпротива. Той приближи, сложи ръка на дядо Бориловото рамо и каза:

— Нека бъде волята ти, болярино. Щом обичаш Отечеството повече от болярската власт — остани в дружината ми. Но ще ти поставя две условия: да не искаш от нас да те наричаме болярин, а простичко, по име; и второ — да обещаеш, че ще се подчиняваш на заповедите, както се подчиняват всички други воители. Не те знаех — може да си стар боец, може да си водил големи войски и велики победи да си печелил. Ако е тъй, учи ни, съветвай и наставлявай ни, но не заповядвай.

— Аз съм дошъл да те следвам, Ивайло, а не да те уча. Ако пък мога нещо да те посъветвам, ще ти го кажа както баща на син. А това за името...

Той махна пренебрежително ръка. Не се учудих: познавах го добре и знаех, че титлите са последното нещо, което го блазнеше.

Настанихме се край огъня. Виждах, че моят благодетел изгаряше като мене от желание да побъбрим, да споделим спомени. Но сега не беше време за разчувствуване. И Ивайло пръв даде пример.

— Та казваш, дядо Бориле, че Касим бег ни дебне, а?

— Сигурен съм. Пригответе се е на Трите могили. Но може и тука да дойде. Един господ знае какво крои бръснатата му катуна.

— Да-а-а... И аз на негово място така щях да направя. — Ивайло помълча малко. Бях много близо до него и забелязах, че мускулът на бузата му продължаваше да играе. — Дамяне!

Дамян използва случая, за да изтъкне съобразителността си:

— Постовете вече са утроени, войводо. Още одеве наредих. Людете са излезли по местата си.

— Така. — Ивайло кимна доволно, после отново се обърна към стареца: — Ти навярно си мислил за битката, която ни чака, дядо Бориле. Имаш ли някакъв план?

— Имам. Сега ще го чуеш.

И дядо Борил заговори бързо. Той предлагаше да дадем редовно сражение на Касим бега. Татаринът знаеше, че срещу него има една лошо въоръжена и неподготвена войска и затова сигурно щеше да съсредоточи удара си в центъра, с цел да го разбие и след това да унищожи отделните групички. Затова старецът предлагаше да сложим в центъра неговите, дядо Борилевите хора, които са много добре обучени, имат пълно въоръжение и дрехи от желязо. Беше уверен, че те ще издържат удара. Тогава другите чети ще притиснат крилата, а конницата ще попречи на татарското оттегляне. И ще започне изтребването на врага.

Ние слушахме и сякаш виждахме всяка стъпка на предстоящия бой. Само Ивайло поклати недоверчиво глава:

— Ами ако не ударят в средата? Ако първо прегазят конницата и ни нападнат от две страни?

Нова картина се мярна пред очите ми — замаяни пешаци се лутат напосоки, намушват се един друг, вият от ужас, а наоколо кръжат пъргави ездачи и колят безпощадно.

— Не, дядо Бориле, не може да стане така, както си намислил. Ние сме невям с пет стотици повече от татарите, но сме още новаци. А пълчищата на Касим бег са само опитни главорези, преминали през много битки. Ние ще се бием, но не така открито, както учат книгите. Трябва да употребим хитрост, да ударим с изненада. — Войводата се засмя спокойно. Неговата самоувереност се предаде и на нас. — Ей сега ми хрумна какво да погодим на татарина. Нали помните Зеленото блато, край което минахме днес по обед?...

Х

Зеленото блато, както го нарече Ивайло, приличаше по-скоро на малко езеро. На това място водите на Дунава бяха прелели ниския бряг, покриваха една хлътнала падина около хиляда крачки навътре в сушата и спираха в подножието на дълъг, богато залесен склон, сякаш нарочно израсъл тук, за да прегради пътя на водата. Другата страна на блатото, която опираше на склона, имаше приблизително също хиляда крачки. В него не се втичаше река; водата се поддържаше от случайните разливания на Дунава и затова изглеждаше мръснозелена от жабуняците и гъстите тръстики. Между блатото и началото на склона се простираше гола площадка, широка не повече от петдесет крачки. На тази площадка бе решил Ивайло да се срещнем с татарите.

Войводата ни заповяда да обясним плана и на последния боец от четите си. Като разбраха майсторската клопка, която се готвеше на враговете им, воините забравиха умората, безсънието и студа, плюха си на ръцете и работиха като дяволи почти цялата нощ.

Те газеха до кръста в ледената вода, режиха тръстиката, набучваха я в дъното и така образуваха дълго прикритие в блатото, което минаваше по цялата дължина на площадката. Там трябваше да застанат двеста здравеняка-доброволци под водителството на Стан. Срещу него, в непроходимия гъсталак по склона, бяха изсечени широки, но прикрити пътеки, от които да могат бързо да излязат стотици бранници. Най-после в далечния край на площадката изкопахме ров и направихме непреодолими препятствия с дървета и камъни. Оставихме само един процеп, колкото да минат три коня наведнъж, но наоколо струпахме достатъчно дървета, за да можем светкавично да го затворим. Този ров трябваше да спре татарите. При него щеше да застане новодошлата чета на дядо Борила — най-обучената и най-добре въоръжената. По предложение на болярина неин войвода щеше да бъде Куман.

— Той има храбро сърце, твърда ръка и бистър ум — похвали го старецът. — Няма да се посрами.

— Кой от двамата е Куман? — попита Ивайло.

— По-големият, с грапавото лице. Другият е Георги. И той е смел, силен е и ще изпълни точно каквото му заповядаш. Но ако потрябва в боя сам да реши нещо — загубен е.

Ивайло кимна. Устните му се свиха в лека усмивка.

Четвъртата страна на площадката щеше да остане привидно открита. Всички следи, които можеха да издадат подготвената клопка, бяха грижливо заличени. Но съвсем наблизо, върху естествена поляна сред храсталака, щеше да чака Момчил със своята конница; те трябваше да затворят капана зад гърба на „дивеча“.

Съмна се. Сипкава зора пропълзя над земята и сива прозрачност легна върху площадката. Прегледах оръжието, конете и седлата на всеки един от сто и петдесетте конника, които щяха да ме придружат. Избраниците бяха воините от моята чета, които всяка сутрин обучавах за леки и подвижни действия; конница, която не разгромява, но която дразни и обърква. Имаше още време до потеглянето ни и аз го използвах, за да обходя групите по площадката.

Намерих Калина. Като всички бранници и тя се готвеше за боя: с металическо чесало лъскаше коня си, който пръхтеше от удоволствие.

— Послушай ме, Калино — промълвих аз. — Не е работа на жената да пролива кръв. Нейното място е край огнището и при децата...

За първи път я чух да се смее. Имаше кръшния смях на палаво девойче, което се радва на любимия играчка. Смях, който омайва ушите, подобно на нежната песен на лютня. После каза сериозно:

— Не мога да те послушам, Тодоре. — Тъмните ѝ очи се потопиха в моите и разлудуваха кръвта ми. — Посветила съм живота си на делото на моя брат и нищо не може да ме спре, когато искам да го следвам.

— Следвай го, грижи се за него, вярвай в делото му, но не участвуй в битките.

Тя възрази тихо, но твърдо:

— Ивайло няма нужда от съчувственици, които чакат успеха му, а дотогава предпочитат да се крият на топло.

Видях, че не можех да я убедя. У Калина имаше непоколебима вяра в брат ѝ и безкрайна преданост към делото му, срещу които бях неспособен да се боря. Душата ми негодуваше срещу нежеланието ѝ да

ме разбере. Но имаше и нещо друго, една топла искрица на доволство — ние бяхме разговаряли и в този разговор сърцата ни за миг се срещнаха.

Отидох и при Ивайло. Заварих го съвсем спокойно да чисти ботушите си от налепената кал. Като че ли не му предстоеше да ги натопа в човешка кръв! Аз заговорих възбудено:

— Моля те в името на всичко най-свято, Ивайло, забрани на Калина да участвува в битката! — Той ме погледна, учуден от резкостта ми. — Тя е жена — опитах се да се поправа. — Не е отредено на жените да въртят меч и да леят кръв. Безумие е да се излага на такава опасност!

Ивайло ме улови за раменете и се взря в очите ми. На лицето му се четяха доброта и мъдро разбиране.

— Ако Калина иска да се бие за доброто на народа, аз нямам право да я спирам, Тодоре.

— Но може да я убият! — извиках отчаяно.

— Никой не може да избегне повелята на съдбата. Мислиш ли, че аз не треперя за нея в битките? Калина за мен е повече от сестра. Когато нявга се замислях за въстание и всички наоколо ми се смееха като на побъркан, единствена тя ме подкрепяше, вярваше в мене и ми се кълнеше, че няма да ме остави до края на живота си. Мога ли да ѝ се отплатя сега, като направя това, което ме съветваш?

— Поне не я оставяй при Момчил! Днес той има най-трудната и опасна задача.

— Не е вярно, Тодоре. Най-трудната задача имаш ти и затова съм я поверил на тебе, Желязната ръка. А най-опасната е на пешаците, които ще се спуснат от височината, за да ударят татарите отстрани. Поради това аз ще бъда там, заедно с Дамян и Кънчо.

Замълчах. Какво можех да кажа пред толкова честност, дълбока обич и жертвоготовност? Искях да си тръгна, но Ивайло продължи съчувствено:

— Разбирам те, Тодоре. Разбирам дори повече, отколкото ми казваш. И аз се страхувам за Калина. Но преди да мисля за нея, трябва да мисля за народа. Направи като мене и ще видиш, че ще ти олекне.

Наоколо беше просветляло. Моите сто и петдесет смелчаги вече кършеха ръце от нетърпение и ме гледаха вторачено. Метнах се на коня, размахвах меча и ние се понесохме в усилена езда.

Наближихме Трите могили. Веднага видяхме, че Касим бег премного бе подценил селската войска, която имаше за противник. Татарите дори не бяха си направили труд да се скрият, както трябва. „О, Касиме — помислих ехидно, — ако си все така небрежен, ще има да патиш през този ден!“

Ние се разгънахме в дълга лента и заковахме конете пред първите групи на татарите. За миг в ръцете на бранниците ми се появиха лъкове, знак! — и сто и петдесет стрели полетяха срещу враговете. Чуха се няколко изохквания и веднага злобен рев проглуши ушите ни. Татарите разбраха, че са открити, и сега ругаеха не от мъка по загубените си другари, а от гняв, загдето не ни видяха да влизаме като слепци в лошо скроената им клопка. Моите конници закръжиха около могилите, бръмчаха като досадни оси, жилваха, бягаха, връщаха се отново. Аз стоях малко по-назад, неподвижен, вперил поглед в укритията по могилите.

Най-после Касим бег направи грешката, която очаквахме. Той сметна, че ние сме преден отред, който сега ще се върне, ще съобщи за срещата и главните сили на дружината ще могат да се подготвят за отбрана. Затова, изглежда, заповяда да ни преследват — да ни разбият или поне да застигнат дружината заедно с нас и да я нападнат, преди да се е разгънала в бранен ред. Като забелязах раздвижването по могилите, аз незабавно дадох нов знак и ние препуснахме назад. Само един не се върна. Както се разбра после, той дотолкова се увлякъл в играта, че безразсъдно отишъл съвсем близо до враговете и скъпо заплатил неразумната си смелост. Заповядах да убият коня му — бях виждал каква пакост може да стори в бързите действия един кон без ездач...

Татарите побесняха. Те виждаха, че им се изплъзваме и яростните им викове раздраха смълчания въздух. Хвърлиха се на своите дребни, но извънредно подвижни кончета и се втурнаха да ни преследват.

Скоро пролича, че ние, преследваните, ще диктуваме гонитбата и аз със задоволство си казах, че десетдневното обучение, което бях преминал с моята чета, вече даваше плодове. Ние се отдалечавахме от преследваните, забавяхме се, за да ни доближат, обсипвахме ги със стрели, по-голямата част от които падаха пред конете им, намирахме

хиляди начини да възбуждаме яростта им и малко по малко ги привличахме към засадата.

Аз яздох между последните и зорко дебнех всичко, каквото правеха татарите. По едно време долових, че започнаха да спират. Дали Касим бег не се досети за нашата хитрост? Налагаше се да преварим опомнянето им. Докато те се събираха и групираха, ние се спуснахме в широк полукръг върху им и стрелите ни предизвикаха нова вихрушка от стенания, ругатни и закани. И татарите не издържаха. Забравиха подчинението, забравиха реда и се втурнаха отново да ни преследват.

Постепенно приближихме до Зеленото блато. Последва нова моя заповед, конницата ми се преустрои по трима и така навлязохме в площадката между хълма и блатото. С тревожни очи огледах обстановката. О, нямаше защо да се безпокоя — нищо не издаваше подготвената клопка. Тръстиката спокойно се полюшваше в застоялата вода, гората леко поклащаше свежата си млада зеленина.

Продължавах да яздя в опашката на колоната. Татарите бяха на по-малко от сто крачки от мене и летяха като безредна тълпа, а когато нахлуха на площадката, те се сбиха още повече и се превърнаха в гъста маса от запенени животни и струпани един до друг бойци. Конницата ми се провря през отвора, който Куман ни беше оставил, и преградата се склочи зад нас. Предадох четата на моя помощник, който трябваше да я преустрои, за да бъде като последен запас на дружината. Аз оставих коня си, грабнах копие и щит и се наредих при дядо Бориловите бойци.

Прологът беше свършил. Започваше кървавата драма!

Татарите съзряха рова, преградата и човешката стена, които затваряха площадката. Първите се опитаха да спрат, но задните напиряха и ги тласкаха към смъртта. А воините на Куман ги посрещнаха с облак от стрели, камъни и копия, който замрежи едва издигналото се слънце.

Предните татарски редици се сгромолясаха, сякаш покосени от гигантски сърп. Онези, които идваха зад тях, се препъваха в падналите, рухваха върху им и образуваха невъобразима каша от кръв, месо и оръжия.

Този момент беше очаквал Куман. Неговото сипаничаво лице засия от непоклатима решителност, ръката му издигна меча и викът му се сля с дивия вой на татарите:

— Напред, юнаци! Дойде часът на желаната битка. Напред!

Кръгли щитове се издигнаха, смръщени очи блеснаха над тях, здрави ръце насочиха копията и нашата петорна редица тръгна с тежки стъпки напред. Ние прегазихме падналите и притиснахме обърканите ездачи. Както скала се свлича по гол планински рид и няма нищо, което да може да я спре, така напредваше редицата и сплескваше тълпата конници. Татарите видяха, че е немислимо да я пробият, защото тяхната численост не значеше нищо в тясната площадка. И в свещения ужас, който обзема хората, когато усетят протегнатата ръка на Безносата, те се мъчеха да се обърнат, за да се спасят с отстъпление. Ударите ни започнаха да срещат гърбовете на бягащите.

Далеч, от другия край на площадката, се чу трясък и звън от сблъсък на медни щитове. Не се виждаше нищо, но ние знаехме — Момчил затваряше клопката.

Татарите нямаха време да се опомнят. Разнесе се проточен боен вик и от пътеките, изсечени по склона, се изля порой от настървени бранници, които ги удариха отстрани. Стори ми се, че от моето място зърнах украсения със снопче пера шлем на Ивайло, но след миг всичко се загуби във водовъртежа на боя.

За враговете вече не съществуваха ред и дисциплина. Във всекиго живееше само една мисъл — да запази онази малка искрица, която наричаше своя душа. Някои се опитваха да се спасят в блатото. Но тогава пред ужасените им очи ставаше чудо: тръстиките се размърдваха и зад тях се изправяха полуголи мъже с лъкове, сякаш спящите водни духове се пробуждаха и вдигаха ръка срещу тях.

Ордата на Касим бег престана да съществува. По-право — превърна се в групички от подивели хора, които падаха под ударите на ожесточените си противници. Телата им се трупаха на грамади, от които се издигаше воняща пара и предсмъртни стонове.

И после всичко се свърши. Или не — в една точка още се водеше сражение и аз се затичах нататък. Двама татари, загубили конете си в битката, бяха застанали гръб до гръб, кривите им ятагани свистяха във въздуха и поразяваха всеки, който ги доближеше. Сами сред стотици врагове, за тях нямаше никаква надежда за спасение. И тази непреклонност, родена от отчаянието, будеше възхищение.

Единият, възнисьък, носеше богати атлазени дрехи и броня от позлатени люспи. Дръжката на ятагана му светеше от диамантите,

обсипани по нея, и навярно струваше цяло малко царство. Другият беше великан, черен като въглищар и с мускулатура на гладиатор. Облеклото му висеше на парцали, а струйки кръв се стичаха от безбройните рани по тялото му.

Борбата им не продължи дълго. Едно запратено със сила копие прободде огромния гръден кош на великана и се подаде от другата страна. Той застана неподвижно, за последен път ни огледа и се повали като подсечен дъб. Последният татарин усети как неговият другар рухна в краката му, погледна го за миг, но и не помисли да се предаде. Той се нахвърли с яростта на тигър върху обкръжаващите го, рани няколко души и се опита със свръхчовешко усилие да си пробие път.

— Не го убивайте! — разнесе се властният глас на Ивайло.

Тази повеля накара всички да се отдръпнат. Защото да бъдеш близо до страшния татарин и поне да не направиш опит да го убиеш, беше равносилно на осъждане на смърт. В моментното объркване само Куман запази самообладание. Той извика нещо и неговите обучени бойци се втурнаха като един. Те обградиха последния неприятел, насочиха към него своята гора от копия и захванаха постепенно да свиват кръга.

Никога не ще забравя тази минута. Татаринът се втурна срещу обръча, но двадесетина неумолими копия го накараха да отскочи назад. Като бесен се спусна в друга посока и пак бе спрял от копията. Тогава лицето му се сгърчи, нечовешки рев се изтръгна от стиснатите устни. Сякаш за първи път разбра, че е загубен, но не се разхленчи. Наведе се, пречупи ятагана на коляното си, захвърли парчетата и с безразличие скръсти ръце, готов да посрещне края си.

Бяхме удивени от героизма му и дълго време никой не предприе нищо. След това обръчът се разкъса и Ивайло с още неколцина люде прекрачи вътре. Видях, че там са също Калина и дядо Борил и побързах да се присъединя към тях.

— Кой си ти? — запита войводата.

Тънка, почти незабележима усмивка сви краищата на устните на пленника. Той извърна глава към войводата, помисли и отвърна бавно на български:

— Аз съм онзи, който загуби.

— Как е името ти?

— Не го ли знаеш? Касим бег.

Възбудено шумолене премина през тълпата бранници. Значи този беше прочутият татарин, който всяваше ужас във враговете си!

— Касим бег?! — повтори Ивайло, като че не вярваше на ушите си. — Добре. Ти сам знаеш най-добре делата си. Избери си присъдата.

Гордият татарин отново потъна в леденото си безчувствие. Той знаеше, че трябва да умре, но не желаше да опетни последния си час със страхливост или малодушие.

— Водете го след мене! — заповяда Ивайло на бранниците.

Той се отправи към склона и всички го последвахме. Спря пред голямо клонесто дърво и рече:

— Метнете едно въже през този клон!

Дядо Борил приближи до него и зашепна разгорещено:

— Ивайло, недей! — Гласът му трепереше. — Татаринът се би геройски и не заслужава тази позорна смърт. Заповядай да го посекат. Така поне ще умре като воин.

— Да повтарям ли? — кресна войводата, правейки се, че не е чул думите на стареца. — Метнете бързо въжето!

Един бранник се покатери пъргаво по дървото и върза подхвърленото му въже. На другия край направиха примка. Ала никой не говореше. Стори ми се, че тези корави мъже по свой първичен начин уважаваха враговете си и сега изживяваха мъчително позоренето на Касима.

— Хайде — отсече Ивайло.

Пергаментовото лице на татарина не помръдна. Само ябълката на гърлото му подскачаше нервно и издаваше вълнението му. Той се овладя и пристъпи към набързо стъкмената бесилка.

Бях застанал до Калина. Тя можеше да се сражава като Белона^[1], но пред драмата, на която присъствувахме, тялото ѝ трепереше от ужас. Ръката ѝ се вкопчи в моята, сякаш търсеше подкрепа.

Ивайло се изправи пред пленника. Като го наблюдавах, аз проумях защо хората и след идването в дружината продължаваха да вярват, че има досег със светците. Струваше ми се, че наистина божествена светлина озарява широкото му чело.

— Свободен си — каза той просто.

Поразен до дън душа, татаринът остана безмълвен, вкаменен.

— Иди си — повтори Ивайло. — Може да си грешил през живота си, но ти си смел воин. Ние уважаваме смелите. Иди си! —

След това вдигна от земята един изхвърлен от бурята на боя меч, подаде му го и допълни: — Героите трябва да носят оръжието си. Ти строши своя меч. Вземи този и си върви. И не се връщай като враг.

Касим бег се олюля. Лицето му се сви и набърчи, само изпълнените му с изумление очи останаха широко отворени и втренчени във войводата. После той надви с мъка вълнението си, взе меча и с несигурни стъпки тръгна към изхода на долината. Обръчът на воините се отвори пред него. Никой не го закачи. Татаринът измина тридесетина крачки, спря, извърна се и отдалече впи поглед в Ивайло.

Татарският вожд стоя продължително така, неподвижен като статуя. Струваше ми се, че се задушаваше от неизказани думи, че се измъчва от колебания дали да ги изрече. Най-сетне издигна меча и, без да смене очи от войводата, го целуна. След това го надяна на кръста си и все тъй мълчаливо, но вече много по-спокойно, се отдалечи.

Аз не разбрах напълно онова, което се разви накрая пред очите ми. Другите сигурно не го проумяха повече, но дълбока въздишка на облекчение се откъсна от множество устни. Изглежда, само Ивайло разтълкува постъпката на Касим бег, защото го чух да си шепне:

— Не, не сбърках!...

[1] Белона — при гърците Енио — римска богиня на войната. ↑

XI

Месец май премина със своя замайващ дъх на влажна пръст и люляци. След него изтече и юни, сух и горещ. Повече от осем седмици бях далеч от дружината и едва срещу Петровден се върнах при нея. С мен беше и четата ми от двеста конника. След паметните събития при Зеленото блато Ивайло ни беше изпратил срещу течението на Дунава, докато сам с главните сили кръстосваше Поддунавие то навътре към Хемус.

Пътуването ни нагоре, чак до Бдин, приличаше повече на разходка, отколкото на бранен поход. Навред, където минавахме, ни срещаха като освободители — попове кадияха тамяни, момите ни красяха с китки, момците стягаха цървулите и идваха с нас. Обикновено намирахме болярските замъци изоставени, защото господарите им благоразумно бяха избягали в Търновград. Селищата, пък и цели хори, направо се присъединяваха към нас. Да, битки нямаше. Само в мен върлуваше опустошителна вихрушка. Една девойка с посребрена броня не излизаше от мисълта ми. Денем и нощем...

Предната вечер в полунощ се бях върнал при дружината, но още не бях видял Калина. Заедно с двестата ветерани водех още шестстотин новобранци и тяхното записване и настаняване погълна цялото ми време. Сега седях на един камък, чертаех с меч безсмислени фигури по земята, мислех... и сам не знаех какво.

— Защо си свел глава, Тодорчо? — разнесе се ласкав глас зад мене. — Защо караш старческите ми нозе да обикалят цял ден стана да те търся? Защо сам не подири баща си?

Целунах тънката лъскава кожа на дядо Бориловата десница. Измърморих някакво обяснение.

— Тъй, тъй, работа, задължения — засмя се той. — А да ми се обадиш не е ли задължение?

Сведох глава засрамен. Старецът облегна ръка на рамото ми.

— Познавах някога едно момче. Казваше се Теодорик, но аз му виках Тодорчо. Обичах го като син. И той ме тачеше като баща. Имаше навик да идва при мене, когато му тежеше нещо на сърцето, и простичко да ми казва мъката си. Помагах му, доколкото можех.

— Пак те чувствавам като баща — въздъхнах аз и поклатих глава. — Но сега е друго. Никой не може да ми помогне.

— Да не си се разочаровал от Ивайло?

— Напротив. Всеки ден все повече се привързвам към него.

— С другите войводи ли нещо не върви?

— Всичко е наред и с тях, татко.

Той дълго мълча, преди да продължи:

— Аха — подхвърли най-после, — да не е Калина?

Не отговорих. Само трепнах. И той разбра.

— Калина — повтори дядо Борил. — Чудесна девойка! Не съм виждал друга като нея. Такова сърце — да се чудиш! Откакто я познавам, започнах да съжалявам, че не съм имал дъщеря.

Пак не се обадох. Но усещах, как кръвта пари страните ми. Сякаш времето се бе върнало назад и аз отново стоях като смутен юноша пред благия поглед на болярина Борила.

— Любиш ли я, Тодоре?

Вдигнах рамене.

— Никога досега не съм любил и затова не зная дали се нарича любов онова, което изпълва ума и сърцето ми. Пред нея аз съм нерешителен, стеснявам се, сънувам я с отворени очи, когато съм далеч от нея, пиша името и по земята, тичам като малчуган по полето да ловя калинките, мечтаю да остареем заедно, моля се да я заплашва някаква смъртна опасност, за да я спася, като умра пред очите й... Изобщо върша всички щуротии, които могат да ме направят смешен. Ако това е любов — да, любя я. Но то прилича повече на болест, отколкото на любов и щастие.

— Любовта няма нищо общо с щастието — каза замислено дядо Борил. — Любов значи само да отдадеш другимо най-хубавото и най-светлото, което съществува в тебе. Но същевременно любовта не прави мъжа смешен... ако се държи като мъж. А да се държиш като мъж значи едно — когато срещнеш истинската, единствената жена, да се ожениш за нея и да я задържиш, пък ако ще всичко да стане на прах и пепел от това.

— „Да се ожениш и да я задържиш.“ — Усмигнах се кисело. — Но за да се ожениш са нужни двама, нали?

— Поискал ли си я за жена?

— Шегуваш ли се? Забравяш ли, че съм само воин, без род, без име, беден като църковна мишка, с нищо зад мене и нищо пред мене?

— Зад себе си имаш битки, пред себе си слава.

— Може би утре тя ще стане първата жена в царството.

— Тя никога не ще загуби своята слънчева простота, не ще се възгордее.

— Калина има ум-ханджар и красота на ангел небесен.

— По-силното в нея е голямото ѝ човешко сърце.

— Тя е сестра на Ивайло.

— А ти — негов помощник.

Един воин идваше към нас. Познах го — беше от моята чета. Казваше се Златан. Отчаян храбрец. Не познаваше страха, но не познаваше и смеха. Неговият владелец озлочестил дъщеря му и тя не могла да понесе срама. Сега Златан отмъщаваше за нея.

— Какво ме съветваш да направя?

— Бъди мъж, Тодоре.

— Лесно е да се каже „бъди мъж“, татко. Виж ме, на. Не съм ли мъж? Пък и не съм паднал от небето... Няма защо да те лъжа: срещал съм не една жена през живота си. Но сега е друго. Разбираш ли? Има нещо ново, нещо различно, което ме прави схванат и тромав като мечка. Сам не зная как да ти го обясня...

— Престани да бъдеш мечка и се превърни отново в мъж. И като мъж кови желязото докато е горещо. — Дядо Борил се усмигна странно; усмигна се като човек, който владее някаква особена тайна. — А то е горещо, вярвай ми.

Гласът му ми вдъхна неясна надежда.

— Как се кове такава желязо?

— Много просто. Кажи ѝ, че я обичаш. И я помоли да се омъжи за тебе.

— Виждам, много просто — помръкнах аз в миг. — Но по-лесно ще превзема Царевец сам, отколкото да ѝ говоря така.

— Хубава работа! И това ми било Желязната ръка!

— Пред Калина Желязната ръка омеква като восъчна...

— Тогава иди и разправи всичко на Ивайло. Той е млад, но има мъдростта на старец. Ще те разбере.

Никога не бе ми хрумвала тази възможност, всъщност най-естествената. Но Златан застана пред нас, преди да мога да я обмисля.

— Ивайло вика войводите — каза той с обичайното си безизразно лице. — Ще има съвет. Ей там, под бряста.

— Добра поличба — усмихнах се на дядо Борил, докато ставахме. — Пращаш ме при Ивайло и ето, той ни вика при себе си.

— По-полека, момче. Съветвам те да не бързаш чак толкова. Тези дни манастирът му създава ядове и вероятно не ще е твърде разположен да разговаря за любов.

Манастирът, за който ставаше дума, заемаше сравнително малка площ, но беше ограден с висока и яка стена. Нашият стан беше разположен така, че го обикаляше от всички страни. Без да провеждахме обсада, ние го държахме като в клещи.

Под бряста очакваха само нас. Всички други бяха насядали по повалени дънери и си шушнеха тихо. Освен Ивайло тук бяха промененият в нова броня Стан, с постоянната детинска усмивка върху наивното си розово лице; набитият Момчил със стърчащите уши; „изяденият от молци“ Куман; гиздаво облеченият Дамян с вечната непроницаема усмивка върху тънките си устни; Кънчо, който продължаваше да носи добродушния и малко глуповат израз на широкото си лице; тук беше и Георги, по-малкият син на дядо Борила. Баща му ми каза, че Ивайло го назначил на мястото на Кънчо като сметководец на войската, като му дал и двадесетина души помощници, без да се броят обозните.

Всичките ми приятели бяха тук, но аз почти не ги забелязах. Погледът ми веднага попадна върху последния член на групата и като го познах, аз се заковах на мястото си и инстинктивно улових меч.

— Татко — заекнах, — този... този не е ли?...

— Кой? — сепна се старецът. — Ах, да, Касим бег. Изкуфяла ми е главата, Тодорчо. Такива неща да се случат в твое отсъствие, пък аз да забравя да ти ги разкажа. Да, не се чуди, този е Касим бег.

— Пленник?

— Какъв ти пленник?! Войвода е като тебе, Куман или Дамян.

Няколко дни след моето заминаване, разказа ми старият човек, в стана изведнъж настъпило голямо вълнение. Войводите изтичали да

видят какво става. И в редиците на новобранците пред изпотения от объркване Кънчо видели — горд и високомерен — Касим бег. „Ти каза да не се връщам като враг, а аз ида като приятел — отговорил той на Ивайловия въпрос. — Чувах, че събираш под пряпореца си не само българи, но и сърби, кумани, ромеи, татари, всички, които се решат да те следват и се борят за делото ти. — Малко по малко гордият азиатец загубил твърдостта си и заговорил почти умолително: — След като ми подари живота, аз много мислих, Ивайло. Цяла неделя живях сам като вълк в пуцинаците и мислих. Разбрах — не съм познавал човек като тебе. Остави ме да ти служа. Ще ти бъда верен до последния си дъх. Щит ще бъда пред враговете ти. Забрави миналото и ме пусни да остана при тебе, както ми прости след битката при блатото.“ Ивайло поспорил още малко, пък склонил. И Касим бег останал в дружината.

— После той показва толкова смелост и воински разум, такива подвизи извърши, че Ивайло го направи войвода като всички нас — завърши дядо Борил. — Но хайде, стига сме стояли, Тодорчо. Виж, взеха да се ядосват на бавенето ни.

Ние приближихме до групата, като аз не снесах очи от татарина. С нашето идване кръгът се склучи и Ивайло заговори веднага:

— Повечето знаете за какво сме се събрали. Ще повторя накратко за Стан и Тодор, които сега се завърнаха, и тогава ще поискам съвета ви. — Той се обърна към нас двамата. — Като разбрали за приближаването ни, боляринът Зергобула и Ловечкия катепан не се доверили на крепостите си, а пренесли своите богатства и главно всички храни тук, в манастира „Свети Лука“. Надявали се, хитреците, че не ще посегнем на светата му неприкосновеност. Но тези храни са ни необходими. За колко дни още имаме храна, Георге?

— С дружините на Тодор и Стан — за днес и утре, войводо — отговори Георги без колебание. — После господ да ни е на помощ.

— Значи, до утре трябва да намерим храна откъдето и да е тя. Ето, този въпрос трябва да обсъдим. Кажете сега кой какво мисли.

Почти веднага прогърмя разгорещеният глас на Момчил:

— Войводо, няма какво да умуваме. Дай ми стотина-двеста души и стълби и — кълна се в трирогия козел на пророк Иеремия! — до довечера ще имаме всичко. Ще нападна от три страни, ще прехвърля стената и в миг ще свърша работата.

— Друго питам, Момчиле — обясни му Ивайло търпеливо. — Дали въобще да нападаме или да търсим от другаде храна. За това се изкажете.

— Ще ги нападнем, разбира се — отсече Момчил. — Ще свием ли опашки пред тези чернокапци? Ако са с нас, народа, и ние ще ги слушаме, ще ги тачим и ще им вярваме; ако са против, значи не са никакви божи хора, а са си продали душите на Рогатия и тогава ще ги бием, че пушилка ще се вдига до небето от мръсните им гърбини.

Дядо Борил се покашля, за да почисти гърлото си, поглади с ръка дългата си бяла коса и заговори след него:

— През устата на Момчил говори младостта и буйната кръв. А когато се обсъжда такова нещо, трябва да се допитваме само до разума. Що ме съветва моят разум? Повечето от людете, които идват при нас, вярват, че ние имаме благословение свише и че сам господ направлява ръката на Ивайло. Какво ще помислят те, ако ни видят да нападаме обителта „Свети Лука“ и да вдигаме светотатствен меч срещу кръста? Не, не! Не е сега времето да разколебаваме людете си.

— И какво съветваш, дядо Бориле? — запита Ивайло.

— Съветвам да се откажем от храните на Зергобула и да тръгваме на път. Досега не сме гладували и занапред от глад няма да умрем.

— И аз съм с дяда Борила — обади се кроткият глас на Кънчо. — Кой каквото ще да разправя, но с нас е подкрепата Христова. Без нея нямаше да изминем пътя от Карвунската хора дотук, нямаше толкова войски да победим и толкова крепости и кули да превземем. — Той се прекръсти набожно. — Да не гневим бога и да не пресушаваме благодатта му. Да не отвръщаме на добрините му с оскверняване на неговия храм и с кръвта на служителите му.

— Хубави божи служители! — изръмжа Момчил. — Може да има на стоте един да мисли за бога и черквата. Другите само тъпчат мазните си търбуси, броят аспри^[1] и перпери^[2], пък ако някой път поработят нещо, то ще е или да надзирават клирските отроци, или да обират от селяните каноникона^[3]. Хубави божи служители! — повтори той свирепо.

Ивайло ме погледна, като ме подканяше да говоря. Прогоних от мисълта си смуцаващия образ на Калина и се намесих в разговора:

— Да ме прощават господ и дядо Борил, но аз заставам на Момчилова страна. Пред нас има две възможности — или да гладуваме, или да посегнем на манастира. Ако го нападнем, ще сторим грях. Ала несравнимо по-голям грях ще бъде да оставим войската да гладува. — Поех дълбоко дъх и продължих: — Като са се нагърбили да пазят богатствата на Зергобула и на Ловечкия катепан, монасите сами са отстъпили от божите си задължения и са се заловили със светски дела. Щом е тъй, предлагам да превземем манастира, но да изпълним следните условия: да не наказваме прекалено строго монасите, да не посягаме на манастирското, а да вземем само скритото от Зергобула и катепа̀на. Пък накрая може и дарове за обителта да оставим. Хем да си уредим сметките, хем пред бога да не се посраим.

— А манастирските земи? — вметна Ивайло.

— Както болярските — отговорих решително. — Раздай и тях на селяните. Остави на монасите колкото да се прехранват. И ги накарай сами да ги обработват. Това ще ги отучи от леността и ще ги направи по-добри хора.

Като казах мнението си, аз седнах пак на поваленото дърво. Бях доволен от себе си — струваше ми се, че по-мъдро от мене не би могъл да говори и самият Соломон^[4]. Напрегнато мълчание последва речта ми. Всички бяха свели очи и премисляха думите ми. Само Момчил се изсмя шумно:

— Хем да ги оберем, хем да им дадем подарък... Бре, че й сече тиквата на тази хитра гръцка лисица!

След това се изправи Дамян. Тънките му устни бяха разтеглени като тесни лентички, когато заговори тихо:

— Тодор беше прав. Ние трябва непременно да вземем храните, скрити в манастира, и същевременно да не оставим име на поганци. Обаче този път, който той предлага, е може би весел, ала неразумен.

Моето честолюбие се засегна. Не се сдържах и подвикнах злъчно:

— Сигурно ще предложиш нещо по-разумно?

— Да. Ще предложи да влезем в манастира така, че никой от войската ни, като се върне в село, да не се черви, че е воювал срещу калугери и е превземал божи храмове.

— И как ще стане това?

— Много просто — ще накараме монасите сами да ни отворят вратите и да ни предложат на поднос всичко, от което имаме нужда. Същевременно ще покажем на хората си, че често пъти под постническите одежди на монасите се крият покварени сърца.

Ние зашумяхме възбудено. Някои се смееха, други, например като мене, искрено се питаха дали Дамян не е луд. А той продължи:

— Георги преди малко каза, че имаме храна за днес и утре. Ако се дойде до завладяване на манастира, в тези два дни лесно ще го сторим. Но дайте ми срок до утре сутринта. Ще се опитам да взема всичко мирно и тихо. Ако до съмване не успея, тогава...

Ивайло мисли дълго върху Дамяновите думи, после вдигна рамене и даде знак, че ни освобождава. Това същевременно означаваше, че дава разрешение на Дамян да се опита така, „мирно и кротко“, да вземе струпаните в манастира храни.

Привечер, преди още манастирското клепало да беше призовало за вечерня, срещу четирите стени на манастира се изправиха четирима наши глашатаи, които ревнаха с цяло гърло:

— Хей, попове и монаси, знайте, че утре войската ни ще прехвърли стените и не ще остави камък върху камък от килиите ви, а вас ще избеси за брадите. Ще бъдете пощадени само ако сами ни отворите портите. Ще чакаме до полунощ. Онзи, който ни отвори вратите, ще бъде пощаден и възнаграден с хиляда златици.

И те подрънкваха големи кесии с монети. Под това двойно въздействие по стените се вдигна задавена глъчка. Не една грешна душа си направи нечестивата сметка, че колкото е лошо да бъдеш обесен за брадата, толкова е приятно да имаш в джоба хиляда златици...

Тази вечер никой в стана не заспа. Всички стояха около пламтящите огънове или край стените на манастира, смееха се, подиграваха се на калугерите, обзалагаха се дали в полунощ ще проникнем вътре. Само четата на Дамян беше строена, въоръжена и готова за бой.

Ние, войводите, също не можахме да мигнем. Бяхме се събрали на куп, шушукахме си оживено и се вълнувахме повече, отколкото ако бяхме пред битка. Между нас беше и Калина. Поглъщах я с очи, тя руменееше, но се правеше, че не ме забелязва. Ех, девойко, девойко...

Каква е тази твоя сила, че да ме изпълваш в едно и също време и с неземна радост, и с адски мъки?

Времето течеше, а още нищо не се случваше. Дамян извика един воин, пошепна му нещо и той изчезна в тъмнината. След малко четиримата глашатаи отново застанаха срещу стените и надуха дробове:

— Хей, попове и монаси, срокът изтича! Ще броим до сто. Който иска да вземе кесията със златиците, нека бърза.

Вътре се разнесе шум. Явно — и обитателите на манастира не бяха мигнали тази нощ.

Глашатаите не бяха преброили и до петдесет, когато и трите манастирски врати се отвориха със скърцане и Дамяновите люде нахълтаха през тях. Целият стан се смееше презглава. Кънчо стисна ръката на Дамян и го попита кротко:

— Наистина ли ще дадеш пари на онези, които отвориха вратите?

— Това ще реши Ивайло — отговори Дамян високо, за да го чуе и войводата. — Но, ако остане на мене, ще постъпя с тях както се постъпва с всички предатели.

И той направи движение, като че слага някому примка на шията.

[1] *Аспра* — дребна сребърна монета. ↑

[2] *Перпера* — стара златна монета, сечена в доста страни на югоизточна Европа, по-евтина от венецианския дукат. У нас била наричана още златица или жълтица. ↑

[3] *Каноникон* — средновековен църковен данък, събиран в натура от свещениците и монасите. ↑

[4] *Соломон* — староеврейски цар (971–932 г. пр.н.е.), син на Давид. Преустроил царството си и построил прочутия Ерусалимски храм. Известен главно с голямата си мъдрост и сърцеведение. На Соломон се приписват три книги от Библията — Притчи, Песен на песните и Еклисиаст. ↑

XII

Каквото и да говорят хората, аз съм убеден в едно — няма истински храбреци под слънцето. Някой е безумно смел в битките, сражава се като Арес^[1], а в къщи жена му го бие с точилката; друг е способен да извърши дивни геройски подвизи, а нощем не смее да излезе извън прага на дома си, защото се страхува от духове и вампири; трети може да издържи нечовешки мъчения, без да му трепне окото, а като слуша попа да говори за страшния съд, започва да се тресе като лист. Такива сме ние, хората. Винаги по нещо ни липсва, винаги в нещо смелостта ни понакуцва.

За съжаление, и аз не правех изключение от общото правило. Никой не би могъл да ме обвини, че нявга съм отбягвал някаква опасност. Но ето че времето течеше, почти нови два месеца изминаха от случката при манастира, а аз все не намирах смелост да говоря с Ивайло.

Добрят дядо Борил често ме подпитваше какво съм направил. Аз самият неведнъж обмислях всяко слово, което ще кажа, разговарях сам на глас, давах си дума „до утре вечер“ да се престраша и да заговоря, но много такива „утре вечери“ минаваха, а аз все отлагах и чаках...

Един ден — това беше в края на лятото — ние тъкмо разполагахме стана си в полите на Хемус, когато видях трима конници, изчервени от възбуда, да изскачат от покрайнините на гората и да се втурват към шатрата на Ивайло. Отидох и аз нататък. И тъй като бях наблизил пристигнах едновременно с тях.

— Войводо — извика единият задъхано, — дошли са византийци! Пратеници на императора са дошли за тебе!

— Какво, какво? — запита войводата, не повярвал на ушите си. Въпросителният му поглед се спря и на мене, но аз вдигнах рамене.

— Пратеници на императора те търсят! — повториха ездачите.
— Носят и дарове за тебе!

Ивайло се замисли. Навярно тези пратеници на могъщата Византия бяха последното нещо, което бе очаквал. Попита ме:

— Какво мислиш за тази работа, Тодоре?

— Ще трябва да ги приемеш, войводо. Макар хромият да е още в Търновград, истинският вожд на българския народ си ти. Нищо чудно, че вече трябва да общуваш с мощни монарси. Но — допълних аз, — пази се от тях. Мъдрецът е казал: „Избягвай дружбата на лошите хора и враждата на добрите.“^[2] А Михаил Палеолог не може да се брой между добрите...

— Така да бъде! Остани при мене. Ще ми превеждаш. Да видим защо са изменили толкоз път тези чуждоземци.

Съветът, който му дадох, беше искрен, но ме изпълни и безпокойство — ще съумее ли прямият и необигран в сложните словесни игри Ивайло да се справи с ловките витии, които Михаил Палеолог използваше за пратеници? Няма ли да скръсти безпомощно ръце пред сладкодумните велможи, които бяха успели да обаят дори и папата?

Скоро, много скоро разбрах, че опасенията ми са били напразни. Достатъчно беше да видя начина, по който Ивайло прие пратениците, за да се успокоя за изхода на преговорите. Чуден, неповторим беше този човек! Ако беше благородник, всичко би било лесно обяснимо — многото поколения преди него, облечени във власт, щяха да бъдат оправдание или поне обяснение за неговото царствено държание. Но откъде го обладаваше той, довчерашият свинар?

Ивайло посрещна пратениците на поляната прав, обкръжен от помощниците си, подпрян на тежкия си меч. Те пристъпиха бавно, със своята плавна, добре изучена походка, сякаш че се плъзгаха по тревата. Бяха шест-седем души, но един от тях, истинският посланик, вървеше на две крачки пред останалите. Познах го — беше хитрият, умен и безскрупулен Теофилакт, един от големите богаташи на Цариград и империята, когото императорът използваше само за най-трудните задачи.

Ромеецът пристъпи към нас и се изправи срещу войводата. Изгледаха се внимателно и напрегнато. Не, това не беше поглед, а двубой. Опитността на Теофилакт се сблъска с вътрешната мощ на

Ивайло. Първият черпеше сила от величието на Византия, която беше зад гърба му; вторият — от вярата в правотата на делото си. Дълго продължи тази безмълвна борба. И пръв отстъпи ромеецът. Той не бе очаквал да срещне в лицето на селския вожд такава сила и разколебан, твърдостта му се сломи. Преди да бяха чули гласовете си, той схвана, че предимството ще бъде на противната страна, че другият ще води играта. И като съобрази това, той направи дълбок поклон и изговори с мек, малко лигав, но звучен глас:

— Привет и мир от императора Михаила!

Преведох бързо думите му.

— Добре дошъл, болярино — отговори Ивайло и този прост отговор, който противоречеше на установената церемония, вместо да направи пратеника надменен, го смути.

Той се извърна и даде знак да поднесат даровете. Те бяха три тежки златни стакана, украсени с художествени арабески, и също така масивен златен поднос — императорът бе почел войводата с по-скъпи дарове, отколкото цар Константина! Ивайло даже не ги погледна, а само кимна на Георги — нали той се грижеше за сметките и богатствата — да ги прибере.

— С каква задача те е пратил императорът, болярино? — запита войводата. — За добро или за лошо си изминал толкова път?

— Само за добро... — Теофилакт се запъна, защото не знаеше как да титулува Ивайловата особа, — славни военачалнико. Императорът, бог да продължи дните му, се интересува живо от онова, което вършиш. Дори сега отиде нарочно в Адрианопол^[3], за да наблюдава отблизо успехите ти. Той съчувствува на твоето начинание, пожелава ти успех и те споменава в молитвите си.

— Благодаря на императора — рече Ивайло с тънка ирония. — Сигурен съм, че само молитвите му ми помогнаха да стигна дотука.

Преведох отговора му и пратеникът преглътна шумно. Твърде опитен, Теофилакт веднага разбра, че не ще има място за усукване и витийство и затова реши да подхване направо:

— Като желае още отсега между него и тебе, между империята и Българското царство, да се установят дружба, мир и най-сърдечни отношения, той ти предлага чрез мен ръката на дъщеря си Ирина, която, разбира се, ще има подходяща императорска прид.

Онемяхме от изненада. Императорът на Византия предлагаше дъщеря си за жена на един довчерашен свинар! Ивайло стоеше с леко присвити очи и обмисляше неочакваното предложение, докато мускулчето на лицето му се свиваше и отпущаше бързо.

— И разбира се, зетят ще трябва да слуша тъста си, нали? — продума най-сетне той.

— Тогава той ще ти бъде баща, военачалнико. Синовете, естествено, дължат почит на бащите си.

— Само почит ли? А подчинение? — Ивайло се засмя снизходително. — Не, болярино. Висока е честта, оказана ми от твоя господар, но сега-засега не мога да я приема. Аз не съм тръгнал да се женя. И моите воители — той показа с широко движение стана — не са сватбари, а бранници.

— Значи, ти се отказваш от мира и спокойствието и предпочиташ враждата? Така ли?

— Грешно си ме разбрал, болярино. Ние не искаме вражда. Към великата съседка Византия и към нейния император изпитваме само почит и благоразположение. И затова не бързай да си ходиш. Остани при нас, погостувай ни, слушай какво говорим, гледай какво вършим. Тогава ще ни опознаеш и ще разбереш какво трябва да кажеш на императора.

Стори ми се, че тази покана зарадва пратеника. Това се потвърди и от бързината, с която той се разкланя и оттегли.

Няколко дни по-късно случайността ми даде възможност да се уверя, че не съм се излъгал. Бях излязъл извън стана да помечтая и уж „за последен път“ да премисля разговора си с Ивайло. Отбих се настрана от пътеката, легнах по гръб, скрит зад гъстите шубраци, и се загледах в светлата синева на небето.

Крадливо шумолене ме накара да се стресна. Някой пристъпваше предпазливо по пътеката, спираше, заслушваше се, после пак правеше няколко бързи крачки. Изглежда, моят храсталак му хареса, защото той излезе от пътеката и се спотаи от другата му страна.

Както нощните сенки безшумно се хлъзгат по притихналите поляни, така и аз започнах да лазя по лакти и колене по тревата. И го видях. Тайнственият ми съсед, който още не можеше да успокои дишането си, беше Теофилакт и напрегнато се вглеждаше по пътеката към стана, откъдето очакваше нещо. Аз се поприкрих и също зачаках.

Не след много време се зачуха равномерни крачки. Теофилакт пооправи одеждите си, придаде си вид на човек, излязъл на разходка, и тръгна срещу тях. Отново надзърнах. Зададе се Касим бег с глава, потънала между раменете и с ръце на гърба. Ромеецът изскочи пред него.

— О, Касим бег — извика той с пресилена любезност, — каква случайност! Тъкмо мислех за тебе и те срещам. Ела, поседни малко да поприказваме.

— Няма какво да сядаме. — За моя голяма изненада татаринът отговори на съвсем чист, макар и малко твърд гръцки език. — Ако искаш да ми кажеш нещо, можем да останем и прави.

Грубият отговор не смути Теофилакта:

— Все си мислех, пък реших и да те попитам — как ти, великият Касим бег, прочут пълководец и герой на безброй битки, си се съгласил да станеш роб на един довчерашен отрок и...

Нито един мускул не трепна по плоското безбрадо лице на татарина. Само тесните му очи се присвиха още повече.

— Роб ли? Тук аз съм свободен воин и войвода на чета.

— Ех, помощникът на един свинар не може да бъде повече от свинар. А стига да искаш, ти би могъл да бъдеш протостратор в най-великата войска на земята.

— Кой ти каза това? — попита бързо Касим бег.

— Кой ли? Сам императорът, разбира се.

— И каква е цената, срещу която се дава този чин?

— Може ли някой да иска да стане втори след императора, ако не може да отстрани от пътя му... един свинар?...

Изтръпнах. Само за няколко месеца се бях изменил дотолкова, че онова, което преди ми се струваше естествено или поне понятно, сега ме отвращаваше, погнусяваше ме. Аз бях забравил подлостта, която сам се бях съгласил да извърша, бях забравил думите на императора, когато ме изпращаше да убия Ивайло, и захванах да мисля, че навсякъде цари сърдечност и прямота като в селската войска. Сега за миг се опомних. Прозрях простия, но дълбок план на Михаил Палеолога. След като мисията ми бе завършила по такъв неочакван и неприятен за него начин и след като бе свидетел на необикновените успехи на Ивайло, неговият деен ум не бе престанал да изобретява нови хитри ходове и обещаващи възможности. Когато се е решил да

омъжи дъщеря си за утрешния цар на България, той е искал да изпревари съдбата, като се осигури и за онова, което смяташе за най-лошо. Но той бе подозрял и отказа, с който бе посрещнато предложението му, и бе натоварил коварния Теофилакт да намери човек, който да извърши отхвърленото от мене. Ала сега предлаганата цена беше много по-висока от онази, която щеше да бъде платена на мене. Това показваше, че императорът Михаил бе започнал да се страхува не на шега.

Застанал неподвижно, Касим мълча дълго, цяла вечност. Накрая вдигна неопределено рамене и тръгна, без да продума повече. Теофилакт гледа подир него, докато се закри зад завоя на пътеката. Той потри доволно ръце и те издадоха звук като смачкан сух пергамент.

С мъка сподавих желанието си да скоча и го удуша. Но да се посегне на личността на императорския пратеник без явни улики срещу него, би значило да се предизвика могъщата Византия. А и Ивайло никога не би го простил. Затова аз оставих коварния гост да слезе надолу към стана, улових главата си с две ръце и се замислих.

Първото ми хрумване беше да изтичам при Ивайло и да му разкажа всичко. Като прецених обаче, че всъщност бих му предал само един подслушан разговор, който двамата събеседници лесно можеха да отрекат, реших, че е по-добре да изчакам развитието на събитията. Но същевременно не можех да се задоволя и само с изчакване. Татаринът не прие предложението, но не го и отхвърли; моето впечатление — пък и впечатлението на Теофилакт — беше, че ромеецът имаше основание да се радва, да се надява. Налагаше се да бдя над Ивайловата сигурност, да следя всяка стъпка на подлите пратеници и на вероломния Касим бег. Това не беше по силите на един човек. Трябваше да посветя и други в тайната, в която бях проникнал, и заедно с тях, с обединени усилия да предотвратим готвеното престъпление. Но кому можех да се доверя? Кого да избира за мой помощник?

Дядо Борил не беше подходящ. Не се съмнявах нито в честността му, нито в неговата готовност при нужда да пожертвува стария си живот, нито в мъдростта му. Но на мен бяха нужни не хора умни, а такива, които едновременно са и умни, и способни да действуват, да се борят, да се сражават, ако потрябва. А дядо Борил беше вече много стар, за да отговори на подобни изисквания.

Но синът му Куман беше друг. Освен съобразителността и честното сърце, той притежаваше воински качества, които го правеха опасен за всеки противник. Наистина беше премного прям и откровен — добродетели, които за нашето начинание щяха да бъдат по-скоро недостатък, — ала въпреки това той отговаряше чудесно на изискванията.

Ние двамата бяхме достатъчни и все пак ни трябваше още някой — да си призна откровено, аз се страхувах, че може би Ивайло дълбоко в душата си все още ни смяташе за ромеец и болярин, т.е. възможни или поне допустими врагове. И затова продължих да избирам.

Стан имаше силата на Голиат и сигурно би могъл да задуши мечка в железните си прегръдки. Но когато се отнасяше за нещо, което се развива под повърхността на събитията, което изисква по-малко сила и повече дълбоко прозрение и тънка наблюдателност, той беше отчайващо неподходящ.

Почти по същите съображения не се спрях и на Момчил. Буен, дързък, безумно смел воин, той винаги действуваше, преди да размисли, ръководен от гнева или храбростта си. Ако му се доверях, той вероятно щеше завчас да отсече главите и на Теофилакт, и на татарина, а после дори не би могъл да обясни на войводата защо го е сторил.

За Кънчо не се и колебах. Той бе премного християнин, премного добър и милостив, за да бъде въввлечен в такова приключение.

И така изборът ми неизбежно трябваше да спре на Дамян. Казано искрено, към него хранех скрита и необяснима враждебност. Дали, тя се дължеше на превзетата изисканост, с която се обличаше, на обичайната му презрителна усмивка, на високомерния начин, по който говореше, или най-сетне на малко завист, задето бе мълчаливо избрания, но всепризнат пръв заместник на Ивайло — не бих могъл да отговоря. Но каквато и да беше причината, тази лека неприязън съществуваше и имаше всички белези, че е взаимна. Показателно беше, че за четири-пет месеца, прекарани от мене в дружината, ние с него не бяхме разменили и четири-пет думи. И въпреки всичко аз избрах именно него. Защото не можех да отрека достойнствата му — смелост и праволинейност, съчетани с познаване на хората, бърз ум и хитрина.

Същата вечер скрито ги предупредих да дойдат тайно извън стана. Дамян се учуди, но мълчаливо даде съгласието си.

Събрахме се извън грамадния кръг, осеян с ярките пламъци на войнишките огньовете. Беше тиха и топла есенна нощ. Седефеният диск на луната обливаше поляната с потоци мека жълта светлина. От време на време храстите, които покриваха заоблените гърбици на околните хълмове, прошумяваха сънно от повеея на недоловимия в подножието вятър. Някъде отдалеч долиташе напевен ромон на планински поток. Въздухът ухаеше на суха трева и на рано опадали листа.

Без предисловия аз им предадох разговора, който бях подслушал, всяко движение, всяка дума, на които бях свидетел. После споделих и съображенията, поради които се обърнах към тях, а не към Ивайло:

— Ние трябва да умрем, но да не допуснем предателите да посегнат на войводата — завърших разказа си.

Беше есенна нощ, но по челото на Куман лъщяха ситни капчици пот. Дамян се бе изчервил, сякаш се задушаваше. Никога, дори и пред най-страшните битки, не бях го виждал така развълнуван.

— Теофилакт няма да види повече Цариград. — Това заплашване той изговори с такъв зловец глас, като че призоваваше небето да се сгромоляса над главите на заговорниците.

Но сега не беше време за гръмки заплахи. До среднощ ние стояхме на поляната и полугласно обсъждахме какво да правим. След много препирни решихме: докато не стигнем до неоспорими доказателства за подготвяното престъпление да не пропускаме нито стъпка на предателите. Всеки по отделно и всички заедно щяхме да бъдем вечно будното око и вечно заслушаното ухо, които да доловят и най-малкия признак, че съзаклятниците са решили да действуват.

Преди да се приберем в стана, настоях да се закълнем, че не ще допуснем и косъм да падне от главата на Ивайло. Сериозни и тържествени, ние извадихме мечовете си, кръстосахме ги и Куман рече:

— Верни като меча!

— Тайни като нощта! — допълних аз.

С хрипкав, вледеняващ глас се обади и Дамян:

— Умни и безжалостни като Сатаната — едничкия ни свидетел...

↑

[1] *Арес* — при римляните *Марс* — древногръцки бог на войната.

[2] Мисълта е на Епиктет. Сравни бележка 1 от Глава II ↑

[3] *Адрианопол* — днешния град Одрин. ↑

XIII

— Тодоре, мога ли да ти помогна с нещо?

Този тих, почти ласкав глас ме сепна. Обърнах се бързо. Беше Кънчо. Изгледах го учудено и широкото му лице се покри с руменина.

— С какво би могъл да ми помогнеш? И за какво? Да не би да мислиш, че има нещо, с което не мога да се справя?

Преди да ми отговори, той седна до мене, откъсна стръкче трева и го разтри в шепата си.

— Ти си скрит човек, Тодоре. Не обичаш да се доверяваш, а най-малко на мен би дошъл да разкажеш онова, което те мъчи. Но хората говорят... — Червенината невям заля вече и косата му. — Не ми се сърди. Приятел съм ти, та затова дойдох да ти кажа. За тебе говорят. За тебе и за Калина. Всички знаят, че я обичаш и че и тя те обича — тук на свой ред и аз се изчервих, — а не смееш да й го кажеш. Знаят и се глумят. Пък като мислих, мислих, реших да дойда при тебе — хем да ти кажа, хем ако може с нещо да ти бъда от полза.

Простите думи на Кънчо ме накараха изведнъж да се погледна отстрани, през очите на приятелите ми и войните. И да се засрамя от себе си. Защото Кънчо имаше право.

Имаше право, но всеки друг път, не и сега. Чудното е, че точно по онова време аз не се боях да говоря с Ивайло. Нека философите да открият какво се бе случило. Според мене съзнанието, че зная за заговора, и грижата да бдя над живота на войводата ми даваха някаква особена сила, пред която довчерашните тревоги изглеждаха детска игра.

— И си прав, и не си прав, братко — казах аз пресилено спокойно, за да запазя гордостта си. — Прав си, че обичам Калина. Но ако не предприемам нищо, то не е от страх, а защото чакам времето, когато узрелият плод ще трябва да се обере. Имало е някога един голям мъдрец. Наричали го Епиктет. Той казвал: „Щастието, както есенните плодове, трябва да откъснеш навреме.“

— Хубаво те учи твоят мъдрец, ама ти не го разбираш. И вместо да откъснеш плода навреме, ти стоиш, въздишаш по звездите, кършиш ръце и... чакаш. Да, чакаш всичко да ти дойде на нозете и ще чакаш, докато се видиш със старческа тояга да креташ зад Калинините внуци.

Такива са те, простодушните люде. За нищо на света не искат да те обидят, но когато ти кажат истината, няма да подберат думите, а ще те чукнат право в сърцето.

Скочих на крака.

— Така ли мислиш, Кънчо? Добре, сега ще видим дали си прав.

И без да му давам повече обяснения, закрачих към Ивайло.

Намерих го извън стана да наблюдава отдалече как се обучават четите. Беше сам. Спрях на една крачка от него и изкрещях високо на един дъх:

— Ивайло, искам да се ожения за Калина!

Ивайло беше по-млад от мене, но усмивката му беше бащинска. Поне тази усмивка, с която посрещна думите ми. Потупа ме ласкаво по рамото и ми направи знак да седнем.

— Ех и ти, Тодоре. Както е думата, изплю камъчето. — Седях като на жарава и чаках присъдата си. Ивайло забеляза нетърпението ми и заговори: — Ти постъпи правилно. Такъв е обичаят — момата се иска от баща ѝ или от брата. Пък и аз отдавна бях забелязал всичко, отдавна преди ти да направиш опит да ме заговориш. — Той помълча малко. — Аз те харесвам, Тодоре. Винаги съм желал да намеря на Калина мъж, който да бъде като тебе — храбър, умен и честен.

— Значи!... — извиках задавено, изпълнен с надежда.

Но той мигновено ме попари:

— Там е бедата, че това не значи още нищо. Помниш ли нашия разговор при Зеленото блато преди боя с Касим бег? Когато ти дойде да ме молиш да не пуцам Калина в битката? Помниш ли какво ти казах тогава? Ние бяхме сираци, Тодоре. Майка си изобщо не помня. Умряла при раждането на Калина. Баща ми също свърши рано. Беше крагуяр на нашия владелец Драгомир и боляринът го уби. Веднъж при лов един сокол не се върнал и отлетял с хванатия заек. Драгомир заповядал да оставят баща ми вързан за едно дърво в гората. Когато на другата сутрин го намерих, зверовете го бяха разкъсали...

Той спря, заробен в тъжните си спомени. Сенки помрачиха лицето му. Разтърси глава, за да ги прогони, и чак тогава продължи:

— Бяхме трима: аз, по-малкия ми брат Слав и Калина. Хванахме се свинари, за да не умрем от глад. И така прекарах при свинете до тази пролет. Но Славчо не издържа. Една заран, след като спяхме на полето, той не се събуди. Пипнахме го — вкочанясал. Издъхнал. Не можа да понесе суровия живот. Останахме само с Калина: аз за нея — брат и баща, тя — сестра и нежна майка. Така минаваха годините. И когато реших, че все пак може да има по-човешки живот за сиромасите, тя единствена не ми се присмя, единствена повярва в думите ми. Заедно с мен кроеше плановете за бъдното въстание. Дватама сами започнахме да се учим да воюваме, състезавахме се, поправяхме грешките си. Ти видя как тя умее да си служи с лъка. Оттогава ѝ е останало това майсторство. По-късно, когато и други започнаха да се вслушват в словата ми и се начена въстанието, тя винаги беше до мене като пръв помощник и най-верен съветник. Тъй дойдохме дотука.

Аз го слушах внимателно и не го прекъсвах. Гордеех се вътрешно, че ме е избрал за свой довереник и се радвах, че ме цени достатъчно за това.

— Разбираш ли сега, защо не мога да ѝ отнема свободата да разполага със себе си? — Той сви рамене. — Някои ми подхвърлят, че съм богомил. Нали богомилите говорят, че жените са равни на мъжете? Не, не съм богомил, но така разбирам тези работи. Когато тръгна след мене, Калина сама избра пътя си. А сега, когато трябва да вземе най-важното решение в живота си, нямам право да ѝ наложа своята воля.

— Каква е последната ти дума? — попитах най-после.

— Одобрявам те, Тодоре. Искам да ми станеш зет. Но говори с Калина. Ако тя те избере — а невям така ще бъде — от сърце ще ти дам благословията си.

Поисках да му кажа колко съм щастлив, да изразя благодарността си, но езикът ми беше като схванат. Нито звук не излизаше от гърлото ми. Тогава, без да проговоря, с внезапно движение го притиснах до себе си и в тази няма прегръдка вложих всичко, което устните ми не изговаряха.

— Добре, добре — каза той. — А сега иди бързо при нея. Ще моля бога да ти помага за твое и за нейно щастие. Е, и за мое също...

Гласът му трепереше. По-късно разбрах, че това се случва винаги, когато разговаря и мисли за Калина.

Изправих се така стремително, сякаш от спечелването на няколко мига зависеше животът ми. Дори не се сбогувах, а направо разтворих дългите си крака в усилен ход към шатрата на Калина.

Крачех и се усмихвах. Срецах групи воители, които ме поглеждаха с любопитство и сякаш заразени от веселостта и надеждата, изписани на моето лице, ме изпращаха с насърчително хилене. Радвах се с мене ветерани от Карвуна, новобранци, още не извоювали с храбростта си бранно облекло, радвах се всички. Аз виждах върху тях отражението на собствените си чувства и от това ми ставаше леко и приятно. Усещах се като перце, което се носи високо над земята и блести, окъпано от потоци слънчева светлина.

Някой ме дръпна за ръкава и това внимателно и в същото време твърдо спиране ме върна изведнъж на земята. Обърнах се. Беше Куман.

— Какво се е случило? — запитах аз, смутен от напрежението, което прочетох на помръкналото му лице. — Изглеждаш, като че ли са те гонили вълци.

— По-лошо от вълци срещнах, Тодоре. Рисове, вампири... Каквато и дума да кажеш, ще бъде слаба за тях.

— Разказвай по-бързо.

— За онези ти говоря, Касим и Теофилакт. Забелязах, че гъркът излиза от стана, скрива се до един шубрак и чака някого. Разбрах, че каквото и да се случи, трябва да се промъкна до него. Помниш ли, когато бяхме малки и играехме на ловци, как лажехме из горите на баща ми? Също така захванах да лажя към него. Едва бях изминал половината път и Касим бег се домъкна при своя приятел. Достигнах до тях точно когато Теофилакт казваше: „И така, значи се разбрахме. Бъди спокоен, ти няма да съжбяляваш. Михаил Палеолог знае да се отплаща.“ „Кога трябва да стане това?“ — запита татаринът, а лицето му беше като камък. „Сега още ще чакаме — отвърна онзи. — Имам тайна вест, че цар Константин, посъветван от нашия мъдър император, е решил да се справи с бунтовниците. Да видим какво ще свърши той. Погледнеш, че ни е избавил от свинаря. Ако не успее, тогава ще действаме ние.“ С тези думи се разделиха. Аз се измъкнах и идвам право при тебе.

Значи, убийците бяха стигнали до споразумение. Алчният татарин не бе успял да устои на изкушението. В него отново беше заговорила старата грабителска природа на хищен завоевател, отново

стремежът към богатство и власт бе надделял моментния изблик на човещина.

— Какво ще правим сега? — прекъсна мислите ми Куман.

— Защо питаш мене?

— Защото ти си нашият главатар.

— Аз? А Дамян?

— Дамян мисли като мене.

Учудих се. Беше ли възможно надменният и непроницаем Дамян, първият след Ивайло, да се е оставил под мое повеление, дори и само в нашия заговор за спасяване живота на войводата?

— Ще продължим както досега — отговорих. — Те още не са решили да действуват. Няма да действуваме и ние. Само ще следим, ще дебнем и ще бъдем готови да нанесем удара когато и където бъде необходимо.

Куман прие решението ми безпрекословно, като повеля на начелник, и тръгна нататък да уведоми и Дамян за разкритието си. Аз продължих към шатрата на Калина. Бях решил да не отлагам разговора си, но вече нещо в мене беше пречупено. Кумановото съобщение остави тръпчив вкус в устата ми, сякаш бях дъвкал горчиви билки.

— Калино, мога ли да вляза при тебе?

Вместо глас от гърлото ми излизаше свистящ неразбираем звук. Като че ли в гърдите си имах някакъв издут мях, който се бе пробил и сега въздухът бързаше да излети през устата ми.

— Кой ме търси? — обади се тя отвътре.

— Аз съм, Тодор.

В шатрата се разнесе шумолене като от бърза шетня. След малко платнището се отмести. Видях първо очите ѝ — дълбоки като звездно небе. После погледът ми я погълна цялата и аз замръзнах от удивление. Тя беше сменила сребърната броня с обикновени женски дрехи — яркочервен сукман, който се диплеше около нозете ѝ, тъмно елече и бяла везана риза с широки отпуснати ръкави. До този ден я бях виждал само с бранни дрехи и мъжката ми глупост ме бе накарала да забравя, че мога да я срещна така, с целия чар, който придава женското облекло.

Тя забеляза смущението ми, хвана ме кротко като дете и ме въведе. Шатрата беше наредена просто, но с вкус. Имаше един одър, застлан с меки кожи. На земята — шарена черга. От другата страна под

чиста бохчичка бяха скрити бронята, ботушите и тънкия меч; ако не бяха те, по нищо не можеше да се познае, че шатрата е обитавана от жена-воин, участница в кърваво въстание.

С онова тънко прозрение на жените, което им подсказва истината и в най-заплетените въпроси, Калина разбра за какво съм дошъл, преди още да съм отворил уста. Тя седна до мене на одъра, изчерви се, скри ръце под престилката, наведе очи и сплете ресници. Събрах цялата си прехвалена сила и избоботих:

— Калино, обичам те!

Готово! Чудото бе станало! Аз надвих себе си и изрекох онова, което бях доверявал на звездите, на старите каваци в горите, на бързоструйните реки, на кафяво-черните калинки. Не бях смутен, о, не. Гордеех се, като дявол и бях спокоен като канара. Тогава езикът ми сякаш се развърза и аз заговорих неудържимо. Разправих как съм я видял за първи път, за безсънните нощи след това, за сънуването с отворени очи, за страховете и колебанията си. И най-сетне й предадох дума по дума разговора си с Ивайло.

Тя ми отговори тихо, толкова тихо, че едва долавях шепота ѝ:

— Аз разбрах отдавна, Тодоре.

— Разбра? Какво? Че те обичам?

Калина потвърди с глава.

— Още от Зеленото блато. Ти беше така развълнуван... за мене...

— От това ли разбра?

— Имаше и друго, но не мога да го обясня. Нещо в твоите очи говореше повече от устните ти. И аз...

— И ти?

Ние отново се смълчахме продължително.

Неведнъж през живота си съм срещал смъртта. Усещал съм замаха на немилостивата ѝ коса, долавял съм ледения ѝ дъх, който облизва лицето ми. Уверявам те, бъдни четецо, освен първия път, това не е толкова страшно. Когато човек е още на крака, вижда опасността и има достатъчно воля, за да ѝ се противопостави, тогава не е много тежко. Двубоят с нея не е винаги решен в нейна полза, защото много, почти всичко, зависи от собствената ти сила. Сега беше друго. Устата на любимата жена след миг щеше да произнесе присъдата, от която зависеха животът, бъдещето и щастието ми, а аз не можех да направя

нищо, съвсем нищо за успеха си. И само чаках, скован от надежда, страх и неизвестност.

— И аз те обичам, Тодоре — прошепна най-после тя.

— Калино! — Пиян от радост, аз се хвърлих в нозете ѝ. — Кълна се в светата и единна Троица, че ще те направя щастлива. Ще се оженим, още утре ще се оженим. Изпод земята ще намеря някой поп, който да ни венчае. И ще...

— Няма да се оженим утре — каза тя и като забеляза огорчението ми, смекчи думите си с една прекрасна усмивка. — Послушай ме, Тодоре, и тогава не ще ми се сърдиш. Ти би ли искал жена ти да е клетвопрестъпница? Не, нали? А аз ще наруша клетвата си, ако те послушам. — Тя спря за малко, като обмисляше думите си. — Когато Ивайло някога заговори за борба за справедливост, за човештина, всички му се присмиваха. Тогава дадох моята клетва. Във всевишния, който гледа отгоре, и в майка си, която очите ми не са съзрели, му се заклек, че вярвам в начинанието му и че няма да помисля за себе си, докато не видя успеха на неговото дело.

— Това може да бъде безкрайно — рекох отпаднало. — Ивайло се готви да извърши дела, за които и човешкият живот може да се окаже кратък...

— Не е толкова дълго, Тодоре. Брат ми все повтаря, че не мисли да става цар. Но аз зная, че друг път за него няма. Само короната ще му даде възможност да осъществи задачите си. А сложи ли я на главата си, аз ще мога да кажа: Готова съм... съпруже мой...

Скочих на крака, извадих меча и шатрата ечна от ликуващия ми вик:

— Напред към Търновград! Напред!...

Тя улови нежно ръката ми и ме изведе навън. Пред нас се стелеше станът. Стотици струйки дим се издигаха от огньовете и се низеха към небето. Мравуняк от люде пълпеше по всички посоки.

— Погледни — рече тя разчувствувано. — Хиляди мъже са се събрали под пряпореца на Ивайло, за да го следват до смърт. Сега те чакат от нас не сватбени пиршества, а битки и победи.

— И ще ги имат — отсякох тържествено. — Аз пръв ще стъпя на Търновградската стена!

Наблизо мина воин със замислено наведена глава и сключени на гърба ръце. Обърна лице към нас. Познах го — Касим бег. Той също ни

забеляза и ми се стори, че на тъмното му студено лице видях израз на насмешка. Това трая само миг. После той пак наведе глава и продължи бавната си разходка.

Почувствувах се нищожен и презрян. Уви, излизаше, че аз не съм достоен за Калина. Докато тя ми показваше що е вяност и себеотрицание, за мен беше достатъчно само да видя как бляновете ми започват да се превръщат в плът и кръв, за да забравя всичко; всичко, освен опиянението на настоящето.

— За какво мислиш, Тодоре?

Не исках да я излъжа, но не можех да ѝ кажа истината. И отговорих двусмислено:

— За бъдещето. И за моя дълг към него...

XIV

Напоследък с Куман свикнахме да спим заедно, в една шатра. (Не зная дали казах досега, че със застудяването на времето войската се снабди с шатри от болярските складове и вече всички спяхме под покрив.) Когато тази нощ екнаха бранните тръби за тревога, ние се намерихме едновременно на крака и както преди двадесет години в изпитанията, които ни налагаше баща му, започнахме да се надпреварваме в обличането. И преди да се изброи до десет, вече тичахме към шатрата на Ивайло.

Из стана царуваше шетня. Дрънкаха оръжия, коне цвилеха неспокойно, чуваха се заповеди на стотници, които събираха людете си.

Всички войводи се събрахме около Ивайло. Разбира се, както винаги Кънчо дойде последен, дори след дядо Борила, като още затягаше ремъка на меча си. Без да гледаме, че среднощната тревога сигурно предвещаваше сериозни и опасни събития, ние му подхвърлихме няколко незлобливи закачки. Можахме да се шегуваме, защото знаехме, че от Дунав до Адриатика няма противник, който да може да противостои на нашата войска.

— Братя — поде Ивайло наглед спокойно, но аз пак забелязах, че мускулчето подскачаше на бузата му. — Вие разбирате за какво гърмят тръбите. Очаква ни решителният бой. Най-далечните съгледвачи ми донесоха, че към нас идва Константин Тих с цялата царска войска. Когато татарските орди кръстосваха на шир и дълж изстрадалата ни Татковина и грабежа нещастния народ, тогава хромият си стоеше в Царевец, ядеше, пиеше и прегръщаше куманските танцувачки. Но селската войска той не можел да търпи и сега се е вдигнал срещу нея.

Разнесе се една звучна ругатня. Дори и не погледнах откъде идва: можех да се обзаложа на главата си, че я пусна Момчил.

— Щом иска бой — продължи войводата, — ще го набием. Всеки от вас да отиде сега при четата си и да се приготви. На разсъмване ще разберем какво е положението.

Ние се пръснахме. Отидох при моята конница. Вихър, верният ми вран кон, ме чакаше оседлан и потърка муцуна о рамото ми. Метнах се на него и препуснах пред редицата. Както беше обичаят в селската войска, разказах на воините си какво се готви. Последва оживление, но не както друг път. Разбирах ги — всички искаха да пратят царя по дяволите, но не беше лесно да насочиш копието, стрелата или меча срещу еднородни братя. И то не доброволци или наемници, а силом събрани селяни, които не по-малко от тях мразеха Константина.

Есенното слънце изгря червено, неприветливо, студено. Във виделината се забелязваше царската войска, построена в боен ред на три-четири хвърлея със стрела от нас. Момчил, който имаше очи на сокол, преброи дружините на царя. Пешаците бяха около две третини от нашите, а конниците — най-много на половината. Колко ли беше лошо осведомен или самонадеян Константин, за да се реши на бой при такова неравенство на силите! Още повече, че духът на всеки един от нашите воини се равняваше на духа поне на петима от неговите!

Ние също се подредихме. С удоволствие видях, че в бранния ни ред четата на Касим бег заемаше крайното ляво крило; зарадвах се, защото така татаринът щеше да бъде далеч от Ивайло.

Както обикновено Стан си запазваше мястото до Ивайло. За нищо на света той не би се съгласил да се откаже от този пост. Дядо Борил също щеше да бъде при войводата като съветник. За Калина и не питах — тя вече се бе наредила между конниците на Момчила.

Преди да се разотидем, извиках Стан настрана и му прошепнах:
— Внимавай, пази войводата както никога досега.

Той изправи голямата си, подобна на дъб-столетник, снага и отвърна гордо:

— Аз си зная работата. В не една битка съм бил до него.

— Казвам ти да внимаваш не като в досегашните битки. Днес предателска стрела може да долети и откъм гърба... — Казах му това и се отдалечих, като го оставих да се чуди на думите ми.

Целия ден двете войски стояха една срещу друга. Деляха ни само петстотин-шестстотин крачки и вече нямаше нужда от Момчиловия поглед, за да се различат не само дружините, но и отделни бойци, позлатените ризници на болярите, нервното кръстосване на гончиите. От време на време се мярваше и една обкована в сребро бойна

колесница, теглена от два впряга коне. Не беше трудно да се разбере — в нея обикаляше куцията Константин Тих.

Ние имахме чудесна възможност за нападение — стояхме малко по-високо, бяхме по-многочислени, с по-висок дух. Ала Ивайло беше казал: „Няма да започнем първи. Ще се лее братска кръв — нека грехът за нея пред бога и пред народа да носи Константин!“ И ние чакахме.

Така ни завари нощта. Ние наредихме по една трета от хората да бодърствуват на смени и се настанихме за нощуване. Над огньовете цвърна месото на много волове и овни. Разнесоха се весели войнишки закачки. После всичко утихна. Равнината заспа пред утрешния бой. Беше толкова тихо, че равномерните напевни викове на стражите от двата стана — „Тук съм, тук съм...“ и „Жив съм, жив съм...“ — се сливаха и трудно различаваха: едни и същи викове на един и същ език.

Едва първите слънчеви лъчи се хлъзнаха над земята и от царския стан долетяха пресечени тръбни звуци. „Готви се за бой“ — това означаваха те. Ние също се приготвихме. Прозвучаха къси заповеди и редиците бавно тръгнаха напред. Конете, предугадили близкия бой, се разиграха под нас, нервно задъвкаха юздите. С мъка ги сдържахме, като чакахме пешаците да започнат битката.

Крачка по крачка се сближаваха двете войски. Още малко и облаци стрели и камъни щяха да полетят в двете посоки. Изведнъж с изумление видях как Ивайло излезе пред редиците и викна:

— Стой!

Гласът му беше така повелителен, че не само ние, но и царските воини се заковаха на мястото си. Неговата силна воля само за един миг се наложи над хиляди човешки умове.

Той слезе от коня, закачи щита на седлото и със самоуверена крачка се отправи към противниците. Зад него, въоръжен до зъби, вървеше верният Стан. Те спряха само на петдесет крачки от вражеската редица и звучният плътен глас на Ивайло изпълни равнината:

— Братя — викаше той, — забравихте ли вашите майки, жени и деца, които ядат хляб от слама и робуват от тъмно до тъмно на господарите? Срещу мене ли ще се биете, защото защитавам децата ви и се боря и на вас да дам човешки живот? Ако е така, ако аз съм грешил, тогава ето, убийте ме!

Той застана срещу тях с изправена снага и доблестно вдигната глава. Гърдите му стояха открити за техните стрели и копия. Но както преди шест месеца аз се вкамених пред тези космати гърди в шатрата на Калина, така сега бяха сковани и царските воители. Само Омир би могъл да опише с неподражаемото си перо сцената, която се разиграваше пред очите ми. Сам срещу хиляди, Ивайло властвуваше като баснословен титан над множеството около него.

Виждах съм как пада снежна лавина в планината. По склоновете лежи сняг, дебели преспи сняг, осъдени сякаш да стоят приковани о скалите до края на вековете. Изведнъж едно подухване, едно неволно трепване — и като че ли настава свършекът на света. Планините се свличат, безумен трясък отеква в небето, снегът рухва надолу и няма земна сила, която да може да спре неговия полет.

Същото се случи и сега. Същото и все пак много по-величествено. Защото действуваше не мъртъв сняг, а хиляди човешки души.

Над всички се издигна един ясен, отчетлив глас:

— Да живее цар Ивайло!

Хиляди гърла подеха този вик, раздраха въздуха и редиците се люшнаха напред. Те се втурнаха към нас, нашите войскари тичаха насреща им, но вместо да кръстосат мечове в кръвопролитна битка, те се хвърлиха в прегръдките си, целуваха се, побратимяваха се. Към мене се спусна един великан, същински човек-планина, който ме превишаваше на ръст, макар че аз бях на коня. Той ме притисна с такава сила, че ребрата ми изпукаха между мишците му. От това поривисто движение неговият шлем се катурна и разкри познат рус перчем.

— Радко! — казах аз. — Здравей, приятелю.

Беше наистина Радко, начелникът на стражите в двореца на Константин. Щом чу името си, той подскочи като ужилен, отстрани ме от себе си и се вгледа с изненада в лицето ми. Позна ме:

— Болярино! — извика той радостно.

— Не болярин, Радко. Само войвода.

Друга една случка ни попречи да се разприказваме като стари другари. Над цялата глъчка, над смеха и оживлението проехтя изпълненият с ужас вик на Стан:

— Пази се, войводо!

Стотици очи се устремиха към него. Погледнах и аз. От групата на верните на царя боляри, която ограждаше колесницата му, полетя стрела и се насочи към Ивайло. С лъвски скок Стан се хвърли към него и го закри с медния си щит. Стрелата се удари звънко о щита, хлъзна се по него и се заби пред нозете на войводата. Всичко след това се разви с главоломна бързина. Стрелата още трептеше, когато изскочи Момчил на своя грамаден дорест кон. Той вдигна меча и поведе буйните си конници:

— Напред, юнаци! Да смажем тези подли убийци!

И те се метнаха към онази група, където блестяха скъпите брони на болярите и се клатушкаше колесницата на царя. Пропищяха стрели, копия се удариха в щитове, дочуха се предсмъртни стонове. Схватката не продължи дълго. Още с първия удар Момчил разби слабата редица на благородниците, разпиля ги и се втурна да ги гони из полето. Един, по един се поваляха бегълците под ударите на разярените воини.

Събрахме се около Ивайло. Той все гледаше съсредоточено пред себе си. С нищо не издаваше чувствата, които го вълнуваха. Изобщо не можеше да се разбере дали е радостен, или пък страда от необяснима тиха печал, дали забелязва ликуването от победата — нашето, на помощниците му, и на цялата войска. Дядо Борил приближи до него с разтреперани старчески ръце обхвана широките му рамене и го обърна към себе си. Ивайло се откъсна от мълчаливото си съзерцание, сякаш се пробуди от сън. Старецът го целуна по челото:

— Честито, Ивайло. Бог чу молитвите ми, видя от небето подвизите ти и те дарува с онова, което заслужаваше.

— С какво ме е дарувал? — попита с неподправено недоумение войводата. — Какво заслужавам?

— Надари те със сила, за да преминеш през борбата и да я доведеш до победен край. Сбъдна се мечтата ми на трона на българските царе да седне достоен мъж — за пръв път от времето на Иван Асеня, сина на стария Асен.

— И ти ли ще ми повтаряш това, старче? — горчиво каза Ивайло. — „Да живее цар Ивайло!“ Докога ще слушам тези думи? Толкова ли изглеждам лаком за царски скиптър?

Дядо Борил не отговори. Вместо него тихо се обади Кънчо:

— Ще стане онова, което е писано. Кой е чел книгата на съдбата, за да знае какво ще се случи и какво — не? Всички сме в ръцете на

всеблагия господ и действуваме според волята му.

— Ако вярвахме, че всичко е писано — прекъсна го остро Ивайло, — нямаше да стигнем дотука.

Тъжно мълчание последва думите му. Ако някой ни погледнеше отстрани, не би повярвал, че това са победителите в днешната битка. Всички напрягахме ум над онова, което преди малко бяхме чули. Лично аз смятах, че и Кънчо, и Ивайло, и дядо Борил имаха право. Кънчо беше повторил мъдростта на Библията, а има ли някой, който да я оспори? Ивайло също мислеше право. Ако той беше чакал нещата да се развиват „както е писано“, а не беше се вдигнал да воюва срещу царе и боляри, сега все още щеше да пасе свините на Драгомира. Но най-голямата истина бе залегнала в думите на стареца. Наивно и глупаво щеше да бъде след като сме стигнали дотук да не сложим короната на Ивайловата глава. И после... нали това беше условието, за да достигна до жадуваното щастие?

Слава богу, точно тогава се обади Георги и поразсея мрачното смълчаване. Обикновено Георги малко го занимаваха отвлечените въпроси, затова не му коствуваше нищо да запита с най-равнодушен глас:

— Войводо, горе-долу две хиляди воини от царската войска искат да се присъединят към нас. Какво да ги правим?

— Ще приемем всичките. Разпредели ги по четите.

— Но между тях има и двадесетина боляри...

Ивайло помисли малко, после полугласно изказа мислите си:

— Дошли са с народа, като не са пожелали да останат с другите около талигата на хромия. Можем ли да ги напъдим? Ами ако са честни люде като Борил, Куман и Георги? Но пък дали изобщо могат да се намерят между болярите и други такива честни люде? — Той вдигна рамене и едва сега отговори на Георги: — Сега-засега нека останат. Но ще се отнасяте с тях като с обикновени воини. Никакво болярство и благородничество не признавам в моята войска.

В бесен бяг към нас летяха няколко конника. Пред всички яздеше Момчил. Буйният войвода скочи от седлото и още пращен и окървавен от битката прекрачи към нас и хвърли нещо в краката на Ивайло. То се претъркули, оваля се из праха и спря. В това „нещо“ познах отсечената глава на цар Константин Тих. Бях виждал много страшни неща, но

пред този подпухнал окървавен къс човешка плът, който още носеше отпечатъка на предсмъртен ужас, усетих, как косата ми настръхва.

— Ето, войводо — изрева Момчил. — От днес Българското царство има само един цар: онзи, когото сам народът е избрал.

Може би трябваше да се радваме, да приветствуваме премахването и на последното — както мислехме тогава — препятствие към престола и края на въстанието. Ала никой от нас не издаде нито звук.

— Аз не съм ти заповядвал да го убиваш — неочаквано каза Ивайло и щръкналите уши на Момчил пламнаха от объркване и изненада. — Все пак Константин заслужи съдбата си — добави войводата замислено. — Той беше призван да води един славен народ, а живееше само с мисъл за богатства, пиршества и удоволствия. Онзи, който забрави народа си, не заслужава да живее.

Войводата се извърна и тръгна бавно назад.

Това беше надгробната реч за цар Константина.

Главата му остана овална в праха.

По-късно научих от Момчил как бе загинал царят. Още при вида на предните наши конници пръв Константин обърна колесницата и побягна през полето. Отделни боляри все пак искали да окажат съпротива, но и те били разколебани от вида на царя, който бягал, обезумял от страх, и налагал с патерицата си гърбовете на конете.

— Когато после го настигнах — разказваше Момчил, — Константин Тих забрави, че носи меч на кръста. Той изпусна поводите, улови лицето си и преви врат като жена. Ако беше проявил храброст, ако поне вдигнеше меч да се защити, тогава, кой знае, може и да не го убиех. Но такъв, какъвто беше — отговорì от сърце, — заслужаваше ли да живее?

Както казах, това научих много по-късно. Ала в деня на битката не се маях в разговори. С големи крачки тръгнах след Ивайло назад, където вече издигаха шатрите на бъдещия стан. Шатрата на Калина беше вече построена. Аз не влязох, а просто връхлетях в нея.

— Калино! — извиках аз в шеметно опиянение, като улових ръцете й. — Калино, сега Ивайло е цар. Вече можем да се оженим!

— Не, не още, Тодоре. — Тя се засмя нежно. — Това ще стане, когато го видя в Търновград, на престола. — После, като съзря

огорчението ми, добави: — Но това ще стане скоро, много скоро... мили...

Тази проста дума „мили“ ме подлуди. С внезапен порив аз притеглих Калина към себе си и притиснах устни в нейните...

XV

Откакто се заловихме да следим заговорниците, Куман се промени. Обикновената му доверчивост и простосърдечието преминаха в другата крайност. Подозираше всички и всекиго. Спеше като заек и скачаше при най-малкия шум. Струва ми се, че никой от нас тримата не се повлия толкова от разкритията, които направихме, от задачата, която си поставихме, колкото Куман.

Тази сутрин, докато аз още се въртях из нашето жилище, той се вмъкна при мене и ми заговори с тайнствен шепот:

— Тодоре, онези са ни разкрили. Следят всяка наша крачка.

— Откъде разбра?

Куман ме заведе до изхода на шатрата и открехна платното. Посочи ми с пръст един воин, който се разхождаше на тридесетина крачки от нас, отиваше, връщаше се и почти не отмахваше поглед от шатрата ни.

— Виждаш ли го? От ранна утрин обикаля все така. Онези разбойници са го поставили да ни следи.

— Ако беше натоварен с такава задача, те щяха да го научат как да се крие — отвърнах аз след кратко размишление. — Сигурно други причини го водят пред шатрата ни. — Без колебание отместих „изядения от молци“ и излязох навън. Махнах на воина и го повиках: — Хей, приятелю, мене ли чакаш?

Той приближи сериозен, но не и смутен. Очите му ме оглеждаха с любопитство. Ако се съдеше по облеклото и въоръжението, беше от най-новите бранници във войската ни, тези, които се присъединиха към нас след „битката“ срещу Константин Тих.

— Тебе исках да видя, войводо — рече той доста свободно. — Зърнах те вчера, пък рекох да проверя ти ли си, или не си ти.

Разсмях се на тази шега, изречена като скоропоговорка.

— Аз съм аз — казах. — Ами ти кой си?

— Ех, войводо, войводо, сигурно много си преживял напоследък, щом толкова бързо забрави нашето село Слънчево...

Трябваше ми само миг, за да си спомня. Тези набити плещи, трезвите очи с постоянен израз на тиха тъга, прошарените кичури коса, които се подаваха под шлема му — те принадлежаха само на един от моите познати: на любезния ми хазяин от загубеното в планината селце.

— Чаславе! — извиках аз, като го прегърнах. — Добре дошъл, братко. Защо не ми се обади досега?

— От вчера съм в дружината и ето, като те видях, и дойдох да те намеря. Но, войводо — прибави той с упрек, — защо така ме излъга по-рано? Ние се чудехме защо те гонят вампирите на протоиракария, а ти си бил човек на избрания от бога. Да беше ни казал, че идваш в дружината, до един щяхме да те последваме.

Предпочетох да не отговоря. Въведох го в шатрата и го заразпитвах:

— Ами сега, Чаславе? Как стана така, че се озова тука?

— Как ли? Виждаш, всичко се нареди. От Слънчево и Пороище всички мъже са в народната войска.

— Какви мъже от Пороище? В цялото село намерих само един старец.

Часлав се ухили самодоволно.

— За него ми е думата. Дядо Никодим, Велегнявовия баща. Той е стар да върти меча, но затуй пък майсторски тегли лъка по струните на гъдулката и весели душите с песни. И Велегняв е тука, и Мирко, който беше с нас, когато те отървахме от кучетата, и Велихна...

— Кой пък е този Велихна? — прекъснах го аз.

— Не помниш ли богомила, който дойде в Слънчево по едно време с тебе? Този, който се скара с Велегняв? Той се казва Велихна. Отначало не можа да се примири с желанието ни да воюваме за Ивайло и остана да ни увещава. Стана обаче обратното — вместо той нас да убеди, ние убедихме него. Вчера нали беше на бойното поле? Онзи, който пръв извика „Да живее цар Ивайло!“, беше богомилът. Ще го видиш сега и просто не ще го познаеш. — Той потри ръце, доволен от преобразяването на своя другар. После продължи: — Ние разбрахме, че събират войска за бран срещу Ивайло, и си рекохме: „Я да се пишем войскари, та царят сам да ни заведе при нашия избраник, като ни храни по пътя.“ — Часлав подмигна хитро. — И виждаш, така и стана.

— А вашият владелец — полюбопитствувах аз — какво прави?

— Хлав ли? Добре е. Пратихме го там, където му е мястото, и сега се пържи в катрана на пъкъла. Първо отървахме земята от него, та тогава се писахме във войската. Аз пък се разправих с ватаса Калота. Имах стари сметки да уреждам с него, знаеш...

Дамян прекъсна сладкия ни разговор. Той се втурна в шатрата, повика ни — Куман и мене — настрана и зашепна оживено:

— Онези се готвят да вършат нещо. Забелязах ги, като си даваха знаци с ръце.

— Какво означаваха знаците им?

— Теофилакт каза на татарина да отиде по-късно в шатрата му. Сигурно ще се съберат да решават кога да действуват...

Положението ставаше лошо — онези навярно щяха да решат кога да действуват, а ние нямахме възможност да предприемем каквото и да било. Можеше ли някой от нас, войводите, да слухти край шатрата на ромееца и да не привлече вниманието на целия стан? След като се посъветвахме, аз предложих да пратим Часлав.

— Нямаме време за избор — каза Дамян. — Щом го познаваш...

— Отговарям за него като за себе си.

Обясних молбата ни на Часлав и той начаса` прие. Веднага се отпрати към шатрата на Теофилакт, а ние със свити сърца се оттеглихме настрана и го наблюдавахме отдалече. Не говорехме. Всеки знаеше мислите и тревогите на останалите и това правеше думите излишни. Само по едно време Дамян каза тихо на ухото ми:

— Знаеш ли, Тодоре, аз трябва да ти искам прошка.

— На мене? — Изгледах го смаяно. — Че какво си ми сторил?

— Това е стара работа, но все ми тежи на сърцето. Мислех те за нечестен човек, братко, и те мразех. Неведнъж съм говорил на войводата срещу тебе. С какви ли не думи съм те наричал! Знаех как дойде в дружината, знаех, че си грък, и винаги се боях да не си изменник. Сега разбрах колко съм се лъгал. Моля те, ако можеш, прости ми.

Подадох му ръка. Той я стисна разчувствувано. Никога повече не стана дума за старата ни неприязън.

— Гледайте! — обади се Куман. — Татаринът отива на срещата.

Наистина, с безгрижна и бавна походка Касим бег минаваше през стана. Ние следяхме всяка негова стъпка и въпреки това едва успяхме

да забележим, когато влезе в шатрата на ромееца. Всъщност той не влезе, а хлътна вътре, хлъзна се зад платнището с ловкостта на змия, която се провира между камъните. Секунда след това се подаде Теофилакт и огледа околността. Погледът му дори не се спря на безучастния Часлав, който лениво окопаваше съседната шатра. Но едва се спусна платното зад ромееца и нашият воин пресече десетината крачки до свърталището на съзаклятниците. Като си придаде вид, че продължава работата си, той се наведе до стената.

Съвещанието на двамата продължи малко, много по-малко, отколкото очаквахме. Часлав се отстрани от шатрата и почти веднага татаринът се изниза навън и продължи невинната си разходка. С кървясали от ненавист очи ние го проследихме, докато се загуби в далечината. После направихме знак на Часлав и той дотича при нас.

— Защо не ми казахте всичко за тези хора? — бяха първите му думи. — Защо не ме предупредихте, че ще говорят по гръцки?

Всичко беше загубено! Винаги става така: една малка недосетливост, пропусчане на най-незначителна подробност, и в един миг планът може да отиде по дяволите. Не се съдържах и изругах гласно.

— Не се ядосвайте, войводи. — Воинът се усмихна победоносно. — Аз съм от граничен край. Бивали сме и под византийско владичество. Така че понаучихме и гръцки.

— Славен човек! — потупа го по рамото Дамян с такъв вид, като че планина се бе смъкнала от гърба му. — Казвай какво говориха.

— Те не приказваха дълго. Дори не се поздравиха като хората и единият рече: „Константин излезе глупак. Трябва да свършим всичко днес.“ „Кога?“ — запита другият. „Тази нощ. Ще го изненадаме в шатрата му.“ „Добре. Но и ти ще дойдеш с мене. Може да потрябва помощ.“ Първият глас помълча, сякаш не му бе станало твърде весело. „Ще ти дам някого от хората си.“ „Не — упорствуваше другият. — Ще дойдеш ти сам. Не искам и други да имат пръст в работата ни.“ След това побързаха да се разделят.

— Ясно — каза Куман прегракнало. — Не сме се измамили.

— Войводи! — горещо заговори пак Часлав. — Искам да дам живота си за Ивайло. Вие ми казахте, че се готви нещо срещу него. Не мога ли някак да ви бъда полезен?

— Не — рече Дамян.

— Да — поправих го аз. — В коя чета си?

— Зачислиха ме при Кънчо.

— Тази нощ стражи за стана ще дава моята чета. Обади се на Кънчо, че аз съм те повикал да говорим за Слънчево, и надвечер ела при мене. Ще бъдеш нощен страж пред шатрата на Ивайло. Ще си отваряш очите на четири и няма да прибираш меча в ножницата. Ако те нападнат, първо мушкай, че тогава питай кои са.

Доволен, задето продължавахме да му оказваме доверие, воинът се отдалечи бързо. Ние останахме с мислите си.

Захванахме да спорим за това, какво трябва да направим. Куман, който се страхуваше да не би от много умуване да позволим на разбойниците да извършат убийството, предлагаше чисто и просто да им отсечем главите. „Само мъртвият враг не е враг“ — повтаряше той старата пословица. Дамян смяташе, че сме събрали достатъчно доказателства за заговора, и настояваше да предупредим Ивайло и да го оставим той да реши съдбата на предателите. Аз държах на своята първоначална мисъл — да действваме в последния момент, за да уловим убийците в положение, което ще изключва всяко съмнение за намеренията им. Спорът ни беше така ожесточен, че понякога се превръщаше в кавга. Накрая надделя мнението на Дамян; сломи съпротивата ни, като каза, че ако с предупреждението въпросът не се приключи, ще имаме достатъчно време до вечерта да се приготвим за залавянето на убийците или пък направо да ги премахнем.

И тъй, ние отидохме при войводата. Намерихме го в едно от любимите му занимания — от височината на една могила наблюдаваше обучението на бранниците. Приблжихме и Дамян ме избута напред:

— Говори. На тебе се полага да му обясниш всичко.

Не беше време за нови спорове и аз започнах направо:

— Войводо, трябва да ти съобщя нещо.

Той бавно извърна глава към нас и се усмихна ласкаво.

— Вие също ли искате да ми съобщите нещо? — запита приятелите ми.

— Тодор ще говори и от наше име — отвърна Дамян.

— Добре. Да го чуем тогава. Започвай, Желязна ръка!

— Готвят се да те убият, войводо. Има заговор срещу тебе и ако не го осуетим, тази нощ ще бъде последната в живота ти.

Нарочно подбрах такива силни изрази, за да го накарам да почувствува сериозността на заплахата, но останах разочарован. Той даже не трепна. Лицето му запази приятната си усмивка. Зная за себе си, че не съм страхлив и че неведнъж съм заставал храбро срещу смъртта. Въпреки това признавам, че на Ивайлово място не бих могъл да запазя самообладание като неговото. Той попита спокойно:

— Кой са се заловили да ме препратят на онзи свят?

— Теофилакт, пратеникът на императора, и...

Ивайло кимна глава:

— Теофилакт е враг и от него може да се очаква такова нещо.

— ... и Касим бег — натъртих аз.

Това име го жегна. Сърдечността изчезна от лицето му. Веждите му се склочиха в сърдит възел. Предполагам, че също така би се ядосал, ако кажех например Стан или Момчил.

— Касим бег ми е приятел — каза той отчетливо. — Който се съмнява във верността на приятелите ми, значи сам не ми е приятел.

— Но Ивайло... — Дамян се опита да допълни нещо, ала войводата рязко ни обърна гръб.

Спогледахме се и само с очи се разбрахме. Доброто намерение на Дамян, както се казва, удари на камък, а с него и също така доброто намерение на Куман. Изведнъж ни бе станало напълно ясно, че ако се случи нещо на татарина, Ивайло никога не ще повярва в основателността на постъпката ни. Оставаше само едно — да спипаме вълка, когато пъхне муцуна в кошарата.

Бързо се спусна есенната вечер. Ние я посрещнахме с тревога, със сърца, изпълнени с безпокойство и мрачни предчувствия. Разбира се, не можахме да хапнем нищо. Едва дочакахме тръбите да дадат знак за нощен сън и заехме местата си. Планът ни беше прост и според нас — много остроумен. Ние предполагаме, че заговорниците ще нападнат воина, който е на стража пред шатрата, ще го премахнат доколкото се може безшумно и ще се промъкнат вътре да извършат гнусното си дело. Затова се прикрихме срещу входа, а също наредихме през цялата нощ да се поддържа огън на тридесетина крачки от шатрата, за да имаме що-годе видимост.

Но времето течеше, а нищо не ставаше. Часлав бдеше неуморно, правеше по няколко крачки, за да се раздвижи, спираше, заслушан и в

най-отдалечените звуци на нощта. Светлината на далечния огън изпращаше танцуващи пламъчета по острието на голия му меч.

Аз загубих представа за времето. Не знаех дали е още вечер, или приближава разсъмване. Започнах да мисля, че онези са отложили по някакви причини решението си. Някъде далеч пропя петел. Друг му отговори прегракнало. Изведнъж Часлав замръзна в неестествена стойка, после изрева:

— Измяна! На оръжие!

В същия миг се чуха и гласове от шатрата.

— Напред! — извиках аз и ние тримата се спуснахме нататък.

След това стана нещо невероятно, последното, което можех да очаквам. Платнището се отмести и зад него се подаде Теофилакт. Див, първичен ужас се четеше на смъртно бледото му лице. Очите му бяха облепени, устата отворена, рядката му дълга брада трепереше. Но най-чудноватото беше, че той не вървеше, а се носеше над земята. Почти веднага разбрахме причината: тънкият му врат бе обхванат от железните пръсти на Стан, който не го водеше, а го носеше като гъска във въздуха.

Обаче в този момент Теофилакт малко ни интересуваше. Затова ги изблъскахме настрана и се хвърлихме вътре.

Там мъждееше глинена лампа. В дрезгавия полумрак ние видяхме най-прекрасната гледка в живота си — прави в средата на шатрата, Ивайло и Касим бег се прегръщаха като братя и войводата говореше:

— Благодаря ти, Касиме. Ти беше страшен враг при Зеленото блато, но още тогава съзрях у тебе честното сърце. И не се измавих.

Ето какво се бе случило.

Без да се съобразяват с нашия план, двамата нападатели минали по съвсем различен път. Промъкнали се откъм гърба на шатрата и с остър нож срязали платното. Безшумно, като сенки, се вмъкнали вътре. Пламъчето на лампата трептяло. На одъра под шарена черга спял човек.

„Удри!“ — казали очите на Теофилакт.

„Не мога — отвърнал по същия начин Касим. — Страх ме е!“

— Мръсник! — изсъскал ромеецът и измъкнал тънък ханджар.

С лекотата на котка приближил до одъра, измерил с око къде ще е сърцето на спящия и ударил. Чуло се сухо хрущене —

непредаваемото с думи хрущене на слама, през която се промушва острието на нож.

В този миг Теофилакт усетил допрян до гърба си върха на кривия татарски меч. Разбрал, че е загубен. Изпуснал ханджара и се обърнал. Зад него като тримата съдници в ада^[1] стояли Касим бег, Ивайло и Стан. Обхванат от смъртен страх, той дори не можал да моли за милост.

— Изхвърли този парцал! — казал войводата.

Стан сграбчил ромееца и го понесъл. Тогава го срещнахме и ние.

Всъщност аз трябваше да започна разказа си от по-далече, но началото, вярвам, вече се разбра. Касим минал през същите мъки, както и ние. Той също имал желание да убие византиеца още при първото му предложение. После като мене се разколебал, но веднага доверил всичко на Ивайло. И двамата устроили тази клопка на предателя. С необикновеното си самообладание и с вродената притвореност на своята раса Касим успял майсторски да подведе хитрия Теофилакт — впрочем и нас също — и да го докара до саморазобличението.

Нужно ли е да казвам, че останахме всички до сутринта, трескаво възбудени и щастливи, и един през друг споделяхме премеждията си?

Настъпи студен, изцъклен есенен ден.

Тръбите призоваха цялата войска да се събере на просторната поляна край стана, където се обучаваха воините. Хилядниците и стотниците се разтичаха, разнесоха се заповеди и скоро войската бе построена в четириъгълник, с лица, обърнати навътре. Ивайло, придружен от всички войводи на чети, влезе в квадрата. Посрещна го дружен вик за поздрав. Обикновено той отговаряше топло, но днес остана унесен, мълчалив и мрачен. Застана прав, подпрян на меча си. Ние се подредихме от дясната му страна. Отляво бяха нарочно извиканите велможи и стражи от свитата на Теофилакт, които страхливо и смутено се оглеждаха.

— Доведете онзи човек! — рече сухо войводата.

Повелята му бе предадена нататък. Двама грамадни воители докараха ромееца и го спряха пред него.

У Теофилакт се забелязваше явна промяна — в часовете след залавянето той се бе отърсил от ужаса си и сега стоеше външно спокоен, с обичайната си надменност.

— Разкажи на всички делата си! — заповяда Ивайло и аз преведох.

— Аз съм християнин — с пресилена гордост отвърна благородникът — и отговарям само пред бога.

— А служиш на сатаната! — изрева Момчил.

— Чакай, Момчиле — прекъсна го войводата. — Сега ще говоря само аз. — После се обърна пак към пленника: — Бог е далеко, но пред тебе има цял един народ. На него няма ли да отговаряш?

— Аз съм ромейски благородник и дължа отговор само на моя господар.

Разнесе се недоволно ръмжене, но Ивайло запази удивителното си самообладание.

— Добре, тогава аз ще говоря вместо тебе. — Той издигна глас към войската и с кратки думи преразказа делата на Теофилакт. После се обърна към нас, свидетелите на паметните събития от нощта: — Вярно ли е?

— Вярно е! — в един глас отвърнахме ние.

— Днес ще го съдим — каза войводата. — Кажете всички, каква трябва да бъде съдбата му?

— Смърт! — като един отговориха воините. По вида им или по заплашителния начин, по който беше извикана, ромеецът разбра тази дума. Той се усмихна презрително. Дали не намираше нелепа мисълта, щото тълпата селяци и вождът им Лахана да посегнат на особа като неговата?

Ивайло погледна въпросително и към нас, войводите.

— Смърт! — отсъдихме ние без колебание.

Теофилакт престана да се усмихва. Самонадеяността му се смени с леко безпокойство. Може би положението беше невероятно в неговите очи, но несъмнено започваше да става тревожно.

— Кажете и вие — обърна се войводата към членовете на свитата му. — Отговорете по съвест, без да се страхувате за себе си: какво заслужава Теофилакт?

Трудно беше за тази шепа хора да намерят някаква дума за отговор. Те не можеха да се присъединят към онези, които се готвеха

да премахнат водача им, но същевременно не можеха и да го подкрепят. Престъплението му беше толкова голямо и така безспорно доказано, че правеше ненужен всеки опит за защита. Те замълчаха и наведоха глави.

Подсъдимият разбра, че е загубен. Отново видях неотразимия страх на лицето му, както беше през нощта, безумния страх от смъртта...

В напрегнатата тишина Ивайло произнесе високо:

— Той ни беше гост, а стана предател. Нека го сполети съдбата на предателите. Обесете го!

Теофилакт не дочака да му преведа решението на войводата. Той схвана истината, изписка диво и както беше с вързани на гърба ръце, се хвърли в краката му. Валяше се като свиня, плачеше и от устата му бликаше невъобразима бъркотия от молби, клетви и заплашвания. Пяна потече по брадата му. Ивайло се извърна с погнуса:

— Махнете го оттука!

Двамата воини-здравеняци вдигнаха скимтящия велможа и го понесоха. Строените дружини се разпиляха бавно. Мнозина отидоха да присъствуват при извършването на наказанието.

— Вие вече можете да се върнете във Византия — каза войводата на потресените чужденци. — Опишете на императора Михаил Палеолог какво се случи с пратеника му. Не скривайте и не преувеличавайте нищо. Нека той разбере какво е довело Теофилакт до бесилото. Кажете му още, че дори и насън не помислям да правя нещо на великата му страна. Искам между нас да има мир и разбирателство. Така му кажете!

Те се поклониха с ръце на гърдите и се оттеглиха заднишком. Ние също понечихме да си тръгнем, но Ивайло ни задържа.

— Чакайте. Трябва да обмислим нещо. Като осъдихме Теофилакта, ние постъпихме справедливо, — но в този случай справедливостта не ще ни донесе нищо хубаво. Михаил Палеолог не ще се примири тъй леко с двойната обида, която му нанесох: отказа да се ожени за дъщеря му Ирина и обесването на пратеника му. Сигурно скоро ще се разрази буря над главите ни.

— Нищо, войводо — извика безразсъдният Момчил, който иначе беше много опечален, че не е взел участие в събитията през нощта. —

Ние пък ще разтърсим земята под краката им, както в деня на страшния съд.

— Народът чака почивка и мир, а не постоянни битки — рече войводата. — Ако войната дойде, ще се бием. Но преди това ще сторим всичко, за да я предотвратим. — Той помълча малко. Аз, пък навярно и всички други признахме правотата на думите му. Една война с Византия не е лесна работа! — Реших да отговоря на императора с мой пратеник. Като се има предвид съдбата на Теофилакт, него навярно не ще го очаква нищо весело. Кой от вас е съгласен да рискува живота си?

Като по заповед всички ние направихме крачка напред. Признателност смекчи очите на Ивайло.

— Знаех, че никой от вас не ще се уплаши и все пак... Благодаря ви, братя. Аз се спрях на Дамян. С него смятам като съветници да заминат дядо Борил, ако той се наема да издържи на седлото толкова дни път до Адрианопол, и Тодор. — Той се извърна към мене: — Да, Тодоре, и ти. Само ти измежду нас познаваш обичаите на цариградския двор. Зная, че отиването ти ще бъде по-опасно, отколкото за всеки от нас, защото императорът може да те посрещне като изменник, но нямаме друг избор.

Тази опасност изобщо не се бе мернала през ума ми. Аз мислех само за Калина и за мъката, която ще предизвика нашата раздяла. До мен дядо Борил сияеше от гордост, задето го бяха избрали за такава тежка мисия. И докато аз мълчах, той заговори нетърпеливо:

— Ще прегледам какво се намира при Георги и ще избира най-подходящото за дарове, Ивайло.

— Кога ще тръгнем? — попита Дамян.

— Мислех още днес, но не ще успеете да се пригответе. Затова тръгнете утре и бързайте, за да изпреварите людете на Теофилакт. Дано стигнете преди тях, че да говорите първи с императора.

Щом войводата ни освободи, отидох при Калина. Намерих я в шатрата ѝ, облечена пак в яркоцветните си дрехи, но наметната с топло кожухче. Беше се навела над гергефа и взеше прелестни шевици.

— Калино, знаеш ли...

— Зная, Тодоре. — Тя остави ръкоделието. — Тази сутрин ме навести Ивайло, за да ми разкаже за нощната случка. Спомена и за

заминаването ти. Попита ме — тя се изчерви виновно, — дали ще те пусна.

— И ти? Какво му отговори ти?

— Казах му, че ти ме обичаш, но че повече обичаш делото.

Какво можех още да ѝ кажа? Тази дивна девойка притежаваше безпримерна доблест, от която се възхищавах и от която непрекъснато трябваше да се уча. Само онзи, който е щастлив като мене да срещне подобна жена, ще разбере чувствата, които ме изпълваха.

— Ще ме чакаш ли?

Тя вдигна бистрите си очи и ги потопа в моите.

— Ден и нощ, Тодоре. — Гласът ѝ трепна от вълнение. — Не мисли, че ми е лесно да се разделим. Вярвай, огън изгаря душата ми. Но ние сме дали клетва и трябва да я изпълним. А ти... пази живота си! За мене го пази! Сърцето на жената се отваря само веднъж и когато някой влезе в него, то е завинаги.

— С мене ще бъде обещанието ти.

— Молитвите ми също ще те следват. И ще те пазят.

На другото утро нашият керван беше на път. Десет катъра носеха даровете за императора, избрани между богатствата, завладени от болярите. Освен един златен бокал, напръскан със скъпоценни камъни, и три сребърни блюда, имаше още петстотин перпери, три топа изящно кадифе, пчелен восък и много други скъпи неща. И катърите — здрави, охранени животни — щяха да останат в императорските конюшни.

Когато излязохме от стана, видяхме да виси на един клон почернелият труп на Теофилакт. Предателят беше заплатил греховете си.

[1] Според древногръцката митология душите на умрелите се явявали пред тримата съдници на ада: критския цар и мъдър законодател Минос, брат му, прочутия със справедливостта си Радамант, и Еак, цар на Егина. Те, според делата им, ги пращали или в рая (Елизион), или в ада (Тартар). ↑

XVI

От три седмици бяхме в Адрианопол. Дойдохме заедно с първия сняг на зимата и докато децата крещяха от радост по улиците, нас ни накараха да прешляпаме през локвите и кишата и с типичната ромейска любезна твърдост ни бутнаха в една просторна каменна къща — светла и удобна тъмница, където трябваше да чакаме волята на императора.

Първия ден ние направихме опит да излезем из града. Показа се, че пред вратата ни стоят няколко воители, които никакви увещания не можеха да убедят да ни пуснат.

— Да, вие не сте пленници, а гости на императора — отговаряха те на нашите протести. — Като на такива ще ви отдаваме всички почести и ще ви снабдяваме с всичко, каквото поискате. Но из крепостта не можете да излизате. Двама разбойника са се укрили някъде и докато не ги намерим, никой няма право да излиза от дома си.

А благородници, технитари и отроци спокойно обикаляха навсякъде. Ясно — докато ние кретахме бавно по друмищата, задържани от товарите и умората на дядо Борил, хората на Теофилакт са ни изпреварили и са разказали всичко на императора. И кой знае как са го разказали! Сега бяхме изпаднали в положението на доброволна изкупителна жертва, сама сложила главата си на дръвника. И не можехме да сторим нищо друго, освен да чакаме Михаил Палеолог да определи съдбата ни.

Решихме да възприемем предложението на дядо Борил — да се държим така, като че ли не разбираме скрития си плен и нито за момент да не се показваме уплашени или с подрито самочувствие.

Така в безплодно чакане изминаха двадесет дни.

Една сутрин императорският протокелийот влезе неочаквано в къщата ни и просто зяпна от удивление: вместо подивели от страх или сломени от пленничеството, той ни завари да се забавляваме шумно и от сърце. Бяхме извадили всички вещи от най-голямата стая и в нея двамата с Дамян, както всеки предобед, водехме ожесточен учебен

двубой с мечове. До нас стоеше беловласият дядо Борил и отчиташе сполучливите удари, а покрай стената се тълпяха придружниците ни и поздравяваха със сърдечни викове всяка хубава схватка.

Мина доста време, докато протокелиотът се опомни. И докато ние го забележим — тъй безмълвно стоеше той до вратата.

— Извинявайте, че прекъсвам вашето забавление — изхриптя най-сетне той. — Може би онова, което ме води, ще заслужи вниманието ви. Моят господар ми заповяда да ви кажа, че е готов да ви приеме.

— Тези думи ние чакаме от три седмици! — хладно възрази на сносен гръцки език дядо Борил. — Кога ще се явим пред императора?

— Още сега, ако сте готови.

Не губихме много време. Набързо облякохме церемониалните си одежди, подредихме даровете и тръгнахме след протокелиота.

Дамян, същинският пратеник на Ивайло, беше приготвил с моя помощ речта си на гръцки език. Само една подробност го смущаваше: според установения церемониал пратеникът трябваше да произнесе традиционните думи „Поздрав и мир от еди-кого-си“, т.е. от царя, хана или краля, който го пращаше; а нито Дамян, нито ние знаехме как да титулуваме Ивайло. И докато бавно крачехме през заснежения Адрианопол, той все още не беше измислил начина, по който да заобиколи изискваното от случая обръщение.

Въведоха ни в една къща, подобна на обитаваната от нас, но с много по-внушителни размери. Преминахме през гъста верига от стражи и влязохме в приспособената престолна зала.

Бил съм много време на служба в двореца, но за първи път бях свидетел на церемония при приемане на чужди посланици. Сега тя беше пред очите ми с цялото си великолепие.

Върху малък подиум в дъното на залата на престола седеше императорът. Беше облечен в пурпурна туника, върху която лежеше тежък гердан от скъпоценни камъни. В ръцете му беше златният скиптър и на главата — тиарата, за който, мисля, вече съм разказвал. Около него в концентрични полукръгове, долепени до трона и отворени към нас, бяха безбройните телохранители и велможи. Най-вътрешният полукръг се образуваше от първите съветници на императора. Това бяха все висши сановници, беловласи старци, прочути военачалници. Те стояха доста свободно, приказваха си тихо,

дори имаха понякога смелостта да се усмихват. Зад тях, неподвижни като мраморни статуи, стояха три реда телохранители — ликтори^[1], мечоносци и секироносци. Извън техния полукръг бяха още три реда сенатори от различни степени, леко наведени напред и с ръце, кръстосани на гърдите. Една редица други телохранители с очи, приковани в земята, завършваше целостта на картината.

С тържествени крачки ние навлязохме в прохода, образуван между сановниците и телохранителите, и приближихме престола. Начело вървеше Дамян, следван от дядо Борил и мене, а воините с даровете завършваха шествието. Стотина чифта очи бяха приковани в нас, следяха движенията ни, изучаваха лицата и дрехите ни.

Най-голяма изненада предизвика моят втори баща. Неговата благородна осанка, несъмнената му принадлежност към най-старите родове на аристократите, който пристъпваше даже не като пратеник, а само като съветник на един млад бунтовник, будеше всеобщ интерес и удивление.

Почти доближихме подиума, когато се случи нещо незапомнено във вековната история на византийските дворцови церемонии. Императорът ме бе познал и без да изчака приветствията ни, се провикна развеселен:

— Я, та това е... как беше?... Теодорик Стохас. Хи-хи-хи... Каква среща само! Моят личен пратеник се явява пред мене да преговаря от името на врага ми!...

Никога не съм грешил повече, отколкото като съм мислил, че Дамян е тщеславен и себелюбив. В момента, в който разбра, че Михаил Палеолог приема връщането ми при него откъм смешната страна и че изпитва към мен — нещо, което и аз тайно подозирах — някаква необяснима склонност, той веднага откри какво трябва да прави. Улови рамото ми, бутна ме напред и зае моето място до дядо Борила.

Положението не подхождаше за спорове и пазарлъци. Подвих единия крак и направих дълбок, много дълбок поклон.

— Теодорик Стохас! — с присторено смайване възкликна императорът. — Какво е станало с тебе, човече? Преди няколко месеца ти едва благоволи да ми кимнеш с глава, а сега се кланяш до земята!

— Господарю — отговорих спокойно, — когато се явих пред тебе тази пролет, аз представлявах само себе си. Днес заставам пред

очите ти като пратеник, на човека, комуто служи със сърцето и ума си.

— Така, така, поклонът ти се е изменил, но не и езикът...

Ето как нашата група успя да избегне трудността на обръщението.

— И кой е този човек, който заслужава толкова привързаност? — продължи императорът.

— Мъртвият цар Константин го наричаше Бърдоква, живият император го зове Лахана, бранниците го тачат като цар, народът му се кланя като на месия, а за мене е войводата Ивайло.

Михаил се засмя с ъглите на тънките си устни. Той се забавляваше с дързостта ми, съвсем необичайна в неговия живот, изпълнен с подлизурствата на ласкателите.

— Така, така — каза той, а очите му искряха. — „Живият император“, сиреч още живият. Добре го рече. Ако Лахана има още двама-трима словоохотливци с пъргави езици като твоя, може и...

Не довърши речта си. Мисълта му, изглежда, летеше много по-напред от думите и те не успяваха да я догонят.

— Значи и ти се присъедини към тази паплач, Теодорик Стохас — замислено продума той. — Какво направиха, за да те привлекат?

Аз отговорих с въпрос:

— Защо наричаш паплач тази славна войска, господарю?

— Войска? Хе, сган, паплач, тълпа кокошкари, които знаят да воюват само срещу страхливци. Това може ли да се нарече войска?

Защо каза императорът тези думи? Те противоречеха и на настроението му, и на началото на нашия разговор. Сега, когато много години ме делят от онзи ден, смятам, че те бяха приготвени отнапред, за да смажат пратеника на омразния Лахана, а бяха изговорени без мисъл, просто като зазубрено слово. Но каквото и да беше намерението на Михаил Палеолога, те, думите му, изведнъж пресякоха сърдечния оттенък на беседата. Може би един човек с желязното самообладание на Ивайло би могъл да ги остави незабелязани и тогава всичко да продължи с началното радушие. Но аз се почувствувах засегнат, а моите приятели трепереха от гняв.

Докато още се колебаех дали да отговоря с двойно по-остри думи или да оставя обидата да се хлъзне покрай ушите ми, дядо Борил прекрачи напред и отговори рязко:

— Византия неведнъж е изпитвала на гърба си ударите на тази паплач.

Императорът изпъна дългото си лице, хвърли студен поглед на стареца и изсъска като змия:

— Трябва да е отслабнала паметта ти, старче. Забравил си колко пъти сме ви гонили по пътеките на Хемус. Но нищо, често се случва старите хора да...

За втори път не се доизказа, но от жеста му всички разбрахме, че искаше да каже „изкуфелят“. При тази лична обида дядо Борил гордо изправи старото си тяло и произнесе с достойнство:

— Не забравям така лесно, императоре. Помня например битката при Клокотница. Виж ме! Сам аз, с тези ръце, отведох Теодор Комнин от Клокотница до Търновградската тъмница.

Докато тези думи разтърсваха залата, Михаил стана по-бял от стените, после позеленя. Той трясна скиптъра си о земята и изкрещя:

— Вън! От служителите на един свинар не може да се очаква нищо повече от свинщина. Вън!

Нашите воители оставиха на пода неподнесените дарове и всички излязохме. Докато пристигнахме в нашата къща-затвор, не разменихме нито дума. Всеки бе потънал в мислите си, твърде невесели след несполучливия прием. Когато останахме сами, Дамян проговори глухо:

— Ти не можеше да кажеш друго, освен това, което каза, дядо Бориле. Но може би щеше да бъде по-умно, ако не беше го казал.

Аз замълчах, но в себе си поблагодарих на Дамяна. Защото неговите думи съдържаха онова, което мислех, но което никога не бих могъл да кажа сам на втория си баща.

Вече спокойно можехме да очакваме връзката ни с императора да бъде прекъсната завинаги. За наша изненада обаче вечерта ни посети познатия ми от миналото императорски слуга Теодосий и донесе, че господарят му ме кани — само мене! — на разговор. Ние пообсъдихме набързо това предложение и Дамян, комуто принадлежеше последната дума, реши да отида и да изложа всичко, както бихме направили, ако не беше се осуетил приемът. По-добре — мислеше той — да се срещна аз сам, отколкото никой.

Навън беше тъмна зимна нощ. Леден вятър свиреше в голите клони на дърветата. Остроръби ситни снежинки се гонеха във въздуха, шибаха лицето ми, стопяваха се и замръзваха върху него. Снегът

хрущеше под стъпките ми и от този звук ледени мравки пролазваха по тялото ми. Мъчех се да се съсредоточа върху предстоящия разговор, но мислите ми убягваха, разпиляваха се, сякаш отвеяни от зимния вятър.

Така изминах пътя до дома на императора. Изтърсих снега от дрехите и обувката си, оставих шубата и влязох при него.

Той ме прие не в набързо устроената престолна зала, а в малка стая, добре затоплена от пламтящите в камината пънове. Михаил Палеолог седеше в дълбок мек стол, с крака протегнати към огъня. Дребната му фигура се губеше в широка топла дреха. Главата му бе скрита в домашна шапчица. Той гледаше играта на пламъците и търкаляше между пръстите си тежките янтарни зърна на една броеница.

Императорът ме посрещна любезно и ми посочи един стол до себе си. Знаех, че никой — дори може би и сина му не смееше да седне в негово присъствие, но аз спокойно приех поканата. Той се засмя на безцеремонността ми и подхвана:

— Така. Ти не си от скромните. С този характер може да стигнеш далече. — Не казах нищо и Михаил Палеолог продължи: — Лошо се наругахме тази сутрин. Злобен дядка е твоят придружник. Има вид на благородник, пък устата му е пълна с отрова.

— Той наистина е благородник, господарю. Един от най-почитаните боляри в царството.

— Как? — трепна той. — И болярите ли тръгнаха подир Лахана?

— Не са ли ти казали хората на... — помислих, че ще сгреша, ако спомена името на Теофилакт, и бързо се поправих: — пратениците ти? Подир Ивайло вървят и боляри, и простолудие, целият народ.

— Щеше да кажеш „людете на Теофилакт“, нали? — подметна императорът. — Защо измени думите си?

— Ще отговоря откровенно, господарю. Теофилакт беше заслужено осъден и една от целите на идването ни е да ти обясним причините, които го окачиха на въжето.

Дълбокият му плътен глас ме пресече:

— Теофилакт беше предател. Не говори за него. И аз да бях на мястото на Лахана, щях да постъпя по същия начин.

Отдъхнах облекчено. Това чистосърдечно признание приключваше половината — макар и по-леката половина — на мисията ми и ме обнадеждаваше за останалото.

— Колкото за предложението да станеш тъст на Ивайло...

Той отново ме прекъсна.

— Не говори и за това. Аз наистина мислех да подкупя съдбата, но се разкаях още преди пратеникът ми да стигне до вашия Ивайло. Дори и ако той беше приел, сигурно щях да се откажа от думата си.

— Но тогава за какво да говоря, господарю?

— Разкажи ми друго. Защо остана при свинаря? Ти отиде да го убиеш и щеше да получиш царска награда. Кое те накара да се откажеш от задачата си и да го последваш? С какво те примамиха?

Аз събирах мислите си, търсех най-верния отговор. Той погрешно изтълкува мълчанието ми.

— Разправяй спокойно. Не се страхувай. Ако исках да те накажа за измяната ти към мене, можех да го направя и без много-много приказки. Но ти ми харесваш и аз реших да не ти сторя нищо. — Лицето му остана сериозно, но очите му се засмяха. — При това зная, че ако се върнеш, сам ще строшиш главата си.

— Ех, господарю — отвърнах с присторено смирение, — нека веднъж да се видя, че се връщам със здрава кожа на гърба, пък останалото — както бог каже.

— Толкова ли те тегли нататък? Какъв е този Лахана, че всички ви омагьоса?

— Ивайло е съвсем обикновен човек — започнах аз. — Целият народ го поставя наравно със светците, но в него няма нищо свръхестествено. Ако се преоблече и се яви тук като слуга, по нищо не ще го познаеш. Прост селянин, неук, чужд на всяко изящество. Наистина добър бранник е, смел и съобразителен, но по света има много по-добри бранници от него.

— Например ти — подхвърли императорът.

— Да, например аз — съгласих се спокойно.

— И въпреки това хората го следват. Защо?

— Има нещо в него, което не може да се предаде с думи. То не се изразява във външността. Достатъчно е да го чуеш и ще му се покориш. Струва ти се, че е човек, който живее в настоящата минута, а гледа хиляди години напред.

— Значи, нов пророк? — Поклатих глава отрицателно. — Тогава ясновидец?

— И ясновидец не е. По-скоро мечтател, но мечтите му изглеждат чудно примамливи и — най-важното — осъществими. Чували ли сме някъде досега, че и простият човек, отрокът, робът е човек? Не. Пише го в Евангелието, но Евангелието е стара работа. А Ивайло го говори и го осъществява на дело. Христос го е казал, но е карал робът да мълчи, да търпи, с една дума — да остане роб. Ивайло го кара да се бори, да си извоюва човешки живот или да загине в тази борба. Той иска да основе царство не от боляри и хора-животни, а само от човеци. Затова го следва народът. Вярват му людете, вярват в мечтите му и жертвуват всичко, за да ги осъществят.

Михаил Палеолог не прекъсваше дългата ми тирада. Не вдигаше очи от огъня, гладеше рядката си брада и ме слушаше търпеливо.

— Целта му не е да воюва — подхванах аз онова, което беше втората половина от мисията ми. — Ако ти не го закачаш, никога между неговото царство (защото той рано или късно ще стане цар) и империята няма да има и най-малко спречкване. Ще живеете в мир, какъвто светът не познава. Ивайло е страшен във войната, но е неповторим в приятелството! Ромеи и българи са изморени от вековни борби. Нека най-после и те да поживеят в мир.

Императорът извърна глава към мене и ме прониза с поглед. Гласът му бе така тих, сякаш идеше от оня свят.

— Чел ли си Плутарх^[2], Теодорик Стохас? Или Тит Ливий^[3]? Да? Приятно е да се беседва с образовани люде. Тогава ти сигурно знаеш за Спартак — робът, който без малко не катурнал най-великата от империите. Какво е искал този Спартак? Същото, каквото ми говориш за Ивайло: искал да изведе своите гладиатори от Италия, да основе царство без роби и без господари и да живее в мир. Ако беше го осъществил, никому нямаше да пречи, нали? А защо тогава Рим го обяви за свой най-страшен враг и изпрати триста хиляди души, за да го смажат? Защо Крас^[4] не се успокои, докато не го уби? Защо прикова шестте хиляди оцелели от робската войска на кръстовете? Помислил ли си за това?

Аз го гледах изумено.

— Не — продължи той. — Спартак не искаше да срива Рим. Може дори да му е предлагал мирно съседство, както ти направи преди малко. Но Рим го срива. Защото и да живееха в мир, да бяха най-добрите съседи, Рим щеше да рухне. Възможно ли беше да съществува

мир вътре в империята, ако робите знаеха, че има до тях царство без роби? Ти вече разбираш какво искам да кажа, нали? — запита той настойчиво. — Не ме интересува дали на българския престол ще седи Константин Тих или Лахана-Ивайло. Може да бъде какъвто ще, но да е благородник. Заради моята империя, заради моя престол, заради осветения от бога и вековете ред трябва да се попречи на селянина да стане цар и да направи селяните — както ти казваш — човеци.

— Значи...

— Да, аз няма да получа мир нито тук, нито на небето, ако не премахна Лахана. Схващаш ли сега, защо казах, че ще строиш главата си, ако се върнеш?

Замълчахме. Обхвана ме безнадеждно отчаяние. Ако императорът искаше да се бори срещу Ивайло, за да заграби земи или за лична мъст, тогава може би с молби или обещания, със заплашвания или убедителност би се намерил начин да обърна нещата. Но сега всичко беше загубено. За себе си Михаил Палеолог беше прав и аз разбрах, че по-лесно ще разбия скала с главата си, отколкото да го разубедея.

— Доколкото те разбирам, господарю, — казах, — ти си решил да заробиш Българското царство?

— Не, макар че не би било лошо — усмихна се той. — Българите са кораво племе, чуждо робство не търпят и после си отмъщават жестоко. Аз желая друго — да бъдат свободни, но послушни. Искаш ли да ти покажа как ще го постигна? Ще премълчиш ли пред Ивайло виденото и чутоето?

— Ще му предам всяка дума.

— Така, така. Твоята честност ми харесва. И все пак ще ти покажа. Предполагам, че ще бъде картина, която заслужава да се види.

Той плесна ръце и в същия миг влезе слугата Теодосий, изслуша прошепнатата в ухото му заповед и излезе безшумно. След малко вратата се отвори повторно. Показа се блед младеж с жълто-болнава кожа и с изтънчени аристократически черти. Нямаше повече от двадесет и пет години, но вместо младежка буйност, той олицетворяваше свян и нерешителност. Огледа стаята и като забеляза императора, с неподозирани за него устрем се хвърли по очи в нозете му и зацелува края на дрехата му. Гледката на този пълзящ млад човек ме изпълни с отвращение.

— Стани, приятелю, стани — благо рече Михаил Палеолог, но зад тази благост прозираше едно полускрито презрение. — Извиках те, за да говорим като равни, а не да лежиш пред мене. Досега ти беше мой служител, живееше в именията, които дадох на баща ти, господаруваше върху педя земя. Но от днес те чака голямо, много голямо щастие.

— За мен — гъгнеше младежът — има само едно щастие, лъчезарни господарю: да ти служа и да ти бъда верен.

— Ти пак ще имаш случай да ми бъдеш верен — беззвучно се засмя императорът и ме стрелна многозначително с поглед. — Слушай, Иване. Преди двадесет години, когато ти беше още съвсем малко момче, престолът на българите остана празен. Коломан, приемникът на Иван Асеня, умря, а той нямаше преки наследници. По право трябваше да се възцари славният ти баща, боляринът Мицо, единственият, който можеше да се смята потомък на Асеновците.^[5] Но враговете му го изпревариха. Те избраха Константин, сина на Тихо, и набързо го туриха в Търновград. От своята крепост Месемврия баща ти отказа да признае властта на узурпатора. Между двамата се поведе дълга вътрешна война. Уви, въпреки помощта на Византия, Мицо я загуби и трябваше да бяга при нас. Сега Константин е мъртъв. По достойнство и кръв престолът ти принадлежи. Аз реших да те оженя за моята дъщеря Ирина, да те коронясам за български цар под името Иван Асен — името на преславния ти дядо — и с моя войска да те поставя в Търновград.

— Твоята дума е закон за мене, божествени господарю.

— Сега иди си, Иване. И се готви за великата задача, която съм ти определил.

Бледият младеж отново се хвърли в краката му. После стана, скръсти ръце на гърдите и се оттегли заднешком. Михаил каза уморено:

— Теофилакт беше предател и не успя. Да видим дали синът на друг един предател ще има повече щастие. Какво ще кажеш за него, Теодорик Стохас?

— Горкото момче, господарю. Заедно с венчавката можеш да направиш и парастас за упокоение на душата му. Ти много малко познаваш Ивайло, щом мислиш, че този чувал със слама ще може да му стори нещо.

— Прав си, храбрецо, защото не знаеш докрай мислите ми. Аз никога не греша. Единствената ми грешка досега е дето смятах, че ти ще изпълниш задачата, която ти бях поставил. Гледай, гледай още!

Той отново плесна с ръце и пак се повтори познатата сцена. Този път извиканият беше пълна противоположност на хилавия младеж. В очертанията на вратата застана висок изправен възрастен мъж с почти бяла коса, мъжествено лице и строги черти. Не чаках думите на императора, за да го позная — нямаше воин, служител във византийската войска, да не знае прочутия пълководец и стратег Михаил Глава Тарханиот. Той прекрачи и се поклони почтително, но с достойнство.

— Викал си ме, венценосни.

— Да, Михаил Глава. Готови ли са войските?

— Още не. Събрани са, но обучението върви бавно. Ще бъдат напълно готови едва в началото на лятото.

— Корабите?

— Потягат ги в корабостроителниците. Ще ги имаме навреме.

— Плановете ти?

— Пригответни. Ще нападнем от две страни и ще пометем всичко между нас.

— Допущаш ли Лахана да устои на нашата войска?

Михаил Глава Тарханиот се усмихна като на несполучлива шега:

— Изключено, венценосни — обясни той просто.

— Така, така. Достатъчно. Можеш да се оттеглиш.

Старият военачалник излезе. Императорът потри замислено ръце.

— Михаил Глава е велик воин, издънка на славния род на Тарханиотите, отрупан със слава и победи, но в жилите му има няколко капки българска кръв, които в случая са опасен съюзник. Затова с него ще пратя един верен слуга, Мануил Фил, гладно куче и писач на поеми. Той не знае от коя страна се хваща мечът, но ще следи по-добре от всеки шпионин. И тези двама души — умът на единия и подлостта на другия — завинаги ще изкоренят плевела, който расте край моята градина.

— Заплашването е силата на слабия — подхвърлих язвително.

— Ще го превърна в обещание на силния — каза той самоуверено. — Още ли мислиш да се върнеш, подобно на древния

Регул^[6]?

— Нито за момент не съм се поколебавал.

— Мислех, че има дванадесет вида луди. Ти си тринадесетият вид, Теодорик Стохас. Нарочно ти показах всичко, за да разбереш грешния път, на който си попаднал. Не ме беше страх и от това, че ще го разкажеш на Лахана; той не е в състояние да осуети замислите ми, неумолими като самата съдба. Яд ме е за друго — че ти, Желязната ръка, мъж колкото храбър, толкова и хитър, си се оставил така да те заслепи един свинар, че не виждаш истината.

Вдигнах рамене и не отговорих. После бавно наредих главните в камината, като се опитвах да укротя вихрушката от мисли, която бушуваше в главата ми. Императорът схвана желанието ми да прекратим този разговор и с непринудена лекота заговори за друго.

— Ех, Теодорик Стохас — заяви той с привидна скръб, — тежко ми е да ти кажа онова, което ми е на езика.

— Защо, господарю?

— Трудно е да нараниш някого, когото не мразиш.

— Ако съм още жив след всичко, което вече ми наговори, то положително по мене няма място за нови рани.

— Има, има. Досега нападах ума ти, а сега трябва да засегна сърцето.

— Сърцето ми не е тук. Оставил съм го при Ивайло.

— Тъй ли? — Той се засмя с такова иронично учудване, че аз неволно се засрамах от високопарните си думи. — Значи, няма защо да се страхувам, че ще припаднеш от вестта, която ще ти съобщя? А тя наистина е трагична: хубавата дъщеря на Никос Мануилос не може да се примири с дългото изчезване на своя неверен възлюблен и...

— И?

— ... и се омъжи. Богатството на баща и позлати тенекиената корона на един пропаднал велможа.

— Господ да ѝ дава живот, здраве и десет деца.

— Как? Мигар няма да се самоубиеш от мъка?

Разбирах накъде клоняха думите на императора и се усмихнах снизходително. Той обаче не се отказа от играта:

— Значи никак, никак не се развълнува? Ах, какви станаха младите. Някога ние... О, да, сещам се, сещам се! — престорено извика той. — Съобщиха ми: една амазонка с тъмни коси...

— Руси, господарю — поправих го аз.

— Така, така. Една амазонка с руси коси и сребърна броня ще те направи зет на... свинаря. — Последната дума се удави в хихикането му. — Когато си при своята... Впрочем как се казваше тя?

— Калина.

— Да. Когато си при своята Калина, сигурно тя си остри меча на камък, а ти, Желязната ръка, предеш с хурка и вретено, като Херакъл пред Омфала^[7].

— Когато един народ се вдигне на бран за правда, дори и жените не остават край огнището, господарю.

— Забравихте ли древната песен? — подигра се той и високо произнесе наизуст:

*„Ти отиди си в къщи и твойта си работа гледай,
гледай стана и вретеното, бди над слугините къдри
да
не стоят; а войната — ще бъде тя грижа на всички
воини,
родени във Троя, а най-вече от всички на мене.“^[8]*

Чувал ли си някъде тези мъдри думи?

Аз бях чел Омира и знаех, за какво ми говори. Можех надълго и нашироко да споря, но предпочетох да отрежа късо:

— Ако изпълниш заплахата си, господарю, и посегнеш на Ивайловото царство, не само мъжете и жените, но и дърветата и скалите ще се обявят срещу тебе.

— Следователно ще трябва да изтребвам хората, да изкоренявам дърветата и да разрушавам скалите.

— Те може да затрупат под себе си войската, която ще дръзне да ги досегне.

Императорът отвори уста да изрече някоя от своите остроти, но се разколеба и замълча. После подхвана с предишната шеговитост:

— Та ти заради тази фуста искаш час по-скоро да се върнеш там, така ли?

— Човек бърза, господарю, когато отива на сватбата си.

— Но върви бавно към погребението си — натърти той в отговор. — Слушай, Теодорике. Аз трябваше да те убия като изменник. Не го сторих и няма да го сторя.

— И имаш право, господарю — прекъснах го безцеремонно.

Михаил Палеолог ме погледна едновременно с изненада и насмешка, сякаш искаше да каже: „Много високо мнение имаш за себе си!“ Ала без да се смутя, аз поясних думите си:

— Преди малко ме пита, дали познавам Плутарх. Тъкмо в Плутарх^[9] съм срещал тази мисъл: „Без крайна нужда не трябва да се прибъгва до ножа както в медицината, така и в политиката. И в двата случая подобно нещо говори за неумение.“ А няма човек под небето, господарю, които да може да те нарече неумел политик...

— Значи, искаш да изкараш — той се разтърси в нямо хихикане, — че отрязване на корава глава като твоята ще бъде голяма грешка. Така ли?

— Поне не ще е продиктувано от крайна нужда — уточних аз.

— Не само корава, но и умна глава — имаш ти, Теодорик Стохас. Много по-умна от онези, които се въртят по цял ден около мене и ми се кланят. Затова искам да се върнеш в двора ми.

— Аз никога не съм бил в двора ти, господарю. Най-много ми се е случвало да бъда страж пред вратата.

Той не обърна внимание на забележката ми и продължи унесено:

— Да, умен си и този ум ще ти попречи да познаеш щастieto: — Той процитира: — „Защото в много мъдрост има много досада; и който увеличава знание, увеличава и печал.“^[10] — Михаил Палеолог остана дълго със сведена глава, сякаш забрави за моето присъствие и отнесе съдържанието на библейската мъдрост към своя разум и собствената си съдба. После се отърси от внезапната си унесеност и погледна към мене. — Докъде бяхме стигнали? Да, спомням си. Аз няма да те убия, Теодорик Стохас. Да ти кажа откровено — което, впрочем, не е моя обичайна привичка ти ми хареса. Харесаха ми мъжеството и дързостта ти. Приеми го както искаш — като някаква склонност към тебе или като прищявка на всемогъщ монарх. Ако се случи животът ти пак да зависи от мене, обещавам ти пак да те пусна. Ей така, от благодарност за двата разговора, които сме имали, и за това, че ти единствен не трепериш и не раболепничиш пред мене. От теб искам само едно — обмисли хубаво всичко, каквото говорихме и използвай крайното

време, за да се върнеш. Вземи, ако щещ, и твоята Калина и ела. Никога след това не ще съжаляваш.

Ние бяхме говорили дълго, но нищо не ме порази повече от тези сърдечни думи. И от страшната самота на човека Михаил Палеолог, която прозираше зад тях. Стоях безмълвен и неподвижен. Той, изглежда, и не очакваше да му отговоря. Плесна ръце, слугата влезе, изслуша новата му повеля, излезе и след миг се върна с пълни ръце. Императорът пое предметите от него и ми ги подаде — изящен тънък нож, майсторско изделие на някой изкусен гравьор, малко топче зелено сукно и сърмени женски обувки с преплетени червени и сини нишки.

— Ти казваш, че отиваш на сватбата си — заяви той. — Е добре, ето моите дарове за младоженците. За теб е ножът. За момата — платът и обувките. И недей забравя какво поисках от тебе.

— Господарю — удивих се аз искрено, — никога не съм предполагал, че можеш да постъпиш така. Но... подаръците не мога да приема.

— Защо? — смаяно вдигна вежди Михаил Палеолог.

— Аз съм пратеник на човека, когото съм избрал за свой вожд. Ако приема подарък от тебе, ще се чувствавам задължен да се отплатя по някакъв начин. А длъжник не желая да бъда.

— Теодорик Стохас и скрупули! — Императорът се изсмя с цяло гърло. — Не допусках такова съчетание у тебе. Добре, не ще ти ги подаря, а ще ти ги продам. Помниш ли дуката, който разсече пред трона ми в Цариград? Той остана у мене. Задържам го като цена на тези неща. А сега сбогом, Теодорик Стохас, или — надявам се довиждане!

Поисках нещо да възразя, но един негов жест ми забрани да говоря. С даровете в ръце се поклоних дълбоко и излязох от стаята.

Много пъти след това съм усещал в събитията около мене твърдата ръка на Михаил Палеолог, но никога повече не го видях.

[1] *Ликтор* — древноримски служител, който носел пред императора, консула или висшия сановник връзка пръчки с втикната между тях брадвичка — символ на властническата сила. Обичаят бил наследен в Източната римска империя — Византия. ↑

[2] *Плутарх* — гръцки историк и писател (I-II в.). Учил много, после пътувал в Азия, Египет и Рим. Оставил редица произведения по

философия, богословие и пр., но дължи славата си на своите „Успоредни животописи“ — паралелни биографии на бележити герои от Гърция и Рим (някои преведени и на български), ценени както за историческите им сведения, така и за моралните принципи, вложени в тях. ↑

[3] *Тит Ливий* — римски историк (59 г. пр.н.е. — 17 г. н.е.) приятел на Октавиан Август. Оставил една „История на Рим“, отчасти загубена. ↑

[4] *Марк Лициний Крас* — римски пълководец и държавник. Като претор в 71 г. пр.н.е. разбил войската на Спартак, като приковал на кръстовете заловените пленници. Бил на два пъти консул с Помпей. Проявил се като алчен и безскрупулен човек. Загинал в Персия. ↑

[5] Мицо е бил женен за Мария, дъщеря на Иван Асен II. ↑

[6] *Марк Атилиј Регул* (или *Регулус*) — римски консул и национален герой (287–256 г. пр.н.е.). В първата Пуническа война бил пленен от картагенците и пуснат срещу честна дума, се върнал в Рим да уговори размяната на пленниците. В града убедил римляните да не приемат картагенските предложения, но воден от дадената дума и въпреки молбите на жена си, децата и приятелите си, се върнал в Картаген, макар и да знаел, че там го чакат смъртни мъки. ↑

[7] Митическият юнак Херакъл (или Херкулес), син на Зевс и Алкмена, герой на много чутовни подвизи, бил осъден да служи три години като роб на лидийската царска Омфала. Там трябвало да изтърпи най-голямото унижение за героите на древността — облечен в женски дрехи предял вълна наред с другите робини, докато Омфала се намятала с кожата на убития от него Немейски лъв и си играела с боздугана му. ↑

[8] Четиристишие от „Илиада“ на Омир — прочутото прощаване на Хектор с Андромаха, песен VI. Цитатът е по превода на Асен Разцветников. ↑

[9] Цитат от Плутарх — Успоредни животописи, „Сравнение на Агед и Клеомен с Гракхите“, 4. ↑

[10] Цитат от книгата „Еклисиаст“ („Проповедник“), част от Стария завет на Библията, приписвана на Соломон (сравни бележката на стр. 103). От същата книга е и прочутият израз: „Суета на суетите и всичко е суета.“. ↑

XVII

Колко къса беше тази зима! Южнякът ни изпревари при връщането ни и когато пресичахме стръмните проходи на Хемус, снегът вече се свличаше в бързоструйни потоци, водата обливаше краката на конете ни, птичките възпяваха синевината на небето, а слънцето щедро разливаше над всичко животворната си топлина.

Вървахме по същия път, който изминах през пролетта. Бяхме решили да минем покрай Търновград, но не толкова близо, че да рискуваме да ни уловят, и след това да продължим на север, към нашите. По моя сметка оставаше ни още малко, за да видим яките стени на Царевец и Трапезица. Изведнъж дядо Борил ни направи знак да спрем, тури пръст на устните и с едно предупредително „Шшшт“ ни заповяда да запазим тишина. Ние се ослушахме и доловихме недалеч от нас през приглушените от шумовете на пробуждащата се планина звуци на песен. Спуснахме се тихо от конете и тръгнахме към певеца. Като приближихме, ние различихме плътните припеви на гъдулка и един треперлив мъжки глас, който редеше думите на песента:

*Черна неволя настана
над клета земя българска.
Татари палят, убиват,
боляри грабят народа.
Дете във майка проплака,
закрила няма от нийде...*

Приближихме още малко. Пред очите ни се показва един старец с бели като снега коси, брада и мустаци, който седеше на някакъв повален и обгорен от светкавиците дънер, теглеше с костеливата си ръка лъка по изпънатите струни и пееше.

*Я стани, юнак Ивайло,
татари да си прокудиш,
боляри да си надвиеш,
за правда да ни поведеш...*

Познах странния певец. Бях го виждал и говорил с него в запустялото село Пороище. Беше все същият и все пак много различен — сега не изглеждаше така отпаднал и безпомощен. Някъде в съсухреното му тяло се бе намерило едно тлеещо въгленче, което вятърът на събитията бе раздухал и сега то пламтеше в цялото му същество. Не се стърпях и го прекъснах:

— Хей, дядо Никодиме, какво е станало с тебе? В Пороище беше стар и немощен, а тук те намирам подмладен, сякаш тридесетина лазарника си оставил в къщи.

Той ме погледна и сините му очи се засмяха. Приличаха на бистри езера сред снежни планински върхове.

— Ха, ти ли си, измамнико? — Гласът му беше така добродушен, че лошото прозвище, което ми прикачи, изглеждаше като невинна закачка. — Като мина през село се правеше на Богородичка, нищо не знаеше, а то си отивал при светеца наш и даже си бил дясната му ръка. Ти му кажи — обърна се той към дядо Борил, — редно ли е така да се подиграва с годините ми?

Аз не дочаках новите упреци и повторих въпроса си:

— Какво е станало с тебе? Изглеждаш тъй млад, като че ли не си дядо на безброй внуци и правнуци.

— Виж планината — рече той и посочи с ръка наоколо. — Цяла зима изглеждаше умряла под снеговете. Но щом дойде жадуваното време, тя се отърсва от белия кожух и се пробужда по-млада, отколкото е била есенес. Така е и с мене, момче. Щом видях Ивайло и усетих младежка сила в мишците си. Сега и десет боляри да ми излязат насреща, ще ги издуша хей така, като пилета.

— По-полека, по-полека, братко — ухили се дядо Борил. — Хайде, нека чак пък десет да не са...

— Е, пък и ти! — лукаво възнегодува старият певец и с многозначително смигване призна: — То такава е думата на дядки като тебе и мене. А за мъжката сила нека отидат да питат бабите ни в къщи.

Прихнахме да се смеем. Дори и вечно сериозният Дамян не сдържа едно звучно хихикане.

— От Часлав научих, дядо Никодиме, че и ти си се писал в Ивайловата войска. — Той потвърди невъзмутимо. — Тогава какво правиш тука? Защо си се отделил на три дни от дружината?

— Три дни ли? — смая се старецът. — За какви три дни говориш, бе човече? Да не си паднал от месечината? Вече четири недели има, откакто войската ни е на една крачка оттука и обсажда Търновград.

Ние подскочихме. Сърцата ни се разлудуваха — вече сме дошли при нашите! Обзе ни нетърпение. Сбогувахме се набързо със стареца, метнахме се на конете и препуснахме към престолния град.

Наистина около стените на Царевец и Трапезица бяха разпилени стотици разноцветни петна — шатрите на нашата войска. Спуснахме се в бесен бяг през стана, като кресяхме от радост, сякаш не носехме страшната закана на Михаил Палеолог, а вест за някаква голяма победа. Заразени от нас, воините, които срещаме, също ни поздравяваха с викове, със запокитени нагоре рунтави калпаци.

Отнякъде изскочиха срещу нас Куман, Момчил, Кънчо и Касим бег. Хвърлихме се в прегръдките им и се разцелувахме като люде, които са били загубили надежда да се видят отново. Бързите им въпроси заваляха върху нас, но все пак успяхме да разберем, че Ивайло е от другата страна на крепостта със Стан и че ще изпратят гончия да го извика.

До мен беше Кънчо. Дръпнах го настрана и го запитах нетърпеливо:

— Калина тук ли е?

— Тука е — отвърна той мрачно и отмести поглед.

— Какво — трепнах, — да не е болна?

— Не, здрава е, но...

— Какво има тогава? Казвай бързо!

— Няма нищо. Ти сам ще разбереш.

Видях, че си губя времето, и затова го помолих отривисто:

— Хайде, води ме при нея.

Той ме преведе през стана, докато оставихме зад нас и последните шатри. Почудих се на постъпката му, странното му държане ме изпълни с необяснимо безпокойство. Имаше нещо, което

той криеше от мене. Не го разпитвах повече, а го карах просто да тича нагоре по измитата от пороите камениста пътека. Изведнъж той спря и ми посочи:

— Ето!

Проследих погледа му. На една скала седеше Калина, любимата девойка с посребрената броня, и със замечтани очи се взираше към Трапезица. Към нея се беше надвесил някакъв мъж и ѝ шепнеше оживено.

— Кой... кой е този? — едва можах да продумам.

— Докс. Болярин. Остана при нас след битката срещу Константина.

— Какво прави при Калина? — кипнах аз и усетих, че кръвта се качва в главата ми.

— Така е от две седмици насам, Тодоре — въздъхна дълбоко Кънчо. — От сутрин до вечер дебне да я види сама и да се залепи до нея.

— Ами Ивайло? Защо Ивайло не го постави на мястото му?

Кънчо подсмръкна безпомощно:

— Нали го знаеш какъв е към сестра си? Не иска да ѝ се меси...

— Нищо — прогърмах злобно. — Аз сам ще свърша тази работа.

И поисках да се затичам към тях. Но той ме спря:

— Овладей се, братко! Ивайло не ще прости една безразсъдна постъпка. Сега бъди разумен! За глупостите никога не става късно.

Сподавих, доколкото можах, гнева си и тръгнах сам към забавляващата се двойка. Първо ме съзря Калина. Тя ме изгледа с невярващи очи, притисна с ръка сърцето си и извика с нескривана радост:

— Тодоре! Тодоре! Най-последно...

И припна към мене като сърна, улови мишцата ми и с непреднамерен жест притисна о нея бузата си.

— Какво е станало с тебе? Защо мълчиш? Не бъди такъв! Засмей се! — Тя ме поведе нагоре. — Ела и се запознай с Докс, отскорошен воин във войската ни.

С болярина се изгледахме с нескрита омраза. Той беше строен мъж, висок почти колкото мене, тънък, облечен в изящно златотъкано рухо, с тесен меч на кръста. Лицето му, дълго и тясно, с добре подстригани мустачки и склучени тънки вежди, би било красиво, ако

не бяха очите — каменносиви, студени, жестоки. За миг ми се стори, че виждам нещо познато в това лице, но впечатлението бързо изчезна.

Седнахме и тримата на скалата. Рядко друг път съм изпадал в по-глупаво положение. Мислено проклинах на всички езици, а иначе трябваше да се усмихвам, за да не натъжа Калина, и да отговарям на всичките ѝ въпроси: как съм пътувал, каква работа съм свършил, говорил ли съм с императора, колко пъти, срещал ли съм някакви жени... Дали съм срещал някакви жени! Пфу! Тя ми зададе този въпрос, а забравяше, че само преди малко я заварих тук с този натруфен болярин... Отговорях, както можех, измъквах по някоя дума от гърлото си, но мислите ми не се съсредоточаваха в разговора, а блуждаеха някъде далече.

— Ами, свършили са работа, как не — каза надменно Докс, когато ставаше дума за преговорите ни с Михаил Палеолог. — През цялото време са треперели за кожичките си.

— Така беше — озъбих се аз в отговор. — А в това време храбреците, които знаят само да се тупат в гърдите, проявяваха смелостта си, като обикаляха момите.

— Какво? — кресна той. — Мене, Докс, ли обиждаш?

— Мигар не си от тези храбреци?...

Двамата скочихме на крака и изтеглихме мечовете, готови да се накълцаме на парчета. Като схвана опасността от кръвопролитие, девойката застана между нас и разпери ръце.

— Спрете! — извика тя. — Доксе, прибери меча! И без това си виновен за свадата. Тодоре, ти нямаш право да се сърдиш. Човекът само изрече едно мнение, а ти му отговори с лична обида.

Трябва да бъда справедлив към болярина. Докс се показва надменен, по болярски презрителен, но не и страхлив. Кой знае, може би не познаваше уменията ми да се сражавам, но не трепереше пред меча. И когато аз вече бях готов да прекратим спречкването, той продължаваше да налита с настървение. Дявол знае как щеше да завърши тази история, ако не беше се разнесъл познатият глас на Кънчо:

— Тодоре! Хей, Тодоре! Ивайло те чака в стана.

— Идвам — отговорих, пък прибрах меча и изсъсках на болярина: — Ние пак ще се срещнем!...

— Бъди спокоен — рече той дръзко. — Не ще чакаш дълго.

— И аз ще се върна в стана — реши Калина и като се смъкна от скалата, тръгна с Кънчо и мене надолу.

Вървахме заедно, но никой не проговори. Всеки се улисваше в собствените си мисли и не смяташе да ги сподели с другите.

Не зная дали ако му бях брат, Ивайло щеше да ме срещне похубаво и по-сърдечно. В голямата си шатра, сред кръга на своите помощници и другари, той ме притисна до мощните си гърди и ме възнагради със звучна целувка. Независимо от неуспеха на пътуването ми — неуспех, за който вече бе научил, — на лицето му грееше искрено доволство, че съм се върнал жив и здрав.

Но ние се бяхме събрали за работа, а не за засвидетелствования на обич и привързаност. От няколко думи на Дамян разбрах, че той е предал в общи черти пътуването и премеждията ни, като е оставил за мене да разкажа лично за разговора ми с императора. Направих усилие да прогоня от съзнанието си и Докс, и съмненията, които бяха започвали да ме тормозят, заех мястото си в кръга и заговорих спокойно. Описах им всичко стъпка по стъпка и дума по дума. Съзнателно пропуснах само две неща: лошата последица от справедливия гняв на дядо Борил и онова, което бяхме говорили с императора за Калина. Но заплахите му повторих няколко пъти.

— Нека само дойдат! — извика Момчил, когато млъкнах. — Мечовете ни заждяха за кръв.

Никой друг не пламна като него от воинска страст при моето съобщение. Не че се страхуваха, не! Но те си даваха сметка за опасността, която заплашваше извоюваните с толкова мъки успехи, и грижата им вземаше връх над въодушевлението.

— Стана онова, което подозирах — подхвана Ивайло дрезгаво. Изкашля се, за да прочисти гърлото си, и извика на воина пред шатрата да му донесат една кратуна вода. После продължи: — От вас сигурно никой не се изненадва на императорската воля. Още като тръгнахме от Карвунската хора, знаехме, че срещу нас не са само татарите и болярите. Рано или късно Михаил Палеолог трябваше да се изпречи на пътя ни. Но и ние не сме тръгнали на разходка. Ще се бием за народа, докато е жив и последният от нас.

— Ха така, войводо! — тупна се по коляното Момчил. — На̀, нали и аз казвах същото!

— Тази работа няма да е така лесна, колкото изглежда — процеди Куман. — Когато Византия замисли нещо, то не е като игра на кокалчета.

— Прав е Куман — намеси се и Дамян. — Аз мислих много по пътя. Онова, което ни чака, надали ще прилича на забавление.

— Какво те изплаши толкова, Дамяне? — попита войводата.

Дамян понечи да отговори, но влизането на един воин, който поднесе на Ивайло поисканата кратунка, го пресече.

— Защо ми носиш вино? — сопна се войводата. — Нали казах вода? Кога сте ме видели да пия вино, когато имам работа?

— Така ми рекоха, войводо — замънка онзи извинително. — Да го отнеса ли, или ще го изпиеш?

— Не го ща. Донеси ми вода.

— Я го дай насам — подвикна дядо Борил със смях. — Зажъдняла ми е душата за малко нашенско винце.

Воинът стоеше глупаво, въртеше очи и се готвеше да излезе. Моят втори баща го смъмра нещо, издърпа кратунката от ръцете му и пи дълго. После избърса устата си и се намръщи:

— Пфу! Не струва! Горчи като пелин, дяволското. Или аз съм забравил вкуса на виното, или са избрали от най-лошата бъчва.

Воинът най-сетне излезе и Дамян успя да отговори:

— Доколкото разбрах от Тодор, императорът се готви да изпрати две войски: едната с Михаил Глава Тарханиот — в гласа му неволно прозвуча страхопочитание — и другата с Мицовия изтърсак.

— Синът на един предател не ще ни изплаши — подхвърли Касим бег. — Нищо, че носи славното име на Иван Асеня.

— Да, но след него ще върви ромейската войска, а тя не е за подценяване. Пък зад нас ще бъде Търновград и в най-мъчния ден на борбата Мария може да ни удари ножа в гърба. И после...

— Какво после? — запита Момчил.

— Какво ти става, дядо Бориле? Зле ли ти е? — прекъсна се Дамян.

— Не зная, тресе ме нещо — отвърна старецът, като бършеше челото си. — Продължавайте, не гледайте мене.

— И после, досега беше едно, но занапред ще бъде друго. Днес сме войска, въстаници, бунтари. Живеем ден за ден. Но утре цялото царство ще бъде наше.

— То и сега е наше — обади се тихо Кънчо.

— Да, и сега е наше. А престолният град е в чужда власт. За да управляваме царството, трябва да го вземем. И — не се сърди, войводо — трябва също короната да застане на твоята глава. Тя ще плаши враговете и ще дава смелост на приятелите.

— Сега не говорим за това — смъмра го Ивайло. — Лесно е да се каже „Трябва да вземем Търновград!“ Но я погледни тези стени. Може ли човешки крак да ги премине?

— Нищо — подхвърли Куман шеговито. — Ще пратим Дамян. Той знае да отваря крепости без кръв.

— Както и да е — натърти Дамян, — но ние трябва да го вземем. И половината да измрем по стените, пак трябва да го вземем.

Дядо Борил се изправи. Олюля се. Адска болка гърчеше лицето му.

— Вода! — изхриптя той. — Вода, за бога!

Опита се да се задържи за рамото на Куман, но се повали на колене. Ние се спуснахме към него.

— Вода! — извика Ивайло. — Донесете вода! Извикайте знахар!

Старецът падна на гръб. Пръстите му се заровиха в утъпканата пръст на пода.

— Остави — каза той с мъка. — Не ще помогне знахар. За отровата на Царевец няма лек. Виното беше отровно — отпаднало потвърди той, когато ние изкресяхме отчаяно. — Деспот Яков Светослав^[1] умря така пред очите ми. Никой не може да му помогне.

Дядо Борил направи мъжествено усилие да отложи смъртта. Разтрепераната му десница се протегна, напипа главата на Георги и се отпусна върху нея.

— Благославям ви, деца. — Гласът му едва се долавяше. — Бъдете верни, честни и...

Ръката му падна на земята. Очите му се обърнаха и бялото им блесна срещу нас. Никой не помръдваше. Този тържествен и страшен миг, в който душата напуска тялото, ни сковаваше. Но чудесният старец не беше още умрял. В съсухрения му измъчен труп се намери още малко сила, за да изговори последните думи:

— Ивайло!

— Тук съм, дядо Бориле — отзова се войводата и коленичи до него.

— Умирам, Ивайло!... Помниш ли първата ни среща? Ех, толкова отдавна... Не доживях да те видя... Помни: България беше... велика и... славна. Направи я отново... Пази България!... — Един внезапен пристъп на болката го накара да се полуизправи. Той извика: — Напред, юнаци на Иван Асеня! Напред!... Напр...

И грохна неподвижен.

Душата на дядо Борил отлетя към небето.

Ние свалихме шлемове и калпаци и се отпуснахме на колене покрай него.

[1] Интересна личност от нашата история. Руски княз, дошъл около 1240 г., бягайки от татарите, той бил поставен от цар Иван Асен II за управител на Западна Стара планина. В 1261 г. Константин Тих му дал титлата деспот, вероятно като награда за спасяването на България от маджарите. В 1263 г. воювал срещу Михаил Глава Тарханиот, а през есента на същата година — срещу маджарските барони Никола Владислав и Рейнолд. Страхувайки се от растящото му влияние, в 1275 г. царица Мария го извикала в Търново, осиновила го, за да го постави след сина си Михаил като претендент за престола (той имал далечно родство с Асеновците по женска линия), но въпреки това го отровила.

↑

XVIII

Следният ден бе ознаменуван с няколко паметни случки.

Той започна с погребението на дядо Борил. Ние търсихме под дърво и камък отровителя, за да го съдим и убием по прадревен обичай на гроба на жертвата му, но той бе изчезнал, сякаш се бе стопил във въздуха и отлетял към небето.

В предсмъртния си час дядо Борил обвини Мария за подлото убийство. Мнозина от нас мислеха като него — отдавна вече Мария имаше славата на втора Локуста^[1]. Други предполагаха, че това е работа на Михаил Палеолог. Аз бях с първите — воюването с чаша отрова подобаваше много повече на царицата, отколкото на императора. При това по всичко личеше, че Михаил Палеолог вече бе решил да води борбата открито, в редовна война, гърди срещу гърди. Обсъждахме, губехме се в догадки. Не спорехме само за едно — че отровата беше предназначена за Ивайло.

Погребението мина с цялата тържественост и с всичките почести, които може да отдаде една бунтовническа войска. След това, макар че настроението не подходдаше твърде за такива разговори, аз намерих Радко и споделих с него съмненията, които от вчера ме глождеха.

— Тогава не видях кой е подслушвал разговора ти с царицата — рече русият великан, след като ме изслуша. — Но онази нощ и аз помислих за Докс. Описанието съвсем подходдаше на неговата външност. Пък и той минаваше за един от най-упоритите женихи на още неовдовялата Мария.

— Нещо е много любвеобилен, този Докс — изсумтях. — Тогава обикалял около Мария, сега се навърта край моята избраница...

— Такъв си е — сви рамене Радко. — Докс смята, че няма жена, която да устои на задирянето му. Не зная дали е прав, но той вярва в себе си и иска да използва своите чарове, за да се издигне високо.

— Къде ще се издига? Сметките му за Царицата разбирам. Ала Калина?

— Калина утре ще бъде първата жена в царството, Тодоре... — многозначително подхвърли той и така приключихме нашия разговор.

След обед, отново премислил всичко, аз извиках Калина да се разберем за ония неща, които тровеха живота ми. Ние излязохме извън стана и седнахме под голите клони на едно дърво.

— Калино — започнах веднага, — нека говорим без хитруване. Не съм дете, за да са нужни заобикалки, извъртания. Ако имаш да ми казваш нещо, и най-лошото макар, предпочитам да ми го кажеш в очите.

— За Докс ли ти е думата?

— За Докс, разбира се — потвърдих иронично. — И защо ли не? Хубав мъж, силен, богат, сигурно господар на безброй замъци и имения — не е ли достатъчно, за да те накара да забравиш бедния Тодор, който няма нищо друго освен меча и любовта си към тебе?

— Спри! — пресече ме Калина с рязкост, която за първи път забелязвах в нея. — Ако продължаваш да хулиш така, ще ме накараш да помисля, че си недостоеен за любовта ми и за доверието, което съм ти дала. А защо си забравил моето признание, че те обикнах и че никога, разбираш ли, никога друг не ще проникне в сърцето ми? Такива думи не се казват лесно. Но когато се кажат — те са истина.

И тя ми разказа, всичко: задирията на Докс, приказките му за неговите богатства и имоти, обещанията му, внимателното смъмряне от Ивайло, което не дало резултат...

Слушах аз, слушах, и усещах как радостта се възвръща в мене. Пусто сърце човешко! Понякога бие така, че цял те разтърсва.

— Калино, любима — възкликнах, замаян от щастие, когато тя млъкна. — Все същата си! Боже, колко се радвам! Кажи ми, повтори ми пак, че не си се променила, че не си обикнала друг!

Пред изблика на моята любов девойката се изчерви като ягода.

— Същата съм, Тодоре! Но ти бъди добър и... разумен. Не ще чакаме още дълго...

— Калино! — извиках невъздържано и посегнах към нея. Ала тя ме изпревари и припна към стана, размахвайки към мене везаната си кърпа.

Не я последвах. Останах до дървото и гледах как тя се изгубва между шубраците. За пръв път от завръщането си дишах с отворени

гърди свежия прохладен въздух. Глупаво и щастливо се смеех сам и светът ми се виждаше обагрен в розово и златно...

После... после изведнъж се тръшнах стремглаво на земята, преди още да си дам сметка защо го правя. Опитността на двадесетте години, прекарани във войни и опасности, ме беше накарала да действам по навик, като изпреварвах по-бавната мисъл. Едва долових предателското избръмчаване и вече се търкалях по земята. След миг се чу тъп удар и една стрела се заби в дървото точно там, където бях облегнат допреди малко.

Понадигнах се и погледнах в посоката, откъдето беше долетяла стрелата. На петдесетина крачки от мене една дълбока, кишава преспа ме делеше от висок скат, покрит с леска и храсти. Зад тях се мерна една черна фигура, която бягаше, приведена до земята. Внезапно изтрезнял от опиянението си, аз реших, че е безсмислено да преследвам убиеца — докато преминех преспата, той щеше да бъде недостижимо далече. Вместо това аз измъкнах стрелата от дървото и я разгледах внимателно. Тя беше с особена направа, различна от всички стрели, които съм виждал: нямаше обичайното снопче пера накрая, а дървеният ствол беше разцепен по цялата му дължина и после залепен, като от двете страни бяха вмъкнати и скрепени от лепилото почернени къси гъши пера.

Догаждах се кой стои зад тази работа. Имаше само двама души, които невям желяха смъртта ми и за които беше дребно нещо да дадат на някой убиец шепа златици, за да ме премахне. Единият беше Докс, отхвърленият любовник, който не би подбирал средства, за да се избави от щастливия си съперник; другият — Мария, пренебрегнатата царица, която ми бе обещала по-скорошно или по-далечно отмъщение.

С тези невесели мисли в главата се връщах към стана. Лаят на безстопанствените псета ме наведе на интересно хрумване. Издебнах едно и го боднах леко със стрелата която още носех със себе си. То изквича жално, изтича десетина крачки, олюля се и падна. Тръпки разтърсиха тялото му. Скоро престана да се мъчи и душата отлетя от запенената му уста. Ясно: отровата беше станала главното оръжие на убийците в стана!

Бях така улисан, че отначало не забелязах необикновеното оживление около мене. После ми направи впечатление, че всички

тичат презглава към празния квадрат в средата на стана. Спрях един от тичащите:

— Хей, защо сте се разбързали всички, като луди?

— Гъркинята — с такова прозвище всички във войската наричаха царица Мария — проводила пратеници. След малко ще дойдат...

И той хукна пак нататък. Няма защо да казвам, че го последвах по същия начин и скоро го изпреварих.

Заварих Ивайло заобиколен според обичая му от войводите на чети. Застанах накрая и побутнах Дамян:

— Какво става тук?

— Големи работи — засмя се той беззвучно. — Над Голямата порта развяха бял стяг и един глашатай ни извика, че царица Мария пита войводата дали ще се съгласи да разговаря с неин пратеник. Ивайло даде съгласието си и сега чакаме логотета, който ще бъде пратеникът.

Едва успяхме да разменим тези думи и сред сподавения шепот на стотиците воители се показа логотетът. Беше към петдесетгодишен охранен мъж, облечен със скъпо рухо от тежка тъмновиолетова материя, по края със сърмена ивица, в която блестяха драгоценни камъни. На раменете си боляринът носеше къса мантия, отвън кървавочервена, отвътре бяла, също със сърмена обшивка, отрупана с бисери колкото грахови зърна. Краката му бяха обути във високи ботуши от жълто-кафява кожа с цветни украшения. Виждах съм повечето от сановниците и велможите, които се тълпяха в двореца на императора Михаил, но малцина от тях биха могли да издържат сравнение с този логотет. Поне в облеклото.

Сигурно изпитваше смъртен ужас, защото лицето му беше побяло от снега по преспите. Опитваше се да изглежда твърд и силен, но коленете му така явно потреперваха, че будеше съжаление. Зад него крачеше млад красив воин, почти юноша, и носеше поднос с дарове.

Хилядите зяпачи притаиха дъх. Логотетът спря и се поклони ниско. После се обърна и махна покривката от подноса. Разкриха се две тежки златни чаши и меч с дръжка, обсипана с диаманти.

— Царица Мария ти праща поздрав, войводо, и тези дарове. — Гласът му приличаше на пышкане на ковашки мях.

— Аз се съгласих да те приема не заради даровете — отсече Ивайло. — Те не ми трябват. Воинът може и от катуна да пие. А мечове си имаме достатъчно. За какво си дошъл?

Пот обля лицето на стария царедворец.

— Моята светла господарка, като слуша за подвизите ти...

— Режи накъсо, болярино. За какво те праща Мария?

— Царицата реши да ти отвори великопрестолнината...

— Кълна се в трирогия козел на пророк Иеремия — умно го е намислила! — вметна буйно Момчил.

— ... при условие, че ще се свържете със свято венчило и ще царувате заедно.

Ние се стъписахме от дързостта и наглостта на това предложение. Пръв се опомни Ивайло и се засмя с цяло гърло:

— Напоследък само сватовници се изпречват на пътя ми! Бърдоквата изведнъж стана желан съпруг за много моми и вдовички.

Ала никой от нас не сподели веселостта му. Дори Момчил, който обикновено във всичко намираше повод за смях и подигравки, сега бе замръзнал от удивление, а щръкналите му уши ловяха всеки звук във въздуха.

— Как мога да дам на царицата корона и власт, които съм „завоювал“ с венчило, а не с меч и прекрасна битка?^[2] — продължи войводата иронично. — Не, болярино. Кажете на господарката си, че Ивайло милост приема само от бога, а не и от враговете.

— Царицата не ти е враг — направи последен опит логотетът, — щом те иска за съпруг и като придан ти дава цяло царство.

— Царството и сега е мое. А Търновград рано или късно ще падне в ръцете ми. Така да й кажеш!

Изящно облеченият велможа неловко се местеше от крак на крак и вече се готвеше да си тръгне. Точно тогава Дамян приближи до войводата и оживено зашепна в ухото му. Ивайло кимаше отрицателно, но Дамян не преставаше да настоява. Войводата размисли и добави глухо:

— Моите люде ме съветват да помисля, преди да ти дам окончателния отговор, болярино. Ела пак след три дни да чуеш решението ми.

Логотетът остана доволен от обрата в преговорите, поклони се и се оттегли. Воините започнаха да се пръскат, като се стълпяваха около

онези, които бяха по-наблизо и слушаха разговорите. Ние също понечихме да си тръгнем, но едно властно движение на Ивайло ни спря.

— Чакайте! Останете малко при мене. — Ние го заобиколихме и зачакахме думите му. — Аз казах и на императоровите пратеници: не съм тръгнал за сватба. А за царска корона не ламтя. Сега Дамян ме убеждава да размисля. Какво, да не сте решили да ме жените за Мария?

— Каквото и да направиш, добро ще бъде — решително заяви Стан.

— Не е така — рече Дамян. — Десет глави мислят по-добре от една.

Както винаги, Момчил не обмисля много, преди да изфучи:

— Войникът е за бран. Няма какво да се въртим тука. От Цариград идва хлапето на Мицо. Да тръгваме срещу него!

— Вярно, чакат ни битки — тихо и убедително каза Дамян. — Ромеи, татари, всички са срещу нас. Спомнете си какво ви казах вчера. Ако не завладеем Търновград — от три, не, от четири страни, като броим и татарите, ще ни нападнат. А как ще го вземем? Вижте тези стени. Ивайло сам рече, че човешки крак не може го овладя. Сам господ е вразумил гъркинята, за да ни предложи крепостта. Ивайло, приеми! Съгласи се! Царство без цар не може. Каквото и да правиш, щом си стигнал дотук, трябва да сложиш короната на главата си. Нека най-после и тя веднъж застане на честна глава. А като вземем Търновград, ще можем спокойно да срещнем враговете.

— Има една приказка: „На чужд гръб и сто тояги са малко“ — глухо възрази войводата.

— Ивайло — развълнувано настоя Дамян, — ти знаеш, че те обичам като брат и че за нищо на света не бих ти дал неискрен съвет. Ти наистина трябва да приемеш. Откажеш ли — ще жертвуваш хилядите мъже, които те следват, и паметта на хилядите други, които дадоха живота си, за да те доведат дотук. Делото си ще жертвуваш, войводо.

Думите му, страстни и убедителни, увлякоха всички ни. Ивайло бавно ни изглежда един по един.

— Всички ли мислите така, приятели?

Ние наведохме глави и не отговорихме, но той почувствува неизреченото. Дори Момчил мълком се отметна от предишните си приказки.

— Братя — тъжно каза войводата, — зная, че е искрен съветът ви, но... не очаквах да бъде такъв. Оставете ме. Ще помисля. И ще реша.

Вечерта около големия огън се бяхме събрали всички войводи без Ивайло и Стан. Разбира се, говорехме пак за предложението на царицата.

— Мъдри бяха Дамяновите думи — каза Кънчо. — Ивайло трябва да се съгласи. Войската не е вече както по-рано. Людете се умориха и душата им ги тегли към нивите. Миналото лято не можах да пожънат. Сега няма да засеят. Боли го, боли го селяка за земята.

Съвсем неочаквано Куман се обяви срещу женитбата:

— Мислих много за тази работа. Цял следобед мислих. И ще предумам Ивайло да откаже на лукавата гъркиня. Тя не търси венчило, а власт. Способна е на всичко. Пред нищо не се спира. Не отрови ли тя стария деспот Яков Светослава, и то след като най-напред го осинови? Ами отровното вино онзи ден не беше ли пак от нея?

— Само да помисли да стори нещо на... — скръцнах аз със зъби.

— Ивайло не е Константин — надвика ме Момчил. — Ще й стегне юздите. И пак ще тръгнем на бран.

— Не познавате Мария — продължи Куман. — Тя е змия. Може и в леглото да го ухапе.

— Не си прав да говориш така, Кумане. — Гласът на Касим бег звучеше кротко и мъдро. — Мъката за баща ти те кара да мислиш погрешно. Ивайло наистина трябва да приеме. Не искам да те докача, но откакто дойдоха и други боляри при нас, войската не е по прежнему здрава. Те, другите, не могат да свикнат като тебе и брат ти с нашите порядки и все теглят към старото. А размътват ума и на околните, съблазняват ги. И по тази причина Ивайло трябва да вземе Търновград, па макар и чрез женитба — да разпусне уморените и да задържи само най-твърдите.

— Пък и грехота е — намеси се пак Кънчо — да се бият тук брат срещу брата.

— И аз съм с Дамян — обадох се на свой ред. — Досега беше лесно: напред, на бран, бий татари и боляри. Но царщина не се

управлява така. Народът иска цар, с престол и с корона на главата.

Замлъкнахме. Всички бяхме изказали мненията си и сега отправяхме погледи към Куман — единствения, който мислеше различно от нас. Той човъркаше главните в огъня и унесено наблюдаваше летящите искри.

— Признавам, че всъщност имате право — каза той най-сетне. — И все пак ме е страх от Мария. Ще посъветвам войводата да се съгласи, но да се пази от нея като от чума.

Зад нас се разнесоха тежки стъпки. Обърнахме се и видяхме фигурата на Ивайло, който се отдалечаваше с наведена от мрачни мисли глава. Той бе приближил неусетно, чул бе думите ни и си отиваше.

[1] *Локуста* — прочута отровителка на древността. Служила на Агрипина срещу Клавдий и на Нерон срещу Британикус. В 68 г. Галба я наказал със смърт. ↑

[2] Автентично. ↑

XIX

— Не бих искал да съм под калпака на Ивайло — казваше често на другия ден Дамян. И имаше право: по всичко личеше, че в душата на войводата се водеше люта битка между разума и чувствата.

Като ранен вълк, който се скрива в най-гъстия пущинак на гората, за да бъде раните си, Ивайло ни отбягваше, за да изживее сам терзанията си. Седеше на един камък извън стана, подпираше глава на коравите пестници и не помръдваше. Имаше нещо скръбно и величествено в изгледа на този силен човек, който трябваше против волята си да вземе едно съдбоносно решение.

Никой от нас не посмя да го обезпокои, да поговори с него, да сподели колебанията му. Само Калина се опита да му заговори, но, неочаквано груб и рязък, той я отпрати в стана. Дори и храна не му занесохме. Макар и далеч от него, воините стъпваха на пръсти и шепнеха:

— Ивайло говори със светците!...

По-късно, когато вечерта пълзеше в гънките на стария Хемус, войводата се отърси от вцепенението си. Изправи се, за последен път изгледа остро чело на Царевец и замислено се прибра в стана. Поискахме да го последваме в шатрата му, но воинът, застанал на стража пред нея, ни спря. Заповядано му било да не пуца никого.

Претърколи се още една нощ и настъпи ден — вторият ден от идването на логотета. Всъщност неволно излъгах: денят не беше още настъпил. Събудих се от изскърцването на одъра ми, изправих се изведнъж и посегнах за меча. После отпуснах ръка. До краката ми седеше Ивайло.

— Кротко, кротко, Тодоре — ласкаво каза той. — Не се плаши!

Куман се сепна от гласа му, отвори очи и седна на своя одър.

— Не се стряскайте, братя. Дойдох ви на гости, а гостите не се срещат с уплаха. — Войводата се опитваше да се шегува, но зад привидно безгрижните му думи се разкриваше мрачно безпокойство. Мускулът на бузата му, вечният издайник на неговото вълнение, пак

играеше под кожата. — Дойдох да поговоря с вас и най-вече с тебе, Тодоре. Реших пак да те изпроведа по работа като пратеник.

— Пак ли в Адрианопол? — горчиво попитах аз, като си спомних за Калина.

— Не. — Той намери сили да се усмихне като човек, който е отгатнал истинските ми мисли. — Този път много по-близо, на един хвърлей място. Ще отидеш в Царевец.

— При Мария? — извиках изненадано. Ивайло потвърди с кимване на глава. — Как, мене, именно мене ли ще пратиш?

— Тебе, приятелю. Бих пратил дядо Борила — той се прекръсти бързо, — ала благородният ви баща е вече на небето...

Аз си представих разделянето ми с царицата миналата пролет.

— Но нали знаеш, че тя...

— Знам всичко. Помня какво ми разказа. И въпреки това ще трябва да отидеш. От пътуването ти до Адрианопол разбрах, че Желязната ръка го бива за тия неща. И после... наспроти приказките, ти трябва да се помириш с нея, утрешната ти господарка... — Той забеляза смесеното чувство на изненада и облекчение в Куман и мене и се усмихна тъжно. — Така е, братя. Първо на вас казвам: така ще стане. Мислих много, отвсякъде гледах, всякак въртях. Неизбежното трябва да стане. Не може да оставим брат брата да убива по тия стени. Невинната българска кръв, която ще се пролее, не ще ми даде мир и в пъкъла.

— Няма да сгрешиш, войводо — обадох се аз.

— Но внимавай — предупреди Куман. — Мария е вероломна и жестока.

— Ела зло, че без тебе по-зло. Цял ден теглих на везните. Братската кръв натежа. — Ивайло замълча с горестен израз на лицето, сякаш пак преживяваше дългите си колебания. Болезнена въздишка се изтръгна от гърдите му. — Не казвайте още никому това, което ви доверих. Дори и на Георги. Никому! Нямам друг изход, ще трябва да приема. Но преди това ще опитам и сетнята възможност.

— Ех, каква ли възможност е тя — продължи той след ново прекъсване. — Отсега зная, че ще удара на камък. Хитра е гъркинята, няма да се хване на въдицата. И въпреки това ще отидеш при нея, Тодоре. Погледнеш, стори господ чудо. Говори й каквото искаш, кълни се, заплашвай, моли, но гледай да я предумаш да се откаже от

предложението си, да вземе каквито богатства иска и да се върне във Византия, като ни отвори Търновграда. Пък ако не успееш — да става каквото е писано.

Странно беше, че мене, воина от рождение, ме смятаха толкова хитър и сръчен, че да ме слагат наред с такива вълци като Михаил Палеолог или царица Мария. Или може би в този случай важеше поговорката: „В царството на слепите едноокият е цар“?

Войводата видя, че ние не ще кажем нищо повече, и затова даде последните си нареждания:

— След утринната служба ще проводим човек да извести за пратеника ми. Мария не ще откаже. И щом получим отговора ѝ, ще отидеш. Без дарове. Със себе си ще вземеш само един придружник и нищо повече.

— Аз ще отида! — скокна Куман и в гласа му трепна радост.

— Не, Кумане, ти не ще го придружиш. Реших да отиде само един от войводите ми и избрах Тодор. — Той се обърна към мене: — Знаеш ли някой достатъчно отракан бранник, за да не се обърка в палатите?

— Знам — отвърнах веднага. — Казва се Радко. Познавам го отдавна. Той е добър.

— Хубаво — завърши Ивайло и стана да си отива. — Пригответи се, говори с този Радко, излъскай се. Селската войска е събрана от сиромаси, но не искам да стане за присмех в Търновград.

Щом той излезе от шатрата ни, Куман щракна ядосано с пръсти:

— Тю! Тъкмо мислех, че ще успея да отида за малко...

— Е, ще почакаш. Голяма работа. След ден-два ще бъдем всички там.

— Ти, като се връщаше при Калина, можеше ли да траеш „още ден-два“? Хем беше само няколко недели далеч от нея, а аз... Собеслава и момчурляците ми са сега в Търновград, затова исках да дойда с тебе. — Той се замисли: — Слушай, къщата ни е в началото на Царев друм, на две крачки от Великата порта. Като минаваш, ако можеш, обади ѝ се. Собеслава ще познаеш веднага: нисичка, кръгличка, ухилена денем и нощем, с две черни бенки на лявата буза.

Уж се готвехме да свършим всичко скоро, но докато се уредят подробностите, почти беше дошло пладне. Стана така, че когато тръгнахме с Радко, целият стан и целият Търновград знаеха за

близкото ни посещение. Хиляди люде ни изпращаха, други хиляди, натрупани като чер мравуняк по стените, ни посрещаха. Бодри и външно спокойни, двамата с Радко се отправихме към крепостта. Мостът на Великата порта се спусна над сечената скала, една след друга обкованите с желязо три врати се отвориха със скърцане и ние преминахме в последното парче земя от Българското царство, неподчинено на Ивайло.

Поеха ни няколко стражи, с които тръгнахме нагоре по изпънатия като бяла лента Царев друм. Навсякъде срещах възторжени приветствия, главно от простолюдието — технитари, отроци, слуги, воители. Имаше и боляри, но те се държаха по-сдържано, гледаха и мълчаха.

Влязох при царицата сам. Прие ме в престолната зала. Седеше на високия, блестящ от позлата престол, сякаш искаше още в първия момент да посочи на пратеника, че той е пред законна и пълновластна царица. За моя голяма изненада в залата нямаше нито сановници, нито телохранители; единственото лице, което присъствуваше на срещата ни, беше едно бледо момче на седем-осем години, неудобно настанено в престола на покойния цар. Досетих се, че това е малкият Михаил Асен, синчето на Константин и Мария. Детето явно се измъчваше и от багреницата си, и от смешната роля, която майка му го принуждаваше да изпълнява.

Приблжих и се усмигнах дръзко.

— Ние се познаваме, царице. Няма много време, откакто се срещнахме на същото това място.

Тя също се засмя — едва забележимо, загадъчно. Тънките й хубави вежди се свиха, очите й се притвориха, сякаш за да скрийт мислите зад тях. Като опитен фехтувач Мария знаеше да удря бързо и точно:

— Познавах един човек, приличен на тебе, да, но той беше платен убиец, изпратен от вуйчо ми, а не въстанически войвода.

Побързах да не й остана дължен:

— Да, хората се менят бързо. Като те гледам, царице, като че десетилетие е минало от последната ни среща...

Не вярвам да има жена, която да остане безчувствена при подобна нападка. Трябваше да мине доста време, преди Мария да се

опомни от обидата — наистина обида, защото тя продължаваше да обладава неземна хубост.

— Излишни са усилията ти да ми станеш неприятен — най-сетне изговори хрипкаво тя. — Аз не съм забравила обещанието, което ти дадох преди да заминеш при Ивайло. То и без това е достатъчно.

— Ще трябва да помислиш доста за начина на отмъщението си, царице. Станал съм много предпазлив напоследък. Вино, а особено когато е подправено с отрова, не пия на никаква цена, пък ако ще и да има дъх на нектар... Но да не говорим за такива неща. Аз дойдох да ти направя такава услуга, че ще забравиш всички минали ядове.

— Добре, готова съм да чуя „благого“, което те води при мене.

— Дойдох да те предупредя, за да имаш време да спасиш живота си. Ивайло реши да свърши с крепостта.

— Търновград е орех, в който мнозина са счупвали зъбите си.

— Не познаваш войската му. Осем хиляди мъже са под неговия пряпорец, мъже, преминали през огън и вода, закалени в много битки. За тях няма нищо невъзможно. А сигурно знаеш какво е разярена войска... — Тя ме гледаше втренчено, слушаше ме и аз, като помислих, че е повярвала на заплахите ми, продължих убедително: — Това ще стане до два-три дни, царице. Мисли за живота си! Вземи каквито искаш богатства от съкровището и побързай да се измъкнеш. Ако пожелаеш, аз сам ще те преведа през обсадата. Кълна се в бога, нито косъм не ще падне от тебе.

Мария търпеливо изслуша речта ми. Когато свърших, тя остана още малко неподвижна, като че преценяваше предложението ми. Преди да ми отговори, тя се обърна към детето:

— Излез, Михаилчо. Ние ще продължим разговора с този човек.

Невърстният цар с облекчение скочи от престола и като се препъваше в тежката си багреница, напусна залата. Мария дочака да затвори вратата зад себе си и тогава проговори с убийствена насмешливост:

— Всичко, каквото казваш, не ти е поръчано от Ивайло, нали?

— Разбира се, че не.

— Така и предполагам. Ивайло е бил свинар, но е мъдър и далновиден мъж. Той не би сглупил да смята, че ще се уловя в такъв плитък капан. Ти си друго нещо. Още преди година показва, че окото ти не вижда твърде далече.

Плесницата беше толкова силна, че пресече дъха ми. В безредното си отстъпление се опитах все пак да отблъсна отчасти удара:

— Помисли добре, царице. После и да съжаляваш, ще бъде късно.

— Да съжалявам? Аз? Това може да стане само ако дойде ден да се сбогувам с престола. Но такава неща не може да се случи. Земята ще преобърна, но ще остана царица.

Ивайло имаше право — с Мария беше трудно да се мерят сили. Тя знаеше и какво иска, и как да го постига. Следните й думи окончателно ме убедиха в безнадеждността на преговорите:

— Ти ме заплашваш с превземането на Търновград. Това е глупаво и смешно. Искаш ли да ти докажа, че утрешният ден не е тайна за мене? Слушай! Когато пратих онзи ден логотета, аз всъщност спасих и себе си, и Ивайло. Той го знае добре. В първия момент Ивайло под влияние на гордостта си е отхвърлил моето предложение. Но сега ще го приеме. Сигурна съм, че ще го приеме. За него няма избор. Ще стигне до престола, като мине през леглото ми.

— Не познаваш Ивайло — ядно я прекъснах аз.

— Лъжеш се, познавам го. — Погледът и гласът й станаха изведнъж странно мечтателни. — В този век на хилави и слаби люде само едно не можах да срещна: мъж. Истински мъж, силен, решителен, с алена кръв и остър ум, който да е излян от бронз, а в гърдите му да гори огън. Помислих, че ти си такъв, но се излъгах. Сега разбрах, че на света е само един — Ивайло.

— И не те е страх от него?

— От него? — удиви се тя. — Да се страхувам от мъжа, когото цял живот съм дирила?

— Ти невям ще кажеш, че любиш войводата...

— Не го крия.

— Не вярвам! — забелязах недоверчиво. — Ако беше истина, нямаше преди три дни отровата да отнеме живота на един невинен старец, само защото не стигна до Ивайло.

Бях готов да заложа главата си, че Мария ще отрече участието си в това подло злодеяние. Явно не съм я познавал напълно, защото — напротив — тя се изсмя нагло:

— Любовта на жената понякога отстъпва пред задълженията на царицата...

Слисан от безочливостта ѝ, аз зяпнах от удивление.

Да очаква човек словесна победа срещу тази жена, беше все едно да се надява с юмрук да събори як крепостен зид. Имах достатъчно здрав разум, за да не се опитвам да продължа играта. Най-доброто беше да свия знамената навреме и да се измъкна с чест. И аз побързах да го направя:

— Изпълних онова, което смятах свое задължение към тебе, царице. Щом не желаш да ме послушаш, толкова по-зле за тебе. Сбогом!

— Не сбогом, приятелю, а довиждане. Сигурна съм, че не ще минат и няколко дни, когато отново ще се видим тук, в Царевец.

— Възможно е. Нищо чудно, ако съм страж пред тъмницата ти.

— Не, тогава ти ще стоиш на колене пред господарката си.

Без да кажа нито дума повече, аз излязох от престолната зала.

Както често се случва, връщането беше много по-тежко от идването. Народът отново ме приветствуваше сърдечно, децата пак тичаха около нас, но аз не можех с отворено сърце да отговарям на поздравите. Поражението, което претърпях при Мария, заплашването ѝ, мрачното бъдеще, което се чертаеше за близките дни — всичко това ме правеше кисел и невесел. Верният Радко не знаеше нищо за разговора ми, но отгатваше истината и се измъчваше заедно с мене: светлото му русо лице беше смръщено, а гигантската снага се превиваше под тежестта на неуспеха.

Почти наближихме Великата порта, когато се освободих от унесеността си. Причината беше в Собеслава, булката на Куман, която внезапно се появи пред блуждаещия ми поглед. Познах я лесно — толкова пълно отговаряше на описанието, дадено от мъжа ѝ. Тя стоеше край пътя, заобиколена от слуги и дечурлиги, и махаше към нас с такова изражение, сякаш се надяваше поздравът ѝ да достигне до Куман. Без да се колебаю, аз приближих до нея и като се поклоних, казах високо:

— Прости ме, благородна, но ми дай малко вода. Чужденец съм във вашия град и не зная откъде да намеря.

Придружаващите ме стражи, които в първия момент изтръпнаха от неочакваната ми постъпка, сега се поуспокоиха и, отдръпнати назад,

чакаха да продължа пътя си. Пламнала от смущение, Собеслава само махна ръка и една пъргава слугиня изтича в къщата, върна се незабавно и ѝ подаде един пъстър кърчаг. Тя ми го поднесе:

— Вземи, страннико.

Когато посегнах, аз произнесох тихо:

— Поздрав от Куман. Добре е.

Докато пиех, Собеслава се олюля от слабост. Всичката кръв се бе оттеглила от лицето ѝ. Гледаше ме така, сякаш носех вест от оня свят.

— Чакай го скоро — добавих по същия начин, като връщах кърчага. — Може да си дойде още утре. — После казах високо: — Благодаря ти, болярко. Господ да те възнагради за добрината ти.

И продължих надолу.

Ивайло ме чакаше извън стана, нетърпелив, но с лице чуждо на надеждата. Само като ме съзря, и разбра всичко. Все пак заговори:

— Имах право, нали? — Потвърдих мълчаливо. А като влязохме в неговата шатра и седнахме на одъра, той ме подкани: — Разказвай, не крий нищо. — И се присмя: — Нали и ти ме караше да се оженя за Мария.

Подигравката му беше оправдана от състоянието, в което се намираше, но не беше справедлива — за него и делото му наистина нямаше друг изход, освен да приеме брака и короната.

— Да, войводо — започнах аз. — Ти имаше право. Царицата е много хитра, за да се улови в нашите капани.

После му разказах всичко, без срещата ми със Собеслава — той сега надали имаше желание да слуша за семейните грижи на хората си. Не скрих нито наглото полупризнание на Мария, нито любовта ѝ, нито алчния ѝ стремеж за власт. Когато свърших, войводата каза само тези думи:

— Така и очаквах. Нека стане, което е писано...

Оставих го сам. Измъкнах се от шатрата, но попаднах в ръцете на Куман. Разказах и на него, но само онова, което премълчах пред Ивайло, сиреч разговора ми със Собеслава. Много се лъжех, ако мислех, че ще се отърва така леко: до късно през нощта Куман не ми даде да отдъхна и безспир ме караше да повтарям всичко отначало, искаше все нови и нови подробности, кроеше на глас планове за бъдещето...

Мария, както се казва, не чакаше ябълката сама да падне от дървото. Щом слънцето огря дворците на Царевец, глашатаите се развикаха от крепостта, че пратеник на царицата иска да се срещне с Ивайло. Както в стана, така и в града всички знаеха за какво се отнася тази покана и затова още отсега хиляди зяпачи се тълпяха, шумяха и дебнеха да не изпуснат нещо. Войводата не сподели припряността на царицата, забави отговора си и затова срещата се състоя едва към пладне.

Отново видяхме логотета да крачи с люлеещи се колене към стана. Както и миналия път, зад него вървеше младият воин с подноса. Наоколо надвисна глуха тишина, в която се чуваше бръмченето на рано пробудените мухи и сънното шумолене на реката.

Логотетът спря пред Ивайло и преви старото си тяло до земята.

— Привет и мир от светлата ми господарка. Ти ми каза, войводо, да те потърся след три дни и ето, аз дойдох.

Старият велможа изпя тези думи по такъв начин, сякаш дълго ги бе учил и повтарял наизуст. Изправен срещу него, в този съдбоносен момент Ивайло изглеждаше ледено спокоен, силен, непроницаем.

— Благодаря на господарката ти — тежко изрече той най-сетне. — За да не се бият брат срещу брата и да не се лее скъпа българска кръв... — той спря за малко и хиляди люде задържаха дишането си — ... приемам.

Пръв Момчил извади меча, развъртя го над главата си и изрева с цяло гърло:

— Да живее цар Ивайло!...

— Да живее цар Ивайло! — откликнахме и ние, останалите войводи.

— Да живее цар Ивайло! — подеха възторжено воините и стотици шлемове и калпаци полетяха към небето.

В настъпилата радостна бъркотия логотетът продължаваше да изпълнява възложените му поръчки. Той се обърна, махна покривката от подноса и пред нас се разкри голям златен ключ на възглавничка от тъмночервено кадифе. Тогава взе подноса и подаде ключа на Ивайло. В тази постъпка имаше тънка насмешка. Като е изпратила ключа на Търновград, преди да знае решението на войводата, Мария всъщност показваше, че не се е съмнявала в неговия отговор. Никога не разбрах

дали Ивайло схвана подигравката ѝ. С равнодушно лице, като че ли вършеше нещо от всекидневието си, той пое ключа и го показа на народа. Отвърна му нов вик, още по-силен, който заглуши тихо добавените от него думи:

— Ако греша, нека господ ме прощава! За благо на народа го правя...

Изглежда, че от Царевец също забелязаха символичното вземане на ключа, защото от височината на двореца се разнесе тръбен звук и веднага откъм предната кула на Великата порта му отговориха веселите и тържествени звуци на група медни бранни тръби. С тях се сля скърцането на веригите на подвижния мост над сечената скала и дрезгавото отваряне една след друга на трите двукрили врати. За мене тези предварително подготвени тръби бяха нова подигравка от страна на Мария. Но май само аз гледах толкова мрачно на събитията около нас. Другите намираха в тях само сърдечност и любезна покана, на които не може да се откаже.

Начаса се образува внушителна пъстра процесия, в която можеше да се намери всичко — от свещени хоругви до прегъващи се под тежестта на товарите мулета. Начело, разбира се, вървеше Ивайло. Зад него бяхме ние, помощниците му — Дамян, Стан, Момчил, Кънчо, Куман, Георги, Касим бег и аз. До мене в посребрената си броня ситнеше Калина. Логотетът, като представител на царицата, също се нареди при нас. Назад се нижеше шарената нестройна лента на дружините ни. Във влизането ни в Търновград воините виждаха щастливия завършек на борбата си и просто бяха пияни от щастие.

Преминахме трите прага на Великата порта и каменният плочник по пътя към двореца на Асеновците се разтресе под нашите стъпки. Селската войска влезе в престолния град.

Хиляди посрещачи се тълпяха от двете страни на Болярския рът, върху нас летяха китки чемшир и подранили цветя, девойки разстилаха пред краката ни шарени черги. Небивало ликуване цареше в целия град. Изведнъж от мнозинството изскочи позната мъничка фигура:

— Кумане! Кумане!...

— Собеслава! — извика Куман и полетя насреща ѝ.

Колоната спря. Ние заобиколихме двамата щастливци. Когато се пуснаха от прегръдките си, забелязахме в ръцете на Собеслава дълъг вързоп. Забеляза го и Куман и облеци очи:

— Това... това какво е?...

— Виж детето си, Кумане — рече Собеслава смутено. — Намери се преди два месеца.

— Но... когато заминавах... аз не знаех...

— Тогава и аз не знаех. После вече нямаше как да те известя.

— Какво е?

— И третото е син, Кумане — някак си виновно призна жената.

— Бре! — изрева Момчил. — Майстор е този Куман. Все момчета-юнаци!...

— Нарекох го Ивайло — засрамено измънка младата майка и до мене Кънчо хлъцна разчувствувано.

Войводата приближи до мърдащото в пелените човече, разви лицето му, погледа го с премрежени очи и го целуна.

— Нека съдбата му да не е като на другия Ивайло — пожела той и всички се смаяха от думите му. Защото „другият Ивайло“ сега отиваше да заеме трона на българските царе.

След него се доближи Касим бег, опита се да разсмее бебето, после откачи скъпия си крив меч и го остави до него.

— Сигурно ще е юнак като баща си и като другия Ивайло. Той не ще посрами този меч.

Изредихме се и ние да го видим и да оставим на поруменялата от щастие и майчина гордост Собеслава по някой подарък за сина ѝ. После пак тръгнахме нагоре, като увлякохме с нас Кумановата съпруга и няколкомесечния член на войската ни.

Така достигнахме до вътрешната крепост, която ограждаше двореца. Вратата ѝ беше затворена — може би единствената затворена врата през този ден в Търновград. Ние приближихме до портала. Изглежда, отвътре са ни следили, защото, когато бяхме на две-три крачки от вратата, двете ѝ крила се отвориха с трясък и в свода ѝ видяхме Мария с малкия Михаил Асен. Диадемата на царицата блестеше във всички цветове на дъгата от щедро разпилените по нея скъпоценни камъни. Ослепителната хубост на лицето ѝ се сливаше с едно непредаваемо изражение на свян и скромност.

Цялата ни група се стъписа пред толкова красота, събрана от бога в една жена. Дори и аз, който я познавах и дори вчера бях при нея, се заковах на мястото си, поразен от ангелската доброта, трепкаща в

зениците ѝ. Само Ивайло остана безучастен към появилото се пред него дивно видение и спокойно пристъпи към нея.

Погледите им се срещнаха. Но не в ласка, а в жесток двубой. Разменяха си удари, дебнеха се, надсмиваха се над другия, поразяваха и се отбраняваха. На страната на Мария бяха хитростта, омайващата красота, благородството, опитността в държавничеството; Ивайло ѝ противопоставяше спокойната си сила, вярата в правотата на своето дело, физическата си мощ, съзнанието, че народът е зад него и — най-сетне — презрението си към изтънчените и алчни за богатства благородници.

Не зная колко продължи този ням разговор. Той не се мери с обикновените понятия за времето. Може би е бил един миг, може — цяла вечност. Схватката беше безмилостна и победеният в нея беше Мария. Всичките ѝ стрели се строшиха в бронята на Ивайло. С безпогрешното си прозрение тя разбра, че бе загубила и че ѝ оставаше само да се подчини. И тя го направи. Сведе очи, кръстоса ръце на гърдите и се поклони пред по-силния.

— Господарю мой!... — прошепнаха устните ѝ.

— Запомни, че съм ти господар — отчетливо произнесе Ивайло.
— Тогава за нищо не ще съжаляваш!

XX

Царевец прилича на огромен шлем, заострен на върха и обграден почти отвсякъде с вода и пръстен от непристъпни скали. На най-извисената му точка, която раздира облаците и се надсмива над бурите, е издигната прекрасна църква, най-хубавата в цялото царство. Нарича се „Свето Възнесение“. Разправят, че сам цар Иван Асен е чертал плановете ѝ пред строителите. Долепена до нея, стои шеметно висока камбанария, която сякаш иска да пробие небето. Нейният позлатен купол сияе от слънчевите лъчи от зори до късна вечер. Близо до църквата е дворецът на патриарха и затова освен по име, тя се зове още и „Патриаршеската“.

В тази неделна утрин мало и голямо от престолния град отправяше очи нагоре към нея. Закъснели боляри блъскаха с рамене окъсани отроци, обрулени от слънцето и вятъра воители стояха редом до богато облечени дубровнишки търговци, гърбоноси евреи се бутеха до монаси с избелели власеници, старци се притискаха до пременени моми — хилядно множество се тълпеше не само покрай храма, но изпълваше цялата вътрешна крепост и просторния Болярски рът. И всички тези люде — боляри, чуждоземци, простолюдие и ята чуруликащи деца — завивдаха на нас, щастливците, които по сан, заслуги или добра слука бяхме вътре.

Мистичен полумрак царуваше в господния дом. Светлината на деня се оцеждаше през разноцветните стъкла на прозорците, сливаше се с трептящите пламъчета на воцениците и се хлъзгаше по ослепително гладките многобагрени мозайки. През тази бледа прозрачност светците, патриарсите и царете по стените на притвора, изписани от най-добрите шарчии, сякаш оживяваха.

Отляво, пред олтара, се мъдреха търновградските боляри и сановници със замръзнали лица и стойки, сковани в златошитите си одежди. От другата страна бяхме ние, довчерашните въстаници. Няма защо да казвам, че отпред стояхме войводите, помощниците на Ивайло, а зад нас се трупаха войскарите с най-здрави лакти, които бяха

успели да си пробият път през множеството. Всички ние бяхме свидетели на необикновена церемония — венчаването на войводата с царицата.

Сам патриархът, наметнат с искрящ от аметисти, опали и сапфири фелон^[1], извърши обряда. Пред него чинно стояха знатните младоженци: Ивайло разсеян и мрачен, Мария със сведени очи, невинна като шестнадесетгодишна девойка. Сред облаци от благовонен тамян старият свещенослужител съедини ръцете им, а невидим хор изпълни храма със звуците на песента си.

— Да пребъде бракът ви щастливо — изрече патриархът обичайното пожелание, като затвори подвързания в черна кожа и обкован със злато антифонарий^[2], — а потомците ви да са живи докле свят светува.

— Амин — отговориха няколко гласа.

Първата служба завърши; сега идеше другата, по-интересната. Дякони и клисари вече шетаха наоколо, влизаха и излизаха от олтара, с една дума — готвеха се за нея. На стъпалото пред иконостаса поставиха кадифена възглавничка и след миг във вратата на олтара се появи беловласият патриарх със златната корона на българските царе в ръце.

— Войводо — заяви той тържествено, — коленичи, за да се изправиш като цар.

Оживено шумолене изпълни църквата. Всички протегнаха шии, за да видят небивалото събитие — свинар и отрок да украсява главата си с царска корона.

— Чакай, твое преподобие — неочаквано се извиси гласът на Ивайло. — Венчавката е от твоя занаят и затова ти я извърши. Но короната народът ми я даде, трябва той да я постави на главата ми.

После отмести взор от смаяния първосвещеник, обърна се и хвърли бърз поглед към нашата половина на църквата. Направи няколко решителни крачки. Помислих, че ще се спре на Дамян, Момчил или Стан. Но той отмина и тях и отиде при онези, неизвестните воители, които го бяха следвали през битки и кръв. Хвана ръката на първия, който се изпречи пред очите му, и го изведе напред. Може би бях единственият в препълнения храм, който познаваше щастливия избраник. Не се лъжех — пред нас стоеше плещестият ми

спасител от загубеното в планината село Слънчево Велегняв, синът на стария гъдулар.

Ивайло се отпусна на колене върху възглавничката. Без никакво смущение Велегняв изтръгна короната от вдървените пръсти на изумения патриарх, вдигна я високо и произнесе ясно:

— Боже, благослови този, когото сега народът български въздига в цар!

След това спокойно, като че ли цял живот е прекарал в дворци и църкви, сложи короната на Ивайловата глава. Ние извикахме:

— Да живее цар Ивайло!

Прогърмяха звънките удари на камбаните, които разнасяха на света вестта, че българското царство имаше нов цар. Те се сляха с възклика на много хиляди люде по двата хълма на Търновград:

— Да живее цар Ивайло!...

Ивайло се изправи. Никой не би могъл да каже, че този човек с каменно лице току-що е достигнал до най-високото място, което би могла да му предложи съдбата. Разсеяният му поглед обходи църквата.

— Благодаря ви, приятели, за радостта, с която ме срещате като ваш цар. Благодаря и на тебе, народе мой — обърна се той към Велегняв, — че ми даде короната на Асеновците и я придружи с хубавите си думи. Заклевам се, че никога не ще забравя народа. Онзи, който служи на всички, най-добре служи на себе си.

Логотетът приближи до него и на широк поднос му подаде златния царски скиптър и торбичката с пръст. Ивайло ги пое, с бавни и тържествени стъпки прекоси храма и излезе да се покаже на насъбралия се народ. Посрещна го вик, който разтърси небето. Той го изчака да стихне и произнесе високо:

— Братя, всички вие искахте да ме видите като ваш, народен цар. Ето, аз съм пред вас с короната на Асеновци на главата. Кълна ви се, че не ще я посрамя, стига само милостивият бог да не вдигне от нас всеблагата си десница.

След тези думи той влезе отново в църквата, а посетителите започнаха да се разотиват на гълпи. Постепенно останахме само царят, войводите и трите жени — царицата, Калина и Собеслава. Аз знаех какво ще последва и се задъхвах от щастие. Но патриархът, който смяташе, че е свършил със задълженията си, ни гледаше учудено. Мария също се губеше в догадки.

— Ще те задържим още малко, твое преосвещенство — каза Ивайло. — Тръгнало е днес на големи служби, поне да караме докрай.

— Какво има? — колебливо попита свещенослужителят.

Ние с Калина прекрачихме напред.

— Тези млади хора са си обещали да се вземат. Искаме да скрепим, както е обичаят, тяхното обещание със свято обручение^[3].

— А, това ли било — отдъхна старият патриарх. И се разчевърсти: — Ей сега, ей сега...

Калина и аз застанахме пред него. Нашите приятели ни заобиколиха. Отново сред ароматен дим и сладка черковна песен патриархът започна службата. Не запомних нищо от нея. Усецах само ръката на любимата девойка в моята ръка и някакво топло чувство, което като младо вино замайваше главата ми. Понякога затварях очи и тогава ми се струваше, че сме в някаква райска градина, където ухаеха рози и птички ни съпровождаха с възторжената си песен. Изведнъж всичко прекъсна. Патриархът беше привършил и ни каза с пресилена сърдечност:

— Честито! Бъдете щастливи! Ами кога ще правим венчилото?

— Е, ще почакаме как да е до другата неделя — отговорих.

Дадох на годеницата си даровете, които донесох от Адрианопол. Тя пък ме дари с ленена риза, везана от самата нея. После започнаха поздравленията. Пръв Ивайло стисна ръцете ни и ни разцелува. След него вървеше Мария. Тя целуна с ъгъла на устата си бузата на Калина, а на мене подхвърли многозначително:

— Значи ще ми ставаш зет, така ли?

— Да, господарке — отвърнах безхитростно. — Дано тогава да забравим, ако сме си казали някога лоша дума.

Последваха я Куман, Собеслава, Момчил, Кънчо, Касим бег, Дамян и Георги. Стан щеше да ни задуши в мечешките си прегръдки. Всички ни отрупваха с обич, нежност и сърдечни пожелания...

На обед започна гощавката. Безброй овни, свини и млади телета бяха приготвени за това пиршество. Реки от царското искрометно вино потекоха, за да опият сватбарите, да развържат езиците, да разиграят краката на танцувачите. Ивайло не пожела да се затвори с шепа избраници в двореца и предпочете да празнува с цялата си войска и с целия народ. Безкрайно дълга трапеза беше просната на поляната в още невдигнатия ни стан. Насядали на ниски трикраки столчета или на

шарени възглавници, тук се виждаха скъпо облечени боляри, дрипави отроци, старци с разтреперани ръце, мустакати войскари, пребродили надлъж и нашир царството. Сръчни слуги кръстосваха навсякъде, разнасяха меки и още топли погачи, цели овце, печени на шиш, стомни и менци с вино. Ивайло седеше между нас. Той празнуваше не сватбата си, не провъзгласяването си за цар, а своята мирна победа над Търновград.

Дядо Никодим дойде отнякъде и изпя своята песен за юнак Ивайло. След него писнаха гайди, играчите се подредиха и мигом се изви кръшно хоро. После останаха само най-пъргавите танцовачи, които заситниха вихрена ръченица.

Времето летеше, а веселието все повече се разгаряше. От полите на Гарван изпълзя нощта и обгърна в плащеницата си пируващия стан. Въпреки това никой не смяташе да се оттегля. Цялата дворцова стража застана с пламтящи факли около трапезата, за да осветява веселбата. А тя не стихваше. Набираната от години селска мъка се бе превърнала в море от възторзи и сега бликаше неспирно. Закачките се сливаха със смеховете, песните — с наздравниците, свирнята — с игрите.

Само една малка група не се чувствуваше добре. Необичайната среда и обстановката дразнеха вкуса на изтънчените царедворци и боляри. Те се отделиха и се явиха пред новия цар.

— Разреш ни да се оттеглим, господарю — каза за всички логотетът. — Утре след сутринната молитва ще се явим при тебе.

Царят бавно извъртя глава към тях:

— Народът става по тъмно, за да почне работа на разсъмване. Той ме е избрал не за да се излеждавам в пухени завивки, а да му служа. Утре, като изгрее слънцето, ще бъда в двореца. Да бъдете там и вие.

После с небрежно махване на ръка ги освободи. Болярите потънаха в мрака по посока на Трапезица, където ги чакаха малките им дворци. Обзалагам се, че нито един от тях не е спал добре тази нощ...

Пиршеството завърши едва когато бледа виделина се появи зад Орлов връх, а умората надви и най-издръжливите веселяци. Гостите от града се затътриха към домовете си. Воините се пръснаха по шатрите.

Аз щях да спя сам. Куман, щастливецът, си отиде в къщата до Великата порта. Завиждах му за всеки миг, който ще прекара в този благословен дом! Защото под неговия покрив спеше и Калина...

За да избегна самотата, поканих Дамян да заеме одъра на отсъстващия. Когато се прибрахме, забелязахме една сянка, която се вмъкна в шатрата на Ивайло.

— Стой! — извика Дамян, като се спуснахме след нея. — Кой си ти?

— Какво става? — отговори ни един познат глас и пред очите ни застана царят.

Ние се сепнахме и се отдръпнахме изненадани. Не очаквахме да го видим тук. Аз казах смутено:

— Нищо. Видяхме да влиза човек, пък не вярвахме да си ти.

Ивайло се засмя добродушно на смущението ни:

— Че кой друг ще спи в шатрата ми?

Не беше наша работа да се бъркаме в решенията му. Пожелахме му както винаги досега лека нощ и продължихме пътя си. Той се прибра в своята шатра. Пред нея тази нощ нямаше страж.

Чудно започна първият ден от Ивайловото царуване. Най-напред отделихме много време, за да облечем царя в тежката, дълга до земята багреница, която предвидливият Куман бе изпратил от Царевец заедно с неизбежните червени ботуши. За разлика от предния ден Ивайло беше в отлично настроение, затова тази церемония се придружаваше от много закачки, смях и подмятания.

— Днес на мнозина ще побелеят главите — весело се заканваше той.

След това похапнахме и тръгнахме пеша към двореца. За пръв път от сто години насам мостът над сечената скала бе останал спуснат цялата нощ. Стражите пред вътрешната крепост зяпнаха от удивление, като ни видяха да идваме толкова рано. Радко, който отново бе поел длъжността си на техен начелник, ми прошепна засмяно:

— Мария си намери майстора. Цяла нощ свещите горяха в стаята ѝ. Бих дал един шлем с перпери, за да зная какво е мислила.

Ивайло дочу тези думи и се намеси незлобиво:

— Не е за смях тази работа, момче. Аз май не постъпих добре, като започнах брака си с такова незначитане. Хайде, води ме при царицата да оправим грешката. Върви, върви напред — добави той със

смах, като видя Радковото колебание. — Такива са времената, че царят не познава двореца и пътя до горницата на жена си.

Радко ни поведе през двора, а после и през преплетените ходници на големия палат. Стигнахме до стаята на царицата и Ивайло влезе при нея. Вратата остана открехната зад гърба му и аз можах да чуя и видя първата среща на царствените съпрузи.

С добре пресметнато поривисто движение царицата постави главата си на широките му гърди. Той помисли за миг, после равнодушно поглади смолисточерните ѝ коси.

— Съпрузе мой — шепнесе тя задъхано. — Толкова дълго те чаках!

Ивайло ѝ отговори с нейните думи пред мене:

— Любовта на мъжа отстъпи пред задълженията на царя.

После полека я отстрани от себе си и отиде до тесния висок прозорец, през който се виждаше рано раззеленената планина. С котешки стъпки Мария приближи към него.

— Погледни, господарю. Тази земя е твоя.

— Моя е — отвърна той убедено. — Тя ме отгледа и отхрани.

— Днес това царство ти принадлежи.

— Да, с тази ръка съм го завоювал. — Замълчаха. После царят отново поде: — Слушай, Марио, не сме деца да играем на „сляпа баба“. Аз съм мъж и воин. Ти... ти си видяла много неща през живота си: нежността на доместика, първия ти съпруг, царската власт при Константина... Сега за първи път ще имаш мъж. Щом сме се венчали, ще те тача като моя невеста и стопанка. А ти, ако искаш да има мир в нашия дом — от днес забрави работите на царството. Те ще бъдат моя грижа.

Покорена, с превита воля, тя не продума.

Ивайло се върна при нас.

Когато влязохме в престолната зала, царят се качи на подиума, седна в единия от двата престола и изкриви неволно лице. Нарочно се държеше така, сякаш под него имаше остри пирони. Никога досега не го бях виждал толкова весел и хлевоуст.

— Ето го и престолът, за който ми проглушихте ушите — глумеше се той. — Не е удобен, проклетият. На кой да е дънер по-хубаво се седи...

Момчил, който зяпаше през прозореца към двора, се ухили:

— Онази мишка, логотетът, пристига, Ивайло — викна той според обичая си. — С него идват и цял кош боляри.

— В Търновград болярите са повече от бълхите в козината на уличен пес — вметнах аз.

— Нека заповядат — кимна царят. — Ще видят, как свинар царува.

Тежката дъбова врата се отвори и от нея първо се появи великият примикюр^[4]. Той носеше церемониален жезъл, с който удари три пъти о пода, преди да извести:

— Височайшите сановници на царството!

— Да дойдат, да дойдат — весело подкани новият цар.

Логотетът, двадесетина боляри и още толкова нотарииси и скорописци влязоха в стаята. Благородниците подвиха коляно и целунаха коравата ръка на царя. Само доброто ни настроение ги спасяваше от раздражението, което раболепието им събуждаше в нас.

— Е, какво, да почваме — предложи насмешливо Ивайло. — Какво има да решаваме днес?

Логотетът прекрачи напред и започна:

— Колко дни ще заповядаш, господарю, да се отслужват молебени? Девет или четиридесет?

— Какви молебени?

— За здравето на новия цар.

— А, за мое здраве. — Ивайло с мъка сдържаше смеха си. — Малко са, дядо. Сто дни молебени, сутрин и вечер. По-малко не може.

Без да разбере подигравката, логотетът нареди на скорописците:

— Пишете. Сто дни, сутрин и вечер.

Момчил се изкиска и прозорците потрепераха.

— Друго, писмо се получи от болярина Гавриил. Пита за новия мост при Брястовица, триколонния, само от своите парици и отроци ли да поиска ангария, или може и от бащинниците. Ако не може от бащинниците, ще разрешиш ли да вземе отроци от съседните владелци?

— А тояга Гавриил не иска ли? — смръщи вежди царят. — Свърши се вече тая песен. Който иска мост, нека сам го вдигне.

Нотариите дращеха с пачите пера по хартията.

— Игуменът на манастира „Света Анастасия“ пита, дали ще му се даде още едно село, както обещал покойният цар Константин.

— Стига дивотии! — не на шега кипна Ивайло. — И на Гавриил, и на игумена ще пратите вест да си свиват опашките, иначе...

От неизречената заплаха болярите се огънаха като тръстики под напора на бурен вятър. Само един остана прав; беше възнисък и слаб, с прошарени коси и строго благородно лице. Той възрази с достойнство:

— Откак има хора по земята, има и боляри и монаси. От векове тях ги почитат и уважават. Измежду тях са излезли и най-славните люде на царството ни досега. Тези люде не трябва да бъдат обиждани.

Ивайло го измери с продължителен поглед.

— Малко боляри са водили славен живот, но всички знаят да дерат кожата на народа. А монасите не служат на дядо Господа, а на ненаситните си търбуси.

— Заслугите на малцината са такива, че оправдават уважението и към останалите.

— Кой си ти, болярино, че посмяваш да противоречиш на своя цар?

— Казвам се Георги Тертер, господарю.

Това име ми беше познато. Когато идвах преди една година в Търновград, го чух от устата на Тертеровия брат — деспот Елтимира.

— Ти каза глупост, но доблестта ти ми хареса. Уважавам те за нея и ще я запомня. А сега слушайте всички моите повели. Още днес ще вдигнете оттук втория престол.

— Но той е за царицата! — сподавено възкликна логотетът.

— В Българското царство има един цар и нему един престол стига.

— И Михаил Асен е коронясан...

— Казах, че има един цар! Повече приказки не признавам. Кумане! — Извиканият застана спокойно пред Ивайло. — Ти си най-грамотен от нас, приятелю. Вземи перото на един от тези синковци, че им нямам вяра, и пиши закон. Първият закон на цар Ивайло. Ще го скрепите със златен печат и ще го окачите на тази стена. Готов ли си?

Куман се приготви да замести един от нотариите, усмихна се на обърканите боляри и отговори просто:

— Готов съм, господарю.

— Тогава пиши. „Аз, Ивайло, български цар и самодържец, повелявам: от днес ще има само един данък — десятъка. Произволните ангари забранявам — ще останат само онези, които ползуват цялото

царство, а не отделните владелци. Който болярин иска да му се работи, ще плаща от кесията си...“

Перото се хлъзгаше в неравни редове по пергамента.

[1] *Фелон* — тържествена свещеническа одежда в източноправославната църква. ↑

[2] *Антифонарий* — църковна книга със стихове (антифони), нагласени да се пеят при различни случаи през цялата година. ↑

[3] *Обручение* — призната предсватбена церемония в Средновековието (пък и до наше време под формата на годеж). Представлявало официално обещание за брак с участието на църквата, при което страните си разменяли подаръци. ↑

[4] *Велик примикюр* — по съвременни понятия придворен маршал или дворцов церемониалмайстор. ↑

XXI

Мислих, че денят на моята сватба ще бъде необикновен, чудесен. Всъщност той приличаше на другите — един безоблачен и светъл пролетен ден, тържествен дотолкова, доколкото беше неделя.

От ранна утрин бях готов, облечен в празнично, общито със сърма и видрови кожи, болярско рухо и с нервни крачки се разхождах в престолната зала на двореца, където щяхме да се съберем с Калина и гостите, за да тръгнем към Патриаршеската църква. Непрекъснато поглеждах през прозореца, да видя идването на приятелите си, но никой не бе имал желание да става посред нощ като мене, за да чака сватбарите.

Аз не вярвах в предзнаменования, но все пак изтръпнах от една лоша поличба — първото лице, което влезе при мене, беше боляринът Докс. Не бях го канил, както изобщо никого от болярите не поканих нарочно. Само им казах общо, че който от тях иска да присъствува на сватбата ми, може да заповяда. И ето Докс, единственият, към когото питаех лична омраза, беше се отзовал пръв. Той влезе спокойно, огледа се за други гости, спря очите си на мене и в тях аз прочетох не страдание на отхвърлен влюбен, а ирония, надменност и злоба. Не разменихме нито дума, все едно че не се познавахме.

След него пристигнаха Куман и Георги. Съобщиха ми, че Калина и Собеслава се приготвяли и щели в уречения час да дойдат. Един по един след тях се занизаха съчувстващият на всекиго Кънчо, голямото дете Стан, Дамян, ненарушимо спокойният Касим бег, шумният Момчил, Радко, група боляри, между които се забелязваха логотетът и Георги Тертер. Влязоха при нас също царят и царицата в пищни одежди, като Ивайло бе сменил шлема със самурен калпак. Образува се внушителна група сватбари. Някои — главно приятелите ми — бяха дошли поради искрено желание да вземат участие в радостта ми, други — да не изпуснат зрелището, трети — от страх да не обидят онзи, когото смятаха дясна ръка на Ивайло.

Настъпи времето за церемонията, а младоженката не идваше. Нетърпението ми взе да се превръща в нервност, дружелюбните закачки започнаха да ме засягат.

— Става късно, а жените не идват — казах на Куман, като го дръпнах настрана. — Иди, моля те, да ги доведеш, без повече бавене.

— Разбирам те — кимна той и след миг се измъкна незабелязано. Навярно беше препуснал на кон, защото се върна много бързо. Вмъкна се в залата, огледа се и очите му се изпълниха отначало с неразбиране, после — с ужас.

— Не... не са ли... дошли?... — едва пробъбра той.

— Ти не ги ли водиш със себе си?

Гостите ни наобиколиха. Куман изглеждаше объркан и отчаян. Аз все още не разбирах нищо и гледах глупаво приятеля си.

— Какво има? — запита Ивайло. — Тревожна вест ли получихте?

Куман с мъка раздвижи бледите си устни:

— Отидох у дома, за да доведеа булката. Казаха ми, че излязла със Собеслава малко след като сме тръгнали с Георги. А оттогава мина много време. Ако не са дошли, то...

Положението ставаше толкова невероятно, че аз не знаех какво да мисля и безпомощно се огледах. У всички срещнах вълнение и съчувствие, само на лицето на Докс се четеше ехидно задоволство.

— И костенурки да бяха яздили — обади се Момчил, — пак щяха да дойдат досега.

— Да отидем всички у вас, Кумане. Там ще разберем какво е станало. — Радко! — Повиканият застана пред царя. — Нареди да се затворят всички врати на Царевец и Трапезица.

Тръгнахме надолу по Царев друм. Не можех да сбера мислите си и вървах като насън. Всичко се въртеше около мене.

Влязохме в дома на Куман и Георги. Слугите се събраха пред нас и заговориха един през друг. С голяма мъка и с помощта на гръмовния глас на Момчил Ивайло успя да въдвори малко ред и да ги разпита последователно. Всички говореха едно и също:

След излизането на двамата братя, Калина продължила да облича сватбената си премяна. Собеслава се въртяла около нея и ѝ помагала. Не минало много време и пред къщата спряла затворена колесница. Непознати слуги в скъпи дрехи казали, че са пратени от мене да

заведат годеницата ми в двореца. Били припрени и нетърпеливи, постоянно повтаряли, че не могат да се бавят. Калина се съгласила да тръгне веднага. Когато Собеслава се присъединила към нея, слугите-колари се изненадали, измънкали, че им било казано само за Калина, но накрая се съгласили. Подкарали и... никой повече не видял нито колесницата, нито двете жени.

Случило се бе немислимото — в Търновград посред бял ден Калина и Собеслава бяха отвлечени. За Собеслава не се тревожех. Давах си сметка — а с мене и всички останали, дори и Куман, — че не тя беше целта на разбойниците. Истинската жертва беше Калина и чрез нея — Ивайло и аз.

— Господарю — обърнах се към Ивайло, — няма време за губене. Трябва да се действа, да се прерови града, преди Калина и Собеслава да са укрити. Моля, назначи ме дук на Търновград, докато ги открием, и предостави изцяло търсенето на мене.

— Да бъде, Тодоре. Не ще те закачам за нищо, докато трае издирването. Разполагай с всички люде, с цялата войска, с цялото съкровище. Прави каквото намериш за добре.

— Радко! — повиках аз начелника на стражите и той излезе напред. — От този час ставаш кастрофилакс. Затворени ли са вратите?

— Всичките.

— Нареди да ни донесат колко колесници са излезли и влезли през тях. По десет конника да се пуснат по всички друмища и да проследят всички колесници, които са напуснали днес града. — Той понечи да тръгне, но аз го спрях и допълних: — Тръбачите да свирят тревога. Глашатаи да известят, че забранявам всяко движение по улиците и стъгдите. Всички нарушители да се затварят в тъмница. Никой не може да излезе от града без разрешение лично от мене. За изпълнението на тази заповед стражите ще отговарят с живота си. Десет групи по петдесет воители с по един стотник начело да бъдат готови за претърсване на Царевец, още толкова — за Трапезица. Върви и действуй! Ще ме намериш в двореца.

Радко излезе. Аз се обърнах към приятелите си:

— Кой от вас иска да ми помогне?

— Аз! — извикаха всички едновременно, като изтеглиха мечовете си.

Мен ми трябваха хитри помощници. Куман отговаряше на условието, ала беше прекалено разстроен. Спрях се на Дамян и Касим бег. Но с това изборът не свърши. Момчил се тупна по бедрото и отсече:

— Не можеш ме откачи от тази работа, Тодоре. Ще дойда с тебе, пък каквото ще да става. Мечът ми не ще ти бъде излишен.

Другите също настояха за себе си, но им отказах под благовидни предлози. После тръгнахме към двореца.

По пътя чухме ек на тръби, често биене на камбани и провиквания на глашатаи. Технитари и купци спущаха дървените капаци на дюкяните. Хлапаците се прибираха по домовете. Любопитни очи надничаха от дворовете. Градът изтръпна и замря, като че ли беше обсаден.

В престолната зала болярите ни очакваха. Ивайло им предаде моите разпоредби като произлизащи от самия него и обясни, че търсенето ще се извърши навред в града, без да се изключат царския дворец и техните домове. Те поръмжаха срещу недоверието, но не възроптаха открито. Накрая царят ги прикани до приключването на търсенето да не напушат домовете си и да ни окажат съдействие. Когато си тръгнаха, Докс ме възнагради с един изпълнен с омраза и тържество поглед. „Калина не е моя, но не ще бъде и твоя“ — така го изтълкувах аз.

Пладне мина, но никой не помисли за обед. Аз исках веднага да започна диренията, да прерова и земята под Търновград, но Ивайло не сподели разгорещеността ми.

— Бързането води до грешки — каза той. — Състави си добър план, изчакай вестите, които ще ти събере Радко, и едва тогава действуй. Време има. Започни утре с Царевец, а вдругиден — на Трапезица.

Радко дойде, но не донесе особени вести. Противниците ни се бяха подготвили добре. За заблуда през този ден може би една-две, може би десетина колесници бяха кръстосвали от ранна утрин по всички пътища на Царевец и Трапезица. И всички приличали на търсената.

Планът ми за диренето беше прост. Разделихме Царевец на три и във всяка от тези третини Дамян, Касим бег и аз, придружени от по един севаст^[1] и внушителна група воители, щяхме да преравяме къща по

къща. Ако там не откриехме двете пленници или поне следа от тях, по същия начин щяхме да претърсим и Трапезица. Момчил настоя да дойде с мене. Радко натоварих да стои в двореца и да поддържа връзката помежду ни.

Нощта прекарахме на крак. Късно вечерта се завърнаха групите ездачи, които бяхме изпратили по друмищата, излизащи от Търновград. Както предполагах, никаква колесница, нито обикновена талига не беше се движила през деня из този край. Калина беше в града!

След полунощ стана едно важно събитие. Засилената стража на Трапезица бе открила край крепостната стена Собеслава — завързана, с една кърпа в устата — и я отнесли в дома й. Изтичахме нататък. Намерихме я разплакана в прегръдките на Куман, който също едва удържаше сълзите си. Наложих да нарушим трогателната им среща, за да разпитаме Собеслава. Ето какво ни разправи тя.

Колесницата съвсем нямала празничен вид, но това отначало не ми направило впечатление. Влезли вътре и конете в миг полетели. Железни ръце стиснали гърлата на двете жени — двама скрити вътре нападатели им запушили устата, вързали ръцете им на гърба и черни превръзки на очите и ги заплашили, че при най-малък опит за съпротива или за даване знак ще ги убият. Къде са ги возили, Собеслава не могла да разбере. Обикаляли много и тя загубила представа къде се намира. По едно време спрели и свалили Калина. После пак шибнали конете, поскитали и накрая отнесли Собеслава в някакво помещение, което — както личало от миризмата — било конюшня. Захвърлили я на купа сено и я оставили така, вързана, гладна, жадна, едва дишаща — до вечерта. След това я вдигнали пак на ръце и с безкрайна предпазливост я оставили край стената, където я открили стражите.

Намирането на Собеслава свали голяма грижа от нас — както и да е, едната от жертвите беше вън от опасност. Но по отношение на Калина не напреднахме нито педя в издирванията си.

Денят ни завари на работа. Постъпвахме така: влизахме в дома, който беше наред, изкарвахме всички обитатели, разпитвахме ги и след това преравахме къщата — стаите, избите, водохранилищата, навред. Изобщо не оставяхме нито едно кътче непобутнато. Воините, които ни придружаваха, се блазнаха от обещаната от мене награда и понякога

проявяваха по-голямо старание и от нас, ако това изобщо беше възможно.

Вечерта се прибрахме капнали от непосилната умора и с празни ръце. Другите не бяха по-щастливи от нас. Единствен Касим бег бе открил нещо, но то в момента не ме интересуваше — изцапаните хлебарски дрехи не бяха скрили от остроото му око човека, който донесе на Ивайло отровното вино. Татаринът пожела да се занимае сам с отровителя. Заместих го с вече дошлия на себе си Куман.

Със същия успех премина и търсенето на Трапезица. Реших да започна отначало и отново разровихме двата престолни хълма, като този път не пощадохме нито църквите, нито мраморните гробници. Уви, Калина сякаш беше потънала в земята. Така в безплодно търсене измина седмицата. Новата неделя ме завари сам и в пълно отчаяние.

— Тя е в Търновград — настояваше Куман. — Тук всяка болярска къща има тайни ходници и скривалища, които никой не може да открие.

И в потвърждение ми показваше скривалището в техния дом. Там големият камък зад камината представляваше скрита врата, която се въртеше около оста си и разкриваше една стаичка четири крачки на две, запасена с храна, вино и завивки, където човек би могъл да преживее седмици, без никой да го открие. Особено ако се запалеше огън в камината и дяволът не би се досетил да дири зад него.

— При това — добавяше той — баща ми изгради тази къща само за времето, когато идваше от владенията си в Търновград. А как ли са се приготвили болярите, които не мърдат оттука?...

Ивайло от своя страна настояваше да прекратим реда в престолния град, наложен от мене. Той казваше — и не без основание — че хората, незапасени за по-дълго, гладуват, че с право са започнали да негодуват. Нямахме как, разреших свободното движение из престолнината, купците и технитарите можеха отново да подхванат работата си, опразних тъмниците от невинно задържаните. Оставих в сила само заповедта да не се допуска никакво излизане от града без мое разрешение, като засилих охраната на крепостните врати и стени.

Тук трябва да кажа какво стана с човека, заловен от Касим бег.

Разбрахме, че е куманин, дошъл неизвестно кога в Търновград. Никой не знаеше с какво се е занимавал, къде е живял, с кого се е срещал. Той не отричаше участието си в престъплението, но

същевременно не казваше нито една дума за онзи, който го е изпратил, не разкриваше съучастниците си. Двама еврей-джелати, ръководени умело от Касим бег, го измъчваха дни наред, но не изтръгнаха от него нищо, даже охкане. Една нощ по заповед на Ивайло джелатите го удушиха и заровиха някъде извън крепостта.

И пак се затъркаляха дните в безнадеждна скръб и отчаяние.

[1] *Севаст* — съдебен чиновник, служител в правораздаването. ↑

XXII

Мина седмица, след нея още една. Никаква вест от Калина не сгря сърцето ми. Всичко, което беше в човешките възможности, бях извършил, но това не ми даваше утеха. Влачех се като пребит, безпомощен и тъжен. Отстраних се от другарите си, скитах като вълк-единак и се топях от болка. Забрава намирах само в някоя открадната от скръбта вечер, когато с безценния за тези случаи Момчил се затваряхме в малката кръчмичка до стъгдата и пиехме до обезпаметяване.

Сред това жалко съществуване аз не изоставях и работата си, макар че я вършех повече по навик, отколкото с надежда. Проверях стражите по вратите, изслушвах молбите на хората, които искаха да излязат от града, блуждаех с дирещи очи като призрак. Трябва да съм бил страшен с раздърпаните си дрехи, щръкналата небръсната брада и пиянския поглед, защото минувачите ме отбягваха като чумав.

Един ден, току-що направил преглед на стражата при Владишкия мост, полека крачех към Трапезица. Изведнъж, сякаш изпратена от невидимо божество, една стрела проби ръкава на дрехата ми и без да ме одраска, се заби в хоросана на стената. Тази стрела, която само за една длан не ме прониза смъртоносно, ме накара да забравя обзелата ме слабост, да се превърна отново в човек на действието, в Желязната ръка. Аз се втурнах в посоката, от която ми се стори, че долетя стрелата, тичах наоколо, гледах зад дървета и стобори, пребродих рововете, но не срещнах никого. Отказах се от диренето и се върнах до стената. В нея още стърчеше стрелата, заедно с късче плат, отчекнато от дрехата ми. Изтръгнах я от хоросана. Беше точно като другата стрела, която без малко не ме уби преди месец — с черни гъши пера по цялата дължина. Знаех вече, че в металния ѝ връх се криеше смъртта.

Тръгнах назад към двореца, а мисълта ми неволно се насочи към Докс. Не беше ли най-вероятно безогледният болярин да е решил да се отърве от съперника си, а чрез похищение да завладее жената, която не можа да покори по друг начин? Колкото и да го ненавиждах, трябваше

да отхвърля това предположение. По време на отвличането Докс беше стоял непрекъснато пред очите ми в престолната зала. Освен това Куман и Радко половин ден се бяха ровили във великолепния му замък на Трапезица, дори копаха в двора му и вдигнаха мраморните плочи в параклиса. (Защото болярите, които не искаха да останат назад от царя, строяха църквици-параклиси до къщите си, също както до двореца в Царевец се намираще царската черква „Света Петка“.) Целият ми разум повтаряше, че предположението ми е невъзможно. И все пак... и все пак...

Срещу мен изскочиха група ездаци, които рязко спряха запенените си коне. Бяха Ивайло и войводите, облечени в богати дрехи, отговарящи на сегашното им положение, придружени от няколко воина.

— Хей, мълчаливецо — извика ми царят, — има цяла неделя, откак не сме се виждали.

— Случило се е — измънках в отговор. — Зает съм много.

— Дайте му един кон — заповяда той на воините, които яздеха с групата, и пак се обърна към мене: — Хайде, качвай се. Ти си войвода, а ако живееш все така, ще забравиш от коя страна се хваща мечът.

Подчиних се мълчаливо. Върнахме се надолу към реката, минахме по Владишкия мост, после покрай крепостната стена на Трапезица и се озовахме на изкорубената поляна под Гарван, където се обучаваше една чета новобранци. Междувременно във войската бяха станали големи промени. Значителна част от верните ни бранници, които смятаха, че делото им е завършено с възцаряването на Ивайло, пожелаха да се върнат при нивите си и царят ги освободи. Под пряпореца му останаха най-войнствените, най-привързаните, най-силните. Тях зачислихме при наемната войска и им плащаме от царското съкровище. В същото време Ивайло събираше новобранци, за да ги обучи и да ги има под ръка. Хиляда души от тях се запознаваха сега пред очите ни с най-простите сръчности на бранното изкуство. Стотниците и десетниците им ги подреждаха в бойни редици, показваха им как да настъпват, скрити зад щитовете, как да нападат с меч или копие.

Куман спря вниманието ни върху един воин в редиците. Беше съвсем дребен, с детинска фигура, но не изоставаше от големите и дори често ги превъзхождаше в правилната стойка или в старанието.

— А — засмя се царят, — това е моят доведен син Михаил, потомъкът на Константина. — После поясни: — Реших да направя от него човек. Помните го — беше хилаво, нездравомомче; царицата казва, че още от пеленаче било непрекъснато болнаво. Нищо чудно — расло е без въздух, в горницата на майка си, не е играло, не е лудувало като другите деца. Аз ще го превърна в мъж. Забраних му да носи багреница и украшения, зачислих го във войската и всяка сутрин го пращам тук да се упражнява, а вечер го разпитвам какво е научил. Отначало това беше непосилно за него, заспиваше прав от умора, нежните му ръчички се олющиха от работата. Мария помисли, че искам по този начин да го убия. Но вижте го сега. Само един месец живот на открито и то се промени. Лицето му поруменя, тялото му заякна, яде като вълк и забрави какво е болест.

Тази необичайно дълга реч породила във всички ни различни мисли. Лично аз се питах дали ако опитът не успее и детето умре от преумора, Ивайло би го надживял...

— Какво става там? — недоволено се обади Касим бег, като се изправи на стремената и засенчи очи. — Къде се е чуло и видяло да се разкъсва бойната редица?

Проследихме погледа му. Действително ставаше нещо нередно. Един след друг вървяха редовете на бойците, по сто души всеки, с плътно долепени рамене и със заплашително насочени копия. Всичко беше отлично, но на едно място редиците се разкъсваха, разделяха се на две части и като изминеха петнадесетина крачки, отново се съединяваха.

Препуснахме нататък, за да видим препятствието. Оказа се обикновена локва, която сигурно не бе по-дълбока от една стъпка. Ивайло сви вежди, слезе от коня и направи знак на стотниците да съберат хората около него. Когато кръгът се склучи, той заговори високо:

— Защо заобикаляте локвата?

Никой не му отговори. Младите воители гледаха в земята и мълчаха. Те или съзнаваха грешката си и се срамуваха от нея, или пък, без да я съзнават, се бояха от Ивайловия гняв.

— Отговорете ми — настоя царят. — Обещавам, не ще ви сторя нищо. Или нито един от вас няма капчица доблест, за да отвори уста?

— Пазехме се да не се измокрим, господарю — престаши се един. — Защо да стоим цял ден с вода в ботушите? Ние пак изминахме същия път, но си спестихме цапането из водата.

— Ами ако беше в боя?

— В боя е друго, господарю. Тогава ще вървим направо, каквото и да се изпречи срещу нас.

— Как ще вървите, страхливци, щом в учението сте като нежни женички?

— Ние не сме страхливци, господарю — с достойнство рече друг. — Може да сме грешили, но не се боим. Почакай да ни видиш в битка.

— Смелите не постъпват като вас. Гледайте, какво правят истинските мъже. — Царят се обърна към нас. — Елате!

Тръгнахме след него, а зад нас вървяха новобранците. Стигнахме до реката. Мътният Етър бе разлял пролетните си води извън коритото, шумеше по бързеите, разбиваше се в камънаците на милиони ледени пръски. В един малък вир се виждаше преобърнатата талига, довлечена кой знае откъде и захвърлена от течението между камъните. Ивайло свали тежкото си наметало, разпаса меча и ни я посочи:

— Хайде да извадим колата!

И нагази в реката. Без каквото и да е колебание ние също оставихме оръжието си и го последвахме. Водата бе дяволски студена. Кожата пареше от нея, сякаш стъпвахме в разтопено олово. Когато достигна до бедрата ни, аз се хлъзнах по един гладък камък и се катурнах. Студът скова тялото и пресече дъха ми. Изправих се, размахвах ръце да се раздвижа и продължих напред. След мен паднаха и други, но никой не помисли да се върне. Вирът не беше много дълбок, но все пак ледената вода достигаше до пояса. Дребният Касим бег бе потънал до гърдите. С вкочанели пръсти се заловихме за колелата, вдигнахме талигата и я понесохме към брега. Препъвахме се, падахме, изпуцахме я, но я извлякохме. Никой не бе произнесъл нито една дума.

— Хайде сега да видим кой ще отиде пръв до онова дърво и обратно дотук — предложи Ивайло.

Ние се втурнахме презглава, тичахме с всички сили и се върнахме задъхани до талигата. Движението ни стопли и ободри.

— Виждате ли как се държат мъжете срещу препятствията? — иронично подхвърли царят на воините. — Те не са страхливи като баби и затова враговете им треперят пред тях.

— Господарю, изпитай и нас! — обади се някой и останалите се присъединиха към неговата молба.

— Добре — съгласи се царят. — Постройте редиците!

Десетте стотника застанаха един зад друг. Разнесоха се отсечени заповеди и бранниците се строиха покрай тях. Ивайло им посочи едно място, където реката се бе разляла на голяма ширина, може би стотина крачки, но затова пък не достигаше по-горе от коляното. Редиците смело навлязоха във водата. Нито един човек от тях не остана на отсамния бряг. Михаил Асен също цапаше в крак с мъжете.

— Кълна се в трирогия козел на пророк Иеремия — самодоволно извика Момчил, — хубав урок дадохме на тези юнаци!

Момчил имаше право. За тази случка се говореше дълго в Търновград, а във войската сигурно се помни и до днес. На всеки случай за нейната истинност ме разпитваха дори тук, във Верона...

Воините се върнаха пак през реката и царят ги поздрави от сърце.

— Вие днес научихте повече — им каза той, — отколкото за половин година заобикаляне покрай локвите.

— Да живее цар Ивайло! — му отговориха дружно.

Той се разходи между тях, подхвърляше им ободрителни забележки, някои потупваше по раменете, а на доведения си син стисна сериозно ръката и с това го накара да се изчерви от удоволствие. После спря пред един мургав младеж и го заговори с добродушна усмивка:

— Какво, тежи ли службата?

— Не — начаса се отзова запитаният. — С такива вождове не тежи.

— А как е храната? Стига ли? Дрехите здрави ли са? — Младежът се смути. — Кажи, не се страхувай!

— Лошо, господарю — избъбра най-сетне воинът. — Хлябът е малко, не стига. Дрехите се окъсаха. А ботушите — виж сам.

Ивайло ги погледна. Кожата на ботушите се бе накъсала и през дупките им се виждаха краката.

— Всички ли сте така?

— Всички, господарю — обадиха се мнозина.

Царят гневно смръщи чело. Прекъсна разговора си с новобранците, скочи на коня, махна ни с ръка да го последваме и препусна.

— Към Царевец!

В лудешка езда полетяхме към града. Случайните минувачи се хвърляха настрана, за да не попаднат под копитата на конете ни. Спряхме пред двореца и Ивайло викна на новия начелник на стражите:

— Намери протовестиария^[1] и го доведи веднага при мене!

Няма по-добър камшик от страха. Кой знае с какви думи бе предадена Ивайловата повеля, защото току-що бяхме влезли в престолната зала и протовестиарият пристигна задъхан и жълт като минзухар.

— Я да видя ботушите ти! — подхвана го царят от вратата. — Здрави са, нали? И дрехите ти също. Охранен си като дървеница. Какво ще ядеш днеска? Яребици? Заек? Фазан? Сърна? А знаеш ли как живее войската? Поне веднъж погледнал ли си воините?

Никога не съм го виждал така ядосан. Размахваше юмруци около мастития нос на велможата, а гласът му кънтеше в стените. Пред него протовестиарият не се помнеше от страх.

— Чувал ли си случайно, че хората ходят боси, че не си дояждат? — продължаваше Ивайло. — Какво правиш ти срещу това бедствие?

— Съкровището е зле, господарю — немощно изхриптя боляринът. — Парите свършват...

— Да се намерят! Войската гладува.

— Нов данък ли ще заповядаш?

— Млък! — изрева Ивайло. — Народа ли смяташ пак да грабиш? И триците ли, които яде, искаш да му вземеш? Не! Ще оставиш народа на мира. Сега ще плащат богатите. Щом златото е в болярите — ще дават болярите. Още днес разпрати навред моята повеля: до един месец всички велики и малки боляри да дадат на съкровището десятък върху цялото си имущество. Който откаже или укрие макар и едно зърно, ще бъде наказан със смърт, а замъкът му ще се срине наравно със земята.

— Това не посмя да стори и Иван Асен! — смаяно прошепна боляринът.

— Нищо. Ивайло ще го стори. Да не мислят болярите, че нас ни чакат само пухени постели? Скоро ще стане така, че всички боляри, събрани на куп, не ще струват колкото един нахранен и облечен бранник.

Уплаших се, че протовестиарият ще припадне, преди да стигне до вратата, така се олюляваше той. Когато останахме сами, Куман запита:

— Наистина ли ще го направиш, господарю?

— Съмняваш ли се? Ще го направя, пък ако ще и земята да се преобърне.

— Болярите са страшни люде — загрижено поклати глава другият. — Приятелството им свършва там, където започва сметката. Бръкнеш ли им в кесията, не можеш избягна омразата им.

— Те и сега не ме обичат.

— Но те слушат.

— Защото са пресни спомените за подвизите ни из Поддунавието.

— Но можеш да ги направиш врагове.

— По-добре явен враг, отколкото коварен приятел.

Думите им приличаха на учебен бой с мечове — ударите бяха бързи и остри, трещяха и святкаха, но нямаха за цел да наранят.

— Да не се залъгваме, Кумане — каза Ивайло. — Болярите ме мразят. И аз да бях на тяхно място, сигурно също щях да мразя този свинар, който наруши хилядолетния обичай и смаза богоизбраните. Такъв е животът! Казваш, слушат ме. Да, те ме слушат, защото съм силен, защото се страхуват от мене. Страхът ги прави покорни. Премине ли страхът, отслабне ли силата ми — ще се свърши и с послушанието им.

— Но сега ти дразниш алчността им, а тя може да е по-силна от страха.

— Дори и да е така. Ние трябва да закрепим извоюваното. Не можем да го закрепим без злато, златото е в болярите, следователно вървим по единствения възможен път. Ще им вземем една част от него и така ще изтръгнем няколко от отровните им зъби.

— Не ще ли е по-добре да не бързаш? Нека те посвикнат с мисълта, че имат нов цар и нов закон. Тогава ще е по-леко и за тях, и за тебе.

— Бих почакал, ала не мога. Сърцето не ми дава да гледам как воините ми ходят гладни и голи, пък и враговете не ще ни оставят в мир. Михаил Палеолог се готви да ни пакости. Срещу опасността ще ни помогнат не мощите на света Филотея, а изобилието от дрехи, оръжие и храни. Това изобилие ще постигнем с болярското злато.

Останахме дълго при Ивайло. Всеки изказа мнението си, на всички той даваше обяснения. Аз бях съгласен с него още отначало, но и другите трябваше да се убедят в правотата на намеренията му. И те се убедиха. Дори мнителният Куман накрая се съгласи с него, но пак го предупреди да внимава, когато има работа с болярите.

— Хей, гледайте, гледайте! — призова ни Кънчо. — Вижте протовестиария!

Налепихме се по прозорците. В двора протовестиарият даваше последни наставления на десетина гончии с коне, приготвени за дълъг път. Накрая им връчи по един свитък, който те скриха в ръкавите си.

— Утре ще има буря в царството — замислено каза Куман.

— Ако има буря, ние ще бъдем гръмотевиците — спокойно отговори Ивайло.

Отдавна беше минало пладне, когато решихме да си тръгнем. Сбогувахме се с царя, но той ме задържа:

— Остани малко при мене. — И когато другите се изнизиха: — Ела да се преоблечем.

Помислих, че ми напомня за изваждането на талигата от реката.

— Аз изсъхнах вече. Дрехата ми е напълно суха.

— Не говоря за това, Тодоре. Зная, че такова къпане няма да те простуди. Искам друго — да махнеш тези дрехи и да облечеш нови. Ние сме господарите в тази страна, целият Търновград наблюдава всяко наше движение, използва всяка наша слабост, за да ни осмее, а ти, войводата Тодор, ходиш повлечен и окъсан като скитник.

— Търновград не се занимава с това — отговорих раздразнено, — а болярите. Болярите не са Търновград.

— От това не излиза, че трябва да забравиш кой си, да забравиш, че още имаш задължения към нас.

Отдавна събираната в мене мъка избухна:

— Не говори за забрава, Ивайло. Ако ти забрави сестра си, аз не забравям годеницата си. Търся я и не ще се примиря, докато не я намеря. Сега не ми е до дрехи и външност.

— Смяташ, че съм забравил Калина, така ли? — тихо попита той.

— С какво показваш, че я помниш? — буйно продължих аз.

— Ти си прав, Тодоре — рече царят глухо. — Не сторих всичко, за да я намерим. Какво да се прави! Ти разполагаш с времето си и можеш да го посветиш на каквото искаш. С мен не е така. Когато един цар иска да служи на народа си, а не да господарува, трябва да работи колкото последния отрок от ранна утрин до късна вечер. Тогава обаче той не може да отделя толкова време на най-близките си, колкото сърцето му желае.

Наведох виновно глава. Той ме потупа по рамото.

— Хайде, хайде, не прави тази гузна муцуна. Аз не те обвинявам, дори се радвам, че с такава жар продължаваш да се грижиш за Калина. Доколкото мога, и аз ще ти помагам. Да даде бог да успееш бързо, че май скоро ще тръгваме отново по бранните друмове. — Ивайло не успя да скрие една загрижена въздишка. — Вестите, които ми донесе от Адрианопол, започват да се потвърждават. Синът на Мицо станал зет на императора, коронясал се за български цар и сега чакал всесилния му тъст да му поднесе на тепсия престола. В Цариград стягат кораби и страшна войска. Готвел се и Михаил Глава Тарханиот. Сигурно до началото на лятото ще ни ударят. Какво мислиш за тая работа?

— Лошо, господарю.

— Михаил Глава ли те плаши?

— И той, и войската. Михаил Глава Тарханиот е прочут военачалник, спечелил безброй битки. Много народи са изпитали тежестта на неговите удари. Преди петнадесет години и българите минаха по реда си. А войската, с която ще дойде, също ме угрижва. Тя ще бъде голяма, силна, обучена — не ще прилича нито на Константиновата, нито на татарските орди. Борбата с нея ще бъде тежка и безмилостна.

Лицето на Ивайло не се измени. Той не бе очаквал да чуе нещо по-добро.

— Да, и аз мислех същото. Михаил Палеолог ще изпълни закана си. Но ще се бием. И сам да остана, пак ще продължа борбата. Народът ме избра, за да воювам за него, а не да грея длани край огнището. Разбираш ли сега защо ще събера десетък от болярите?

Разбираш ли защо искам да не ставаш за присмех и на най-верните с твоята занемареност? Онези, които ще бъдат зад гърба ти в битката, трябва да се страхуват от тебе, за да не те ударят с издайнически нож. А другите, които утре ще водиш на смърт, трябва да се научат още отсега да те уважават. — Той разтърси глава и се усмихна: — Сега ще дойдеш ли с мен да се преоблечеш?

Аз го последвах към неговите покои.

[1] *Прото̀вѣстиарий* — висша служба в средновековна България, отговаряща приблизително на днешната министър на финансите; сановник, завеждащ царското съкровище. ↑

XXIII

Беше началото на май. Вместо със слънце и ухание на цветя, той дойде суров, с мъгли и закъснял студ.

Веднъж стана по-лошо от всеки друг път. На пладне беше тъмно като подир заник слънце. Господ сякаш бе отпушил небесните щерни и дъждът се лееше неспирно върху Царевец, плискаше по покривите, стичаше се на поточета по улиците и се загубваше надолу към Етъра.

Все пак може би нямаше да запомня този ден, ако не се бе случило едно особено събитие. Стоях до прозореца и тъпо гледах водната завеса, която дъждът плетеше навън. Сред този потоп един конник се приближаваше с мъка към двореца. Наблюдавах го, докато остави коня си на стражите, после го видях как пресече двора, как хвърли мокрия си плащ и влезе. Поради мрака и дъжда не можах да го позная, но след малко той влезе безцеремонно в стаята при мене и спря до вратата. Обърнах се. Срещу мен стоеше Докс и се хилеше предизвикателно.

Изгледах го изумено. Той бе последният човек, когото очаквах да видя при мене. Боляринът приближи с наглата самонадеяност на уверен в силата си властелин.

— Странни порядки са намерили място в Търновград — започна Докс без предисловие или обичаен поздрав. — Простаците взеха много да вирят нос и дори на великите боляри не отдават никаква почит.

Той не казваше нищо случайно. Всяка негова дума бе премислена и претеглена, с добре пресметнато незачитание в гласа. Ако слушах сърцето си, щях да се хвърля върху него, да стисна гърлото му и да не го пусна, преди да се раздели с мръсната си душа. Но аз успях да се овладеея и казах с безразличие:

— Какво се е случило?

— Невероятна дързост! Исках да отида в имението си, а някакъв тип ме спря на вратата и отказа да ме пусне. Настоявах, казах му кой съм, заплаших го — той твърдоглаво си знае своето. Извадих меча да

му отсека ушите, за да помни кога е противоречил на Докс, но той извика другите хаймани от стражата и пак не ме пусна.

— Човекът е изпълнил дълга си. Има повеля и пред нея всички са равни — и болярин, и отрок.

— Човек ще рече, че нещо важно е станало в Търновград.

— Нищо особено — отвърнах с привидно равнодушие, — една жена е изчезнала. Калина, годеницата ми. Да си чувал нещо за нея?

Не ми убягна, че в погледа му блесна тържество.

— Ама че годеница — язвително подхвърли той. — Да избяга с някой хубостник...

— Не е избягала, а я отвлякоха — продължих търпеливо. — Но похитителят не ще бъде доволен. Може да я държи до смърт като пленница, но не ще спечели душата ѝ.

Изглежда, стрелата ми попадна право в целта. Докс преглътна шумно и се сви, сякаш бях подлютил негова незараснала рана. После се опомни и поглади със самоувереност тънките си мустачки.

— Кой знае, кой знае... Сега мъжете са се отракали много и знаят да превземат и най-студените сърца.

Замълчахме. Шумът на дъжда изведнъж нахлу в стаята. Двамата стояхме настръхнали един срещу друг и мислехме бързо.

— От тебе ли зависи излизането от Търновград?

— От царя — отговорих спокойно, — но той пожела аз да го отменя в тази работа.

— Тогава искам един пропуск. — Насилих се да се изсмея като на сполучлива шега. Той се наежи: — Какво, няма ли да ми дадеш?

— Не, разбира се.

— Да не съм и аз между заподозрените?

— Ти ли? Глупости. Работата е, че в тези трудни дни царят не иска да се лиши от най-верните си приятели. И тъй като ти доказва...

Докс не дочака края на думите ми. Излезе и затръшна вратата подире си. Аз не останах много след него. Размислих и реших, че съм бил кръгъл глупак, дето не последвах първоначалната си идея да съсредоточа цялото си внимание върху този болярин. Но и сега не беше късно. Знаех едно — ако Калина е жива, не е далеч от Търновград. Значи можеше да се направи още един опит за издирването ѝ.

С тези мисли в главата отидох да търся царя. Пресичах ходниците и залите, когато гласът на царица Мария ме повика:

— Много бързаш, Теодорик Стохас, а знае се от старата мъдрост, че който бърза, стига само вятъра.

Това приличаше на хвърлена ръкавица. Не можех да се направя, че не съм я чул.

— Сега името ми е само Тодор, господарке.

— Не желаеш да минаваш за грък, а? Или новото име крие старите грехове?

— Ти затова ли не носиш вече името на Алексей Фил?

Напомнянето за първия ѝ съпруг не ѝ достави удоволствие. Тя сбърчи мраморнобялото си чело и изсъска:

— Тодор или Теодорик Стохас, ти все продължаваш да правиш всичко, за да ми бъдеш противен. Не ти ли стига урокът, който ти се даде, за да поумнееш?

— За какъв урок говориш, царице? — запитах аз искрено.

— Забрави ли, че без малко щях да ти стана кума?

Поразен, аз стоях като вкаменен. Признанието, скрито в думите ѝ, неочакваната истина, на която се натъкнах, ми отнеха за дълго способността да говоря. Ако беше вярно, че изчезването на Калина беше всъщност отмъщение на Мария, насочено към мене, то всички досегашни предположения отиваха по дяволите. Но в такъв случай каква роля играеше Докс? Беше ли помощник на царицата? Или съдружник?

Вихрушката от мисли замъгляше мозъка ми. Когато най-сетне проговорих, цялата ми дързост и самообладание се бяха изпарили и в гласа ми неволно звучеше молба.

— Господарке — гъгних аз. — Не мога да повярвам, че ти си предизвикала отвличането на Калина. Тази подлост не подобава нито на знатния ти произход, нито на съпруга, когото си избрала. Но ако знаеш кой е похитителят, ако освобождението ѝ зависи от тебе — върни ми я. Наказан съм премного за всичко, което мислиш, че съм извършил срещу тебе. Заклевам те в любовта, която питаеш към Ивайло — ако е в твоя власт, тури край на мъките ми.

— И това ми било Желязната ръка! — Тя се изсмя звънко. — Не ти прилича, не, никак не ти прилича.

— Господарке, аз те моля в името на всичко свято да ми кажеш къде е Калина!

— А ако зная, но все пак откажа?

— Пази се от отмъщението ми. Венчилото с Ивайло не ще те спаси от моя гняв.

— О, сега те харесвам: очите ти искрят, белегът на лицето ти се наля с кръв, ноздрите ти треперят. Приличаш на стария Теодорик.

— Това не е ответ, царице. Ще ми съобщиш ли къде е Калина?

— Господи, какъв настойчив човек — възкликна тя подигравателно. — Още не съм казала, че зная къде е.

— Но не го и отрече.

Мария вдигна рамене и се изправи до прозореца, където продължително съзерцава проливния дъжд. Помислих, че вече е забравила за присъствието ми, когато тя произнесе глухо, но самодоволно:

— Преди една година аз те предупредих да не нараняваш жената Мария, защото отмъщението на царицата Мария ще бъде страшно. Ти пренебрегна думите ми. Сега твоето нещастие и молбите ти изкупват част от нанесената обида.

— Значи Ивайло не е можал да направи нищо, за да те промени — въздъхнах аз. — Бях започнал да вярвам, че ще забравиш миналото.

Мария отвърна замечтано:

— Ивайло е по-прекрасен, отколкото го виждах в сънищата си. Наистина, не може да се нарече много пламенен съпруг, но досега със своята сила, с желязната си воля ме възнаграждава за всичко. Той ми отне властта, но ми разкри какво щастие е да бъдеш жена. И това чувство е по-голямо и по-прелестно от всичката власт на земята.

— Ако всичко това е вярно, защо още помниш случката, която е причинила омразата ти към мене? Ние и двамата не сме онова, което бяхме, господарке. Нека забравим миналото и нявгашните си прищевки.

— Аз няма да бъда достойна за мъжа си, ако не изпълня обещанието, което съм дала.

Безполезно беше да се продължава този разговор, защото приличаше на двубой, в който само получавах удари, а сам махах безпомощно във въздуха. Оставих царицата и продължих да диря Ивайло. Не го намерих в двореца. Той бе заповядал да се поправи

стената край Лобната скала и въпреки дъжда бе отишъл да наблюдава работата на зидарите.

— Мисля, че Мария те е измамила — каза той, след като ме изслуша. — Нейната работа е „с чужда пита — майчин помен“: друг е свършил гнусното дело, а тя нарочно си го приписва, за да те измъчва.

— Ами ако се лъжеш?

— Разбира се, първо ще проверя. Ела с мене в двореца.

Последвах го. Докато се изкачвахме към двореца, дъждът спря и сред възбуденото чуруликане на врабците слънцето се показва иззад облаците. Наоколо се носеше мирис на мокра пръст, на трева, на разпукани пъпки на дърветата.

Минахме през няколко стаи на палата.

— Почакай ме тук — каза Ивайло, като ме остави в един ходник и влезе в покоите на Мария.

Чаках го дълго. Разхождах се, зяпах по прозорците, опитвах се да чуя какво става в съседните стаи, изобщо правех всичко, което се полага на човек, затворен в една стая сам с ядовете си. Най-после Ивайло излезе, но ми заговори едва когато се намерихме вън.

— Мария наистина не е замесена в тази работа. Опитах и с добро, и с лошо, и с убеждаване, и със заплашване, пък и с друго — той многозначително посочи пестниците си, — но тя повтаря все едно: показала се е, че знае нещо, само за да те ядоса. И според мене — не лъже.

— Тогава остава Докс.

— Да, остава Докс — потвърди той. — С него прави каквото искаш.

Не чаках да чуя повече. Сбогувах се с Ивайло и веднага се отправих към дома на Куман, който се бе превърнал в постоянно сборище за приятелите ни. Действително там заварих всичките, само без Стан. Те, както винаги, бяха с пълното си въоръжение, като че не живееха вече от половин година в покоя на Царевец. Съобщих им какво смятам да предприема. Всички наскачаха, готови начаса да ме придружат.

Скоро бяхме у Докс. Заварихме го седнал на двора пред чаша вино. Когато ни видя, той не изрази вълнение, сякаш нямаше нищо по-обикновено от нахлуването ни в къщата му. Не ни посрещна, даже не благоволи да стане.

— Чаках ви — каза той хапливо и от тази забележка дори и хрисимият Кънчо щеше да излезе извън кожата си.

— Можеш да останеш там, където си — подхвърлих студено. — Ще претърсим още веднъж дома ти.

— За кой ли път вече? — вдигна рамене Докс. — Какви времена: не те пуцат да идеш където искаш, разполагат се в къщата ти... Търсете и ако намерите нещо интересно — обадете ми се.

Предпочетох да не се занимавам сега с него, а да се заловим веднага за работа. Изведохме слугите на двора, но не ги разпитвахме. Ако знаеха нещо или искаха да го споделят, те отдавна щяха да ни го кажат — сегашното дирене беше трето за този дом.

Докс беше велик болярин и един от най-големите богаташи на царството. За неговите имения в южното подножие на Хемус разправяха, че не можели да се обходят за два дни с кон. Никой не знаеше броя на селата, които владееше, нито на людете, които му робуваха по безкрайните ниви. Златото му съперничело на царското съкровище. Цялото това богатство се познаваше по пищността и внушителните размери на къщата, прилична на царски палат, в която прекарваше обикновено само половината от времето си, по резбите и стенописите, по златните и сребърни съдове, по прашящите от храни и вино зимници, по препълнените конюшни.

Няма защо да описвам стъпка по стъпка онова, което извършихме. Достатъчно е да кажа, че прекарахме там до мръкване и направихме всичко, което разумът допуска, дори малко повече. Накрая се събрахме пак с увиснали носове и с празни ръце. Докс през всичкото време прекара на същото място в градината, като пиеше виното си и даже не си правеше труд да гледа работата ни.

— Нека не си играем повече, Доксе — каза му Куман. — Сигурен съм, че в къщата ти има тайно скривалище. Покажи ни го, за бога!

— О, вие захванахте да се молите — изкиска се подигравателно боляринът. — Дойдохте с дрънкане на мечове и заплашвания, а сега преминахте на молби. Няма що, юнаци...

Момчил на две крачки стигна до него и вдигна тежкия си меч над главата му.

— Мръсно животно — изрева той, — казвай къде е скривалището, или се прости с подлата си душа!

В Докс имаше множество отвратителни пороци, но за негова чест трябва да призная, че не беше страхливец. Смъртта висеше над врата му, а той не трепна. Само усмивката му стана по-широка и по-иронична.

— Не ви струва и заплахата. Можете да крещите, можете да се зъбите, ала зная, че нищо не ще направите.

— Не бъди толкова уверен в това — процедих аз.

— Напротив, уверен съм — потвърди той спокойно. — Вие търсите Калина и мислите, че тя е скрита тук. Как мога да се уплаша от гръмките ви закани, когато е очевидно: ако ме убие и Калина действително е затворена някъде в този дом, тя ще умре от глад, жажда и задушаване като ваша, а не моя жертва.

Беше прав. Това разбрахме всички. Момчил полека свали меча.

— Няма да ме убивате, а? — продължи по същия начин Докс. — И ме молите да ви покажа скривалището? Добре, ще ви го покажа. Нека разберете, че напразно сте ме подозирали. Елате.

Последвахме го. Той отиде при вътрешната стълба на къщата, която свързваше приземието с горния кат, преброи до осмото стъпало и натисна една издатина на стената до него. После се наведе и отмести широкото стъпало, което леко и безшумно се завъртя около скритата си ос. Зад него се разкри тясна стълбичка, която се спущаше под обратен наклон спрямо главното стълбище.

— Ето — каза Докс. — Влезте, ако желаете.

Преди да отвори уста, ние бяхме нахлули вътре и се спущахме по влажните и хлъзгави стъпала. Слизахме много, може би повече от десет стъпки под земята. Намерихме се в тъмно подземие със застоял тежък въздух — квадратна стая със стени по пет-шест крачки дълги и достатъчно високи, за да може Стан да стои изправен. Вътре имаше всичко, от което би се нуждаел човек при продължително доброволно пленничество: одър, покрит с меки кожи, храна, делви с вода и мехове с вино, снопчета вощеници, дори прахан и огниво. Но от Калина нито диря...

Излязохме с наведени глави и си тръгнахме. Изпрати ни подигравателният и предизвикателен смях на Докс.

Мина още един месец. На Петдесетница — помня много добре, че беше точно този празник — при мен се яви Радко и каза с някаква особена тържественост:

— Царят те вика, Тодоре.

Изгледът и гласът му ми направиха по-силно впечатление, отколкото поканата на Ивайло. За момент се изкуших да го поразпитам, но после се отказах — нали след малко щях да науча всичко направо от царя! — и мълчаливо го последвах.

На трема, където преди повече от година разговарях с Мария, ме чакаха Ивайло и войводите. Заех място между другарите и царят поде:

— Братя! — Гласът му трепереше. — Михаил Палеолог изпълни заплахата си. Тази сутрин дойдоха гончии и донесоха страшни вести. Татарите на Ногай, навярно насъскани от императора — нали Ногай му е зет, — са нахлули в Карвунската хора и грабят и палят наред. В същото време Михаил Глава Тарханиот с отбрана и безчислена ромейска войска е слязъл с кораби край Варна. Крепостта не успял да завземе, но с бърз поход завоювал Проватон, Овчага и Петрич. Той не е дошъл като татарите да граби плячка и да си отиде, не. Борбата, която ни чака срещу него, ще бъде на живот и смърт.

— Да тръгваме! — викна Дамян. — Те или ние, няма друг изход.

— А Калина? — обадох се аз.

— Какво Калина? — Ивайло спря очите си в моите. — Пак ли ще ме обвиниш, че съм я забравил?

— Не мога да тръгна, преди да съм я намерил.

— А аз не мога да те оставя тук, Тодоре — благо възрази той. — Твоето умение и смелостта ти ще ни бъдат нужни в сраженията. Пък и... каква полза, ако останеш? Мигар сам ще свършиш нещо повече, отколкото досега, когато бяхме всички заедно? Тодоре, Тодоре! Не бива да мислиш за един човек, пък бил той и Калина, когато цял народ гледа на нас...

Никой не възрази на думите му. Аз разбрах, че завинаги загубвам любимата девойка и си обещах да не преживея дълго загубата ѝ. По-добре да загина още в първата битка, нежели да влача това скръбно съществуване.

— Тежки ще бъдат дните занапред — продължи царят. — Врагът е силен, по-силен от нас. Навярно всяка от двете войски — ромейската и татарската — ни превъзхожда по брой и въоръжение. Не можем да се

бием с двете едновременно. То има и трета, Иван Мицовата, която пълзи нейде из Тракия, но един предател и син на предател не е страшен враг, дори когато има на своя страна византийското оръжие.

Момчил скочи и изтегли меч:

— Да вървим, Ивайло! Ще им изпием кръвчицата!

— По-кратко, Момчиле, по-кратко — намеси се Касим бег. — С бързана нищо хубаво не ще постигнем.

— Да, работата е мъчна — потвърди царят. — Двете войски са ни много. Но ако нападнем само татарите — Михаил Глава ще дойде в Търновград; ако нападнем ромеите — татарите ще опустошат Поддунавието...

— Тогава какво да правим? — умислено запита Кънчо.

— Остава само едно: да спрем ромеите в нашите крепости, да ги забавим и задържим, докато се разправим с татарите. После да видим и тяхната сметка.

— Вярно — прогърмя Момчил. — Така е!

— Затова трябва да се разделим, братя. Аз ще отида срещу татарите. С мене ще дойдат Касим бег и Тодор. А вие ще се пръснете из царството. Стан ще заеме Боруй и оттам ще пази цялото Загоре... Не се сърди, Станко. Знаем, че ти е мъчно да се разделим. И на мен ще ми е мъчно, но нуждата е голяма. Кънчо ще задържи Ичера, Дамян — Бялград^[1], а Момчил — Козяк. Смятам Куман, като най-опитен в държавните работи, да остане тук като мой наместник.

— Ивайло — развълнувано го прекъсна Куман, — аз дойдох при тебе да се сражавам. Заклевам те, не ме оставяй тук при жените. Не съм заслужил тази обида!

— Тъй да бъде, Кумане — реши Ивайло, след като обмисли думите му. — Сърцето ти по честност и мъжка храброст не отстъпва на бащиното ти. Иди тогава в Девина. Умри, но не се предавай! Вместо тебе ще оставя брат ти Георги, заедно с Радко.

Куман отдъхна с такова задоволство, сякаш му обещаваха райско блаженство, а не го пращаха на смърт. Веднага след него се изправих аз:

— Не се сърди, господарю, но и аз не съм доволен от мястото, което ми определяш. Не искам да се бия срещу татарите.

— Какво, леко ли го смяташ?

— И да не е леко, мисля, че не ще бъде както срещу Михаил
Глава.

— И какво е желанието ти?

— Накъде се е насочила ромейската войска? — отговорих с въпрос.

— На юг към Козяк и Месемврия.

— Тогава прати мене в Козяк вместо Момчил.

— Дума да не става! — извика Момчил с такъв глас, че ушите ни заглъхнаха. — Крепостта е моя. Нека само дойдат ония синковци!...

Ивайло разпери ръце, сякаш искаше да каже: „Ето, виждаш ли!...“

— Добре — отсякох аз, — тогава прати ме в Козяк заедно с Момчил. Ще му помагам с каквото мога, помощник ще му бъде.

Тежък размисъл сви веждите на царя. Той ме прониза с поглед.

— Да бъде волята ти, Тодоре — реши той без голяма охота. — Иди с Момчил. Но ще дадеш клетва в името на сестра ми, че не ще правиш глупости. — Аз се прекръстих. — Тогава всичко е наред. Или не... Ти, Касиме, имаш ли да се оплачеш от нещо?

— От какво мога да се оплаквам, господарю?

— Че те вземам да се биеш срещу твоите еднородци, татарите.

— Болярите не са ли ваши еднородци? — засмя се Касим бег. — Гризе ли ви съвестта, като воювате срещу тях? Не, Ивайло. Аз вече имам само едно отечество и то е тук, при тебе. Щом татарите на Ногая са тръгнали на бран срещу тебе, значи са не само твои, но и мои врагове.

— Благодаря ти, приятелю. Знаех си аз, че... А сега ставайте, братя. Гответе се бързо, защото утре на разсъмване тръгваме.

Ние се изправихме. Великанът Стан, който щеше да изживее най-тежко раздялата, се спусна към царя и го притисна до гърдите си.

[1] Крепостта Бялград, защищавана от Дамян, се е намирала до старата столица Преслав. ↑

XXIV

Докато Ивайло напредваше на север, начело на немногобройната си войска, а в Търновград Георги и Радко събираха бранници из цялото царство, ние с Момчил, придружени от петдесетина души подкрепление, препускахме ден и нощ към Козяк^[1]. Колкото и да бързахме, ние успяхме да изпреварим войските на Михаил Глава само с два дни.

Крепостта не заслужаваше много доверие. Явно беше строена преди много столетия от римляните и после неведнъж събаряна и поправяна; следите от по-късните зидари личаха като кръпки върху клашник на просяк. Ровът около нея беше засипан. Изобщо можеше да се каже, че Козяк представляваше готова гробница за онези, които щяха да я защитават.

— Хей, какво си се оклюмал, Тодоре?

Сепнах се. Беше Момчил — весел и ухилен, като че ли щеше да посрещне ромеите зад стените на непревземаемия Търновград. Имаше ли смисъл да му посочвам присъдата, която тегнеше над главите ни?

— Не съм оклюман — излъгах. — Мислех за нас, за тебе и мене. Добре е, че сме ергени. Изобщо воинът не трябва да се жени. Представи си какво щеше да ни бъде, ако някъде ни чакаха булки и дечурлига.

— На кого ги разправяш тези? — Той се разсмя гръмко. — Добре било, че сме ергени! Хубава работа, ами за какво държахме толкоз време престолнината под ключ, кажи де? Не беше ли тъкмо заради момата, която искаше да направиш своя невеста?

— Но помисли какво значи да тръгнеш на бой и да знаеш, че децата ти може да останат сираци. Видях сбогуването на Куман. Ех, не бих искал да съм на негово място...

— А аз видях, когато Ивайло се сбогуваше с Мария. Ей, богу, нямаше нищо печално. — Момчил с охота заразказва: — Беше последната утрин в Царевец. Стъкмени като за битка, ние с Ивайло минавахме през двореца и — хоп! — насреща ни Мария. Лицето ѝ —

като на светица. Слага ръце на раменете му и дума: „Тръгваш ли, господарю?“ А той: „Отивам на война, Марио. Ако ме запази господ, ще се върна при тебе. Ако не — оправяй се, както можеш.“ Но тя не го оставя: „Ти си цар. Ти трябва да живееш. Нека други да водят войската!“

— Ама как го казваше? — прекъснах го аз. — Преструваше ли се, или говореше искрено?

— Правото си е право: от сърце говореше, а сълзите — готови в очите й. Ала Ивайло не се разхленчи. „Ако царете знаят само да лежат — отсече той, — значи, аз не съм се научил още да царувам. Останал съм само воин. А ти прощавай. Половин година заедно поживяхме и ако е писано, може и занаят да се съберем. Сбогом!“ И си продължи пътя. Мария се завайка така, че без малко щеше и камъните да разплаче. А той дори не се обърна. Кажи сега, не е ли това мъж на място, а?

Момчил се засмя шумно. Аз се замислих за чудото, което бе станало с Мария, за нейната невероятна промяна, но за да не остана назад, също се ухилих. Храбрият войвода се отдалечи, но смехът му дълго продължаваше да се чува.

Ромейската войска се появи рано сутринта на втория ден. Стегнатите й квадрати се разположиха около крепостта, но воините не разпънаха шатрите си. Досетих се за причината — Михаил Глава Тарханиот бе решил да превземе Козяк още същия ден.

Нападението започна след обед, като главният удар се стовари от запад, откъм сушата. Това бе мъдро решение — косите лъчи на слънцето щяха да заслепят бранителите, а освен това от изток крепостта беше почти непристъпна, защото от подножието на стената започваше стръмен склон, който достигаше до брега на морето. Момчил послуша съвета ми и изтегли всички защитници на западната стена, а от другата страна остави само десетина души, колкото да имаме там съгледници.

Ромеите ни бяха подценили. Първият им пристъп бе извършен несериозно, като на шега. Ние ги оставихме да се приближат на двадесетина крачки и изведнъж ги обсипахме с облак от стрели, копия

и камъни. Те спряха, огънаха се и побегнаха назад. Защитниците ги изпратиха с ликуващи възгласи и жестоки подигравки.

Обаче радостта ни не продължи дълго. Ромеите се събраха, подредиха се отново и повторно ни нападаха. Този път нямаше и следа от безгрижието им. Те бяха образували костенурки^[2] и нашите стрели и камъни звънтяха по металните им щитове. Така достигнаха до стените, изправиха стълбите и се закатериха по тях. Ние не останахме със скръстени ръце. В грамадни казани вряха масло, смола и олово, които сега щедро изливахме върху главите на най-нетърпеливите. Те се подпалваха, свличаха се върху идващите след тях, разколебаваха и най-твърдите сърца с нечовешките си писъци. Ако някой все пак достигнеше ръба на стената, ние го поразявахме с мечовете или с бодливите боздугани.

И този път отхвърлихме връхлитащите редици. Ромеите дадоха много жертви, които останаха да лежат в подножието на стената. Оцелелите благоразумно се оттеглиха.

Слънцето бе залязло, започна да се свечерява. Помислих, че до следващия ден ще бъдем оставени на спокойствие. Ала аз слабо познавах настойчивостта на стария пълководец Михаил Глава Тарханиот.

Проечаха тръби. За трети път неизброимата войска се подреди и настръхна в очакване на боя. От кулата, на която бях застанал, аз гледах с тъпо равнодушие. Ако някой вълшебник заместеше сърцето ми с камък, нямаше да бъда по-безчувствен към идващата заплаха. Не мислех нищо. Не страдах. Бях мъртъв, преди да бях убит.

— Ще дойдат — каза някой до мене. Познах гласа на Момчил.

— Ще дойдат — потвърдих, без да се обръщам. — И този път ще бъде ужасното.

— Слушай, ако падна, кажи на Ивайло, че... — За пръв път, откакто го познавах, чувах Момчил да шепне. — Или по-добре нищо не му казвай. Той сам ще го разбере.

Замлъкна. Помислих, че се е отдалечил, но той добави:

— И все пак не живяхме напразно, Тодоре. За Ивайло и за онова, което направихме, заслужава да се умре.

Извърнах се. В очите на Момчил нямаше слабост. Само обичайното им войнствено изражение бе смекчено от тиха тъга. Подадох му ръка и той я стисна силно.

— Може би скоро ще бъдем пак заедно — въздъгнах аз и погледнах към небето.

За разлика от друг път той ме разбра и веднага се усмихна. Белите му зъби блеснаха сред рошавата черна брада.

— Райското блаженство не е за нас. От скука ще умрем втори път. Не, дяволите сигурно вече са запалили огъня под нашите казани.

Здрачът дотолкова се сгъсти, че чувахме подвикванията на ромейските воители, но тях самите не виждахме. Равномерните стъпки на невидимите нападатели отекваха в стените. После по кулите пламнаха огънове и в далечните им отблясъци трепнаха блещуканията на хиляди шлемове. Цялата войска на Михаил Глава Тарханиот стягаше обръч от мед и желязо около нещастната ни крепост.

Битката започна със силни крясъци на насърчение и омраза от двете страни, които заглушаваха звъна на оръжията и трясъците на щитовете. Настъпи невъобразим хаос от объркани шумове, над които ехтяха болезнените викове на умиращите. Ромеите се изкачиха на стената, но коравите защитници ги сразиха със съкрушителен удар. Но ние бяхме като преграда от пясък срещу стихията на морето. Заля ни нова вълна, с която успяхме да се справим, ала с цената на половината от нас. От Момчил бликаше титанична сила. Той тичаше по стената, окуражаваше, възпламеняваше бранителите с несъкрусимата си смелост, намираще се винаги там, където схватките бяха най-свирепи, и поразяваше нашествениците.

Едва си бяхме извоювали мигновен отдих, когато при нас дотича един окървавен воин, който с последни сили извика задъхано:

— Гърците са в крепостта... Големи сили откъм морето... Заеха стената... Вратата отворена...

И падна мъртъв.

— Братя — изрева Момчил, — на бой до сетни сили! Да покажем на тези кучета как мрат юнаците на Ивайло. Дръжте се, братя!

Гласът му проехтя далеч в нощта. Той изпълни сърцата на защитниците с отчаяна решителност, но не спря враговете. Техните първи неуспехи ги бяха ожесточили и сега нападаха от двете ни страни с истински бяс. Ние се биехме с дива ярост, но усилията ни се стопяваха в тяхната безчисленост. Те разкъсаха линията ни, принудиха ни да се свием в малки отделни групи и ни изтребваха безпощадно.

С още пет-шест души аз бях притиснат до зъберите на стената от десеторно по-многоброен противник. Бяхме образували кръг, като всеки се стремеше да унищожи нападателите пред себе си. Моето място беше точно до ръба на стената, където от подпряната стълба струеше непрекъснат поток противници. Служех си само с един тежък топор, който стоварвах на всяка показала се глава. Изведнъж усетих парлива болка в плешката си. Ударът беше толкова силен, че аз изпуснах оръжието, олюлях се, подхлъзнах се и полетях с главата надолу от тридесет стъпки високата стена. Върхлетях върху стълбата на нападателите, лявата ми ръка попадна между две стъпала. Главоломното ми падане спря, за секунда останах увиснал на стълбата, после се чу едно сухо изпращяване, адска болка изгори ръката ми и аз изгубих съзнание.

Не зная колко време съм бил в несвяст. Когато се опомних, намерих се на земята, между трупове и умиращи, с крака, притиснати от двама мъртъвци. Първият ми поглед беше към стената. Там битката още продължаваше. Не, това вече не беше битката, а краят ѝ.

От бранителите се виждаше само Момчил. Всички други бяха повалени, унищожени. Той бе застанал на площадката върху една кула, заобиколен отвсякъде от врагове, въртеше с две ръце тежкия си меч и не позволяваше никой да го приближи. Пламъците на страшен пожар осветяваха тази сцена. Вече камара от трупове ограждаха неуморимия герой, но зад нея напиряха нови стотици хищни нападатели. Искаше ми се да извикам, да поздравя чутовния юнак, но няха сили да го сторя. Тогава ечна вулканичният му глас:

— Елате, мръсници! Кълна се в трирогия козел на...

Той не можа да завърши безсмислената си клетва. Едновременно в него се забиха толкова копия, че го надупчиха като решето.

Загина и Момчил, последният от защитниците. Нему подхождат думите на Омир: „Тъй да загине и всеки друг, който такава извърши.“

Аз отново изпаднах в безсъзнание.

Знаеш ли, четецо, какво значи да се събудиш между мъртъвците на бойното поле? Никому не пожелавам да го изпита.

Чух собственото си стенание и отворих очи. Наоколо бе нощ. Огньовете бяха угаснали и светлина идеше само от звездите и от

тънкия сърп на месечината. Бе студено, но гърлото ми изгаряше от жажда.

— Митер, митер^[3] — охкаше един ромейски воин до мене.

— Кой си ти? — попитах.

— Роман. За бога, дай ми вода. Умирам.

— Не мога. И аз съм ранен и затрупан с мъртъвци. Потрай, ще дойдат да те вземат.

— Не. Ох, майчице, тук ще умра. Нашите се оттеглиха. Сигурно още ги е страх от българите и ще дойдат едва на сутринта по светло.

— И аз съм българин — казах.

Той помълча. И после:

— Сега няма българи и ромеи. Всички сме само трупове.

Гърдите ми не бяха затиснати и се опитах да се изправа. Изпищях от болка. И двете ръце отказваха да ми служат. Извъртях се малко и сложих глава върху гърба на един мъртвец.

Жаждата продължаваше да ме измъчва. Езикът ми беше подут, гърлото — сякаш пълно с врящо олово. Какво ли не бих дал в този момент за глътка вода!...

Различих още гласове. Някои виеха като чакали. Други редяха молитви. Само мъртвите гледаха равнодушно към небето с изцъклените си очи.

Мисълта ми бавно се проясняваше. Отърсих се от вцепенението и размислих върху положението си. Бях жив! Тази истина сега значеше повече от всичко друго. В мен нямаше и помен от стремежа към смъртта, който ме накара да последвам Момчил в Козяк. Бях жив! И всичко в моето същество се напрягаше в единственото желание — да оцелея.

Отново потънах в халюцинации и отново се събудих. Нещо тежеше на главата ми. Полека се размърдах и го опипах с бузата си. О, безкрайна радост! На кръста на умрелия, който ми служеше за възглавница, висеше кожен мях с вода. Без да гледам на болките, аз се обърнах, разкъсах със зъби кожата на меха и изстудената от нощния хлад животворна течност се разля в гърлото ми. Пих, пих, безкрайно дълго пих, не отлепих устни от отвора, докато не изсмуках и последната капка. После затворих очи и се оставих да се опивам от сладостното усещане, че животът се пробужда в мене и силата ми се възвръща.

Сега вече можех да мисля за спасение. С много усилия и още повече страдания освободих вдървените си крака от купчината тела. Този успех изчерпа малкия ми запас от сили, но ме окуражи. Почаках да се възобнови кръвообращението в краката ми и бавно и мъчително се изправих, като се подпирах на главата, на носа, като се държах със зъби. Да, изправих се и веднага паднах пак на колене от слабост. Виеше ми се свят. Повръщаше ми се. Трябваше отново да почина.

Станах на крака и тръгнах през труповете. Живите видяха, че един осъден като тях се измъква от това царство на смъртта и воплите им се усилиха. Едни ме молеха и ме заклеваха във всички светци да им помогна. Други, по-завистливи, ме проклинаха за щастията ми, дори на два пъти се опитваха да ме задържат за крака. Трети плачеха като деца. Четвърти ми предлагаха несметни богатства срещу спасението си. Аз вървах мълчаливо. При никого не спрях, никому не отговорих.

Вече се отдалечавах, когато един глас ме накара да се сепна.

— В името на Ивайло — казваше той, — не ме оставяй тук!

Тези думи ме приковаха към земята. Какъв ли беше този човек, който при вида на смъртта и без да знае дали съм приятел или враг, говореше в името на Ивайло? Верността му ме порази повече от всичкото страдание, на което бях свидетел.

— Кой си ти — отвърнах, — че заклеваш в името на царя?

— Негов воин. Ако си приятел, спаси ме, за да се бия за Ивайло. Ако си враг — прободи сърцето ми, за да ме избавиш от мъките.

Приближих се в тъмнината до него, като се водех от гласа му.

— Как да те спася? И аз съм ранен. Двете ми ръце са смазани.

— Изтегли ме и ще се спасим. Двама ранени правят един цял.

Непознатият воин бе съсечен в бедрото с меч. Накарах го да се улови за крака ми и го извлякох настрана. После, като се придържаше о мене, той се изправи на здравия си крак, обгърна с две ръце шията ми и аз го понесох.

Морето беше близо — около два хвърлея със стрела. Но за да изминем този път по стръмния склон, ние употребихме целия остатък от нощта. Спирах всяка минута, често се препъвах, падахме, издрахме лицата си в шубраците, но не произнесохме нито дума. Стискахме зъби и се тътрехме педя по педя надолу.

— И тук не сме в безопасност — казах уморено, когато се свлякохме до брега и го оставих на мекия пясък. — Почакай, докато се

върна.

Щастието беше този път на моя страна. Едва бях изминал петдесетина крачки и в близкото заливче попаднах на онова, което търсех — една лодчица колкото орехова черупка, с която воините от крепостта навярно са ловили риба. Тя беше смешна и несигурна ладийка, но щеше да удържи двама души. На дъното ѝ лежаха две забравени гребла.

Докато се върнах, воинът бе успял да превърже криво-ляво бедрото си. Тъй като не можех да докарам лодката дотук, трябваше да го пренеса до нея. С последни сили свърших и това, настаних го вътре и седнах или по-право — рухнах полумъртъв от умора срещу него.

— Ръцете ти са здрави — рекох аз. — Сега гребни навътре, гребни, ако ти е мил животът.

— Бъди спокоен. — Той плю в големите си шепи и улови веслата. — Отраснал съм край морето и няма да се посрамя.

Макар че движението му причиняваше болка, той наистина показва, че е майстор в гребането. Под силните му тласъци ладията подскочаше по водата, хлъзгаше се и ни отнасяше далеч от брега.

Постепенно утрото изтиква черната пелена на нощта. Няколко ранобудни чайки го поздравиха с дрезгавия си грак.

Погледнах назад. Брегът бе останал толкова далече, че приличаше на нащърбена платнена лентичка. Взрях се в лицето на моя спътник. От него личаха само очите му; всичко друго се губеше под кръв, дим и прах, а струйките пот го бяха прошарили като разорана нива.

— Да поспрем ли, войводо?

Неволно се сепнах.

— Откъде знаеш, че съм войвода?

— Ти си Тодор Желязната ръка. Всеки във войската те познава. — Воинът остави греблата, взе няколко шепи вода и ги плисна на очите си. — Аз дойдох с тебе и Момчил от Търновград.

Сега пред погледа ми се показва дълго сбръчкано лице с черна брада, още сплъстена от кръвта. Нещо в него ми се стори познато.

— Как се казваш? — попитах аз.

— Велихна.

— Да, и аз те познавам, Велихна. Ти си богомилски проповедник.

Ако морето се бе разтворило пред него както пред жезъла на Мойсея^[4], бедният човек нямаше да се смае повече.

— От... откъде знаеш?... — изговори той с мъка.

— Не се блещи такъв. — Аз се разсмях ободрително. — Никакво чудо не е станало. Бях в Слънчево миналата пролет и чух проповедта ти. После Часлав ми каза, че си дошъл във войската. Като се изми, те познах. Хайде, сега помогни ми и аз да се измия и превържа.

Той замълча и се залови за работа. Безкрайно предпазливо свали ризницата ми и раздра ризата под нея. Лявата ми ръка бе изкълчена в лакътя, но нямаше следа от счупване. Навярно пращането, което бях чул при падането си от стълбата, се дължеше на някое строшено стъпало. В дясната плешка бях промушен с копие. Ризата ми бе залепнала върху раната и спряла кръвта, но на рамото имах чудовищен оток, който ми пречеше да си служа с ръката. Велихна ме изми, с братска грижливост проми раната ми и ме превърза. Въпреки ревовете ми той оправи и разместения лакът и го стегна с две дъсчици, отпрани от лодката.

— Щом си бил в Слънчево и си ме чул — каза той, като привърши работата си, — сигурно се чудиш защо тръгнах да воювам. Нали уж бях против проливането на кръв... Така става то, когато човек проповядва правда и братство, а види друг да ги осъществява на дело. Сега съм готов и живота си да дам за Ивайло.

— Ами Часлав къде е? — попитах аз, за да променя разговора.

— В Боруй със Стан. В сърцето на Загоре.

— А Велегнав?

— Той пък е с Дамян в Бялград.

— Вероятно и дядо Никодим е с него?

— Не го познаваш ти, стареца — засмя се богомилът беззвучно. — Остави сина си да върви сам, а той с гъдулката тръгна подир царя.

С Велихна решихме, че за нас е опасно до брега, понеже корабите на Михаил Глава Тарханиот кръстосваха наоколо. Гладът и жаждата ни измъчваха, но ние сметнахме, че е по-добре гладни и свободни, отколкото сити пленници.

Цял ден и цяла нощ лежахме на дъното на лодката, капнали от изтощение. От време на време Велихна се опитваше да гребе, но скоро оставяше веслата. На втория ден се събудихме от необикновено люлеене. Огледахме се. Докато сме спали, морето се бе разсърдило и

сега големи вълни подмятаха лодката. Черни облаци висеха ниско над главите ни.

— Да се помолим на бога, войводо — отпаднало рече богомилът. — Спасихме се от ромеите, но от тази буря не можем се отърва.

— Молитвите няма да ни помогнат. „Бог дава, ама в кошара не вкарва.“ Ти си вещь по морските работи, кажи какво да предприемем.

— Да държим ладийката с носа срещу вълните и да изгребваме водата от дъното. Останалото е в ръцете на бога.

Така и направихме. Използувахме моя шлем вместо ведро и неспирно изхвърляхме водата, която непрекъснато преливаше ниските стени на лодката. Дясната ми ръка се бе пооправила и макар с много мъка и аз вземах участие в работата. Към пладне заваля дъжд. Тежки капки плискаха от небето и под тях морето като че вреше. Опитният Велихна не изпусна този случай. Той разпъна остатъците от ризите ни и в тях се събираха по няколко капки от живителната влага. Ние се редувахме да ги изсмукваме, подлагахме лицата си на шибациите капки.

Неведнъж бяхме с единия крак в гроба. Един път гигантска запенена вълна заля лодката и я изпълни догоре. По-късно друга ме събори в морето. Изгубихме и едно от веслата. И всичко се оправяше само благодарение умението на богомила. Той познаваше всички хитрости на морето и знаеше как да се справи с всеки непредвиден случай.

Ние се борихме без почивка. Ту Велихна, ту аз припадахме от умора, но не оставяхме да се поддадем на отчаянието. И това мъчение продължи цяло денонощие. Не си говорехме. Само през нощта, когато се оправи по звездите, Велихна продума под носа си:

— Ако не ни удави, бурята ще ни спаси. Духа южнякът и ни носи бързо-бързо на север, далеч от византийците.

Третото утро в морето ни завари пред стръмен пясъчлив бряг. Водното течение ни носеше с голяма скорост към него, но ние нямахме сили да сторим нещо. Богомилът зашепна молитвите си, а аз се мъчех да съгледам някаква надежда за помощ от сушата. Оставах още петдесетина крачки до пясъка, но не било съдено да доплаваме до него. Една огромна вълна подхвана лодчицата ни, залюля я като треска на гребена си и я запрати на дъното. Водната бездна ни погълна.

Събудих се с мъка. Галеца топлина обливаше тялото ми. Отворих очи. Пред мене блещукаше пламъче на борина, което изпращаше наоколо разсеяна виделина. Намирах се в бедна стаичка и лежах завит в кожуси.

— Добър вечер, войводо — разнесе се до мене бодрият глас на Велихна. — Да се поздравим с втория живот, който започваме.

— Къде се намираме?

— У приятели. Добри селяни-рибари ни видели като се давим и ни измъкнали от морето. Спали сме два дни и една нощ. Превързали раните ни, хранили ни с мляко, а ние все сме спали сладко-сладко.

— Близко ли сме до Михаил Глава?

— Много далеч. Морето ни изхвърли по средата между Варна и Карвуна. От ромеите няма защо да се страхуваме.

При добрите си спасители останахме близо две недели. Те се грижеха бащински за нас, лекуваха с билки раните ни, споделяха оскъдната си храна. Когато се оправихме и закрепнахме, ние се сбогувахме с тях, откършихме по един клон за тояга и тръгнахме да дирим войската.

Лутахме се цял месец по друмищата. Пребродихме земята между морето и Дунава, гладувахме, просехме, ядохме диви плодове, но с всяка стъпка приближавахме към Ивайло.

Мръсни, дрипави, изтощени, с хлътнали бузи и изцъклени очи, ние намерихме стана в един топъл летен ден в средата на август. Явихме се пред царя и в първия момент той не можа да ни познае. После ни прегърна и просълзен, ни разцелува по изцапаните лица. Когато се измихме, преоблякохме и нахранихме, ние му разказахме патилата си.

— Да благодарим на бога за спасението ви — каза Ивайло благоговейно — и да го помолим за спасението на душите на приятелите ни, които се преселиха отвъд.

— Как? — трепнах покрусен. — И други ли, освен Момчил, загинаха?

Той тъжно кимна глава. Безмерна мъка засенчи погледа му.

— Кънчо падна убит при Ичера, а при Девина...

— Куман ли? — извиках болезнено.

— Куман. Не отстъпил нито крачка. Бог да го прости. — Той се прекръсти. — Нямам вест и за Дамян. Само зная, че Станко се държи храбро и нанася удар след удар на ромеите из цялото Загоре.

— Ами вие? — Преглътнах сълзите си. — Какво свършихте тука?

— Вчера беше последният бой. Няма вече татарин на българска земя. Разбира се, верният Касим бег не се брои.

Измъчваше ме мисълта за Калина, ала не смеех да го запитам. Той, изглежда, прочете въпроса на лицето ми.

— За Калина не зная нищо, Тодоре. Сърцето ми казва, че е жива, но иначе нямам никаква вест. И в Търновград не се говори нищо, сякаш е потънала в земята. Почакай, ще дойде време и за нея. — Той продължи унесено, като че мислеше на глас: — Нещо не върви в Търновград. Получих писмо от Георги и Радко. Уж привидно всичко било добре, но усещала се близка буря. И те не могат да определят откъде ще избухне. Болярите, болярите... Голяма грешка сторих с болярите.

— Не биваше да посягаш на кесиите им.

— Лошото е, че само посегнах. Вместо някакъв си десятък трябваше да отнема напълно и богатствата, и чиновете им. Тогава, останали без зъби, те нямаше да посягат на делото ми.

Докато говорехме, тежка колона се проточи към нас. Сакати и болни мъже се влачеха с последни сили, залитаха, падаха. Водеше ги посърналият Дамян, който, въпреки горещината на августовския ден, се бе наметнал с клашник. След малко Дамян се изправи пред нас и засрамено каза:

— Аз съм, Ивайло. Прости ми. Виж, само тази шепа хора останаха от онези, с които ме прати да браня Бялград.

— Избяга ли пред ромеите, нещастнико? — кресна царят. — От кръвта ли се уплаши?

Дамян го изгледа с широко отворени очи. После, без да каже нито дума за защита, той бутна клашника си на земята. Едва тогава видяхме, че едната му ръка е отсечена от рамото.

Сълзи се свлякоха от страните на Ивайло. Той падна на колене пред героя и целуна оцелялата му десница.

— Ти ми прости, Дамяне. Мъката помрачи за миг разсъдъка ми... — После се изправи и заплашително размаха юмрук към

далечината: — Но вече дойде нашият ред. Прогонихме татарите. Сега пази се, Михаил Глава Тарханиот!

[1] *Козяк* — крепост край днешното село Обзор, Бургаски окръг. Развалините от нея личат и днес. ↑

[2] *Костенурки* — древен боен ред, в който предните и страничните редици държали щитовете си един до друг, а вътрешните — над главите си, така че при движението си бойците били защитени отвсякъде. ↑

[3] „Майко, майко“ — (византийско-гръцки). ↑

[4] *Мойсей* — велика личност на еврейската история, живял около XV в. пр.н.е. Бил пълководец, държавник и законодател. В първите пет книги на Библията са описани неговите подвизи. Според библейската легенда („Изход“, 14), когато извеждал поробените евреи от Египет, той с жезъла си разсякъл морето, което се отдръпнало, за да минат евреите по сухо. Но когато преследващите ги египтяни влезли в прохода, морето се затворило и те се издавили. ↑

XXV

Превъзходството на Михаил Глава бе голямо. Той разполагаше с двадесет хиляди отлично въоръжени воители и от Византия непрекъснато получаваше подкрепления, а нашата войска броеше не повече от пет хиляди души. Несъответствието на силите не позволяваше на Ивайло да даде решително сражение. Ние имахме няколко остри сблъсквания, от които най-тежкото при Студена, но в тях не търсехме разгрома на врага, а само изтощаването, обезкървяването му, бавното, но непрекъснато намаляване на мощта му. Ние обикновено го нападахме изневиделица, нанасяхме му дръзки удари, стремяхме се бързо да обградим и унищожим повече бойци, да отвлечем обоза му. Когато Михаил Глава подреждаше войската си за редовно сражение, ние се оттегляхме и се готвехме за следващото мълниеносно нападение.

Само един път съдбата ни изневери. Ето какво се случи.

Михаил Глава беше разположил войските си на стан около старата крепост Пигрицион. В средата на октомври ние се приближихме до тях по едва проходимите пътеки на Хемус. Два дни пролежахме в пожълтелите шумащи и ги дебнахме. Една сутрин рано, на разсъмване, ние тихо изпъзяхме до стана и се втурнахме в унищожителна сеч. Противникът даде немалко жертви, но изведнъж всичко се обърна срещу нас. Без да предполагаеме, старият военачалник разположил част от войската си отдалечена от ядрото в гънките на планината. От шума на битката те разбрали какво се е случило, грабнали оръжието, притичаха и ни удариха в гърба. Бяхме пред погром! Обаче Ивайло запази самообладание; той заповяда да се оттеглим на близкия хълм и там да се укрепим.

Ние се изтеглихме на височината и начаса̀ изкопахме няколко отбранителни рова. Ромеите склучиха железен пръстен около нас.

Хълмът представляваше едно плоско възвишение, голямо приблизително колкото Трапезица. Различаваше се от нея по формата — приличаше не на пресечен конус, а на пресечена квадратна

пирамида. Двете ѝ страни — източната и южната — бяха стръмни, почти отвесни сипеи, непроходими нито за човешки, нито за кози крак. Оттам нямаше защо да се боим от нападение, затова охранявахме само склоновете на север и запад.

Горе бликаха няколко пълноводни извора, които съединяваха водите си и ги свличаха като кристално бистро поточе по западната страна, към крепостта. Тези извори ни осигуряваха предостатъчно вода за пиене.

При това положение двете войски стояха настръхнали, гледаха се над набързо издигнатите плетове и насипи, но не предприемаха нищо. Ромеите бяха в неблагоприятно положение за нападение, а ние бяхме много малко, за да разкъсаме обръча на обкръжителите, които междуременно бяха преместили стана си в подножието на височината, за да могат да ни срещнат по всяко време с всичките си сили.

Като разделихме храната на най-оскъдни дажби, оказа се, че ще стигне за десет дни. Първите два изминаха в безплодно наблюдение. На третия Ивайло, Касим бег, Дамян и аз слязохме по поточето до най-предните ни редици и може би за стотен път огледахме противника.

— Това е единственото място, където можем да нападнем — замислено произнесе Ивайло. — Михаил Глава го разбира и затова е струпал тук трите четвърти от войската си, окопал ги е и ще ни смачка, ако дръзнем да се приближим.

— Ивайло — извика изпълненият с желание за мъст Дамян, — да ги нападнем! Бог помага на смелите!

Царят поклати глава отрицателно, но трепкането на бузата му издаваше неговото вълнение.

— На смелите, не и на безразсъдните.

— Послушай, да нападнем! Ако ще мрем, нека бъде геройски.

— Лесно е да се умре — тихо възрази Ивайло. — Трудното е да се живее, да се побеждава по-силен враг и да се брани бедния народ.

— Ако стоим тук, загубени сме — намеси се и Касим бег. — След една неделя ще започнем да пукаме като мухи от глад. А ако нападнем, може и да победим. Ще връхлетим като порой и докато се опомнят...

Чудна светлина озари лицето на царя. Той се сепна и вдигна ръка:

— Чакай. Порой! Да, порой! Господ да те поживи, Касиме. Порой! Тази твоя дума ще ни спаси.

Той ни обясни хрумването си. Ивайло предлагаше горе, където потокът се стичаше в един естествен, изкопан през столетията ров, широк около петнадесет-шестнадесет крачки, да го спрем с яз. Когато водата се събере достатъчно, да отворим яза и да я пуснем надолу. Тя щеше да пробие отбраната на ромеите и да открие път за нашите войскари.

Както беше обичаят, ние съобщихме Ивайловото решение на всяка чета, на всеки воин. Настана оживление, хиляди доброволци веднага се заловиха за работа. Едни сплитаха жилави клони, други сечаха прави дървета за греди, стотици ръце изхвърляха пръст върху пресния насип. Ден и нощ кипеше работата около яза. Зад него скоро се образува мътен вир, а след три дни малко езеро.

Никой не се съмняваше в успеха на начинанието, но все пак аз се явих при царя и за всеки случай му предложих едно допълнение. Поисках в четвъртък, за когато бяхме определили пуцането на водата, да сляза преоблечен във византийския стан, да огледам всичко и да дам знак, щом настъпи най-благоприятният миг. Той се поколеба:

— Може да стане така, че ти да бъдеш единствената ни жертва...

— Дума да не става! Никой не ще ме познае. А когато извършите пробива, ще се втурна заедно с вас далеч от стана им.

Принудих го да се съгласи. В нощта срещу четвъртък облякох пленените доспехи на един ромейски десетник и с безкрайна предпазливост се измъкнах от нашия хълм. Проникнах в стана полесно, отколкото очаквах — подпомогна ме прекалената самоувереност на ромеите. Дочаках утрото и спокойно се заразхождах между шатрите. Огледах всичко, надзърнах във всяко ъгълче, дори не се посвених да получа храна от общия казан. Ненапразно петнадесет години бях служил в тяхната войска; сега не срещнах нищо, от което да се изненадам, или което да ме злепостави.

На една могила забелязах стария пълководец. Михаил Глава Тарханиот бе облечен в златна ризница, върху която се разпиляваха белите му коси. Подпираше се на меч си и без да слуша неспирното бърборене на младия натруфен благородник край него, оглеждаше със строги очи местността. Без много да мисля, аз приближих до тях и заставах прав, сякаш готов да получа заповедите им.

Михаил Глава остана дълго безмълвен и съсредоточен. Най-после възкликна, като съзерцаваше крепостта:

— Пигрицион! На кого ли ще носиш слава и на кого ли — позор!

— Защо говориш така, божествени пълководецо — угодливо възрази другият. Досетих се, че ще да бъде „писачът на поеми“ Мануил Фил. — От какво се боиш? Варваринът е горе, хванат в железен капан. Победата ще бъде твоя и аз ще я възпея в неумиращи стихове.

— Не зная, нещо ме плаши, тревожи ме, не ми дава покой. Спечелил съм толкова битки, колкото косми има на старата ми глава, но сега се съмнявам. Този човек е див, необразован, но е гениален воин. Ти сигурно знаеш, че имам малко българска кръв. Не, не се преструвай. Сигурен съм, че знаеш. Сега научи и друго: откакто се бия срещу него, за първи път не се срамувам от кръвта си, не се опитвам да я премълчавам.

Мануил Фил подхвана някакво ласкателство, но благородният военачалник не го слушаше.

— Лахана не воюва по правилата. И това е страшното. Ако беше чел Филон^[1], Ариан^[2] или Маврикий^[3], тогава щях да зная как да се справя с него. А и той щеше вече да се предаде.

— Той пак ще се предаде, божествени. Храната му скоро ще свърши.

— От това се плаша. Мъж като него не ще дочака да умре от глад и ще предприеме нещо. А когато той предприема нещо, то е ужасно.

Те се спуснаха от могилата и се отдалечиха. Аз обаче дълго стоях и мислих върху думите на прочутия стратег. Бях поразен от неговото благородство и от рицарския начин, по който признаваше качествата на своя противник. После си казах, че за пръв път виждах войната като съвършено ново нещо. До днес аз мислех, че войната е само онова, което бях вършил досега: да нападаш, да се отбраняваш, да убиваш и да получаваш удари. От думите на Михаил Глава разбрах, че то, моето, е било воюване, а не война. Войната беше състезание между два ума, които се надпреварват в решаването на сложна задача. Който я реши по-бързо, по-остроумно, по-трезво, той печели. Майсторското воюване, което аз владеех, е важно, но не решително. Колкото и добре да воюваш, може да пропаднеш, ако стратегът ти е решил зле задачата. Ето, тъкмо това беше голямата разлика между Ивайло и мене, която

неведнъж бях търсил: аз бях отличен воин, а той — отличен военачалник, неук наистина, но щедро надарен от природата, изобретателен и владеещ до съвършенство изкуството да води война.

Планът на Ивайло предвиждаше пробивът да се извърши привечер, когато умората от деня притъпява вниманието, а близката нощ ще прикрие оттеглянето. След като повторно огледах стана и изкопите в подножието на хълма, аз дадох предварително уговорения знак — три пропищявания на кукумявка и след тях три провлечени лая на куче. Това означаваше, че всичко в противника улеснява изпълнението на хитро замисления удар.

Веднага след това отидох близо до шатрата на Михаил Глава. Подслушаният разговор беше разпалил любопитството ми и аз пожелах да видя и чуя какво ще прави той, когато започне настъплението.

Не чаках дълго. Медни тръби раздраха въздуха над ромейския стан. Екнаха отсечени заповеди, разнесе се обичайното дрънкане на оръжие и стотици воители се спуснаха към хълма, откъдето вече долиташе трясъкът на боя. Старият военачалник излезе от своята просторна шатра, като донагласяше шлема си. Край него се увърташе Мануил Фил, облечен в броня, която смешно се въртеше около хилавото му тяло. Михаил Глава спря, засенчи очи, критично огледа обстановката и по лицето му се разля разочарование. Поетът каза угодливо:

— Ти, божествени, сякаш си разочарован от края на варварина...

— Вярно е. В него бях свикнал да съзирам един невиджан противник и очаквах, че неговият гений ще намери нещо ново, необикновено, непознато в историята на войните, за да се измъкне от железните ни клещи. А виж, той постъпва като последен отчаян глупак.

— Да отидем да погледаме погрома му.

Двамата забързаха нататък. Аз не останах назад и също се затичах да присъствувам на битката.

Гледката наистина не внушаваше доверие в способностите на Ивайло. Срещу десетте или може би двадесетте редици на ромеите, обковани в мед и желязо, той беше пуснал най-леките ни части, въоръжени с къси метателни копия, стрели и прашки. Те се спущаха пъргаво, подскачайки като планински кози по скалите, приближаваха

враговете, обсипваха ги с камъни и стрели, повече ги дразнеха, отколкото поразяваха, побягваха, за да се върнат след минута в ново нападение. После сякаш видяха безсмислието на начинанието си и отстъпиха безразборно нагоре. Тогава бавно, със злокобна застрашителност гъстите ромейски редици тръгнаха напред — опитни, силни, уверени в близката си победа. Пред тях не се виждаше нищо, което да ги спре.

И когато най-малко очакваха, по склона на хълма се разнесе ужасеният глас на Михаил Глава Тарханиот:

— Назад! Назад!... Всички назад!...

Малцина успяха да го чуят. Другите, които го бяха доловили, се спряха и не вярваха на ушите си. Те нямаха прозорливостта на своя пълководец и сега се чудеха на неочакваната заповед, дошла в момента, когато оставаше само да протегнат ръка, за да овладеят победата.

Онова, което се случи след това, е трудно да се опише. Язът, направен така, че да може изведнъж да освободи цялата вода, бе отворен и гигантска вълна, висока повече от два човешки ръста, полетя надолу. Ромейските редици се вкамениха пред нея. В следващия миг тя се стовари върху им, помете ги, като образува невъобразима каша от човешки тела, коне и оръжия. Хиляди мъже намериха смъртта си в настъпилния хаос.

Ивайло не губеше времето си. Трясъкът от сгромолясването на вълната не беше стихнал, когато по склона потече тъмна лавина от разярени бойци. Те бяха по-страшни от водата. Стремителни и неуморими като природна стихия, те се спуснаха върху пощадените от водата и сковани от ужас ромей, съсичаха ги, колежа ги, смачкваха ги под подкованите си ботуши.

Хвърлих украсения с пера шлем и с викове „Приятел! Приятел!“ успях да се вмъкна между тях. Ние преминахме през стана, унищожихме и подпалихме каквото можахме, отвлякохме немалка част от обоза им и продължихме нататък. Нощта скоро ни погълна, но ние не спрахме, а до полунощ крачихме усилено. Когато се отдалечихме достатъчно, тръбите известиха почивка и скоро стотици огънове блеснаха в планината.

Ние, войводите, се събрахме около нашия огън, но трябваше доста да почакаме царя, който обикаляше между уморените бойци —

да окуражи едни, да побъбри с други, да хапне от трапезата на трети...

Наближаваше утрото, когато Ивайло най-сетне спря при нас. Касим бег само обърна към него светналите си очи, но Дамян скочи стремглаво. Откакто беше загубил ръката си, с Дамян стана очебиеща промяна — преди беше търпелив, саможивец и мълчалив, а сега сякаш бе наследил Момчиловата буйност.

— Видя ни днес Михаил Глава кои сме — страстно завика той сега. — Вече можем да го хванем за шията!

— Кротко, Дамяне, кротко — успокой го царят. — Ние нищо не сме направили на ромееца. Ако слушаш мене, истинско чудо беше, дето се спасихме от клопката. Да благодарим на бога, че го стори. Но сега в бой не можем да влезем.

— Как да не можем? Не сметохме ли войската му?

— Да речем, че при Пигрицион унищожихме пет хиляди души. Значи, остават им още петнадесет. А ние не броим и четири хиляди, включително и ранените. Тогава как ще се бием?

— Е, какво, ще се откажеш ли? — намеси се и Касим бег.

Ивайло седна край огъня и замислено разбута главните.

— Вие ме познавате, братя. Живота си съм посветил на тази борба и няма да се откажа от нея. Не с четири хиляди, а и с четири души да остана, ще продължа да се бия за народа. Напоследък много мислих, неведнъж си повтарях думите на императора, казани пред тебе, Тодоре. И видях, борбата ни е загубена. Може много битки да спечелим, много войски да сломим, но накрая ще ни бият.

Тези слова, изречени след една голяма победа, ни попариха. А убеждението, с което ги произнасяше, ги правеше да звучат като повеля на неумолимата съдба.

— Ние се топим от ден на ден — продължи той. — Няма вече доброволци за войската ни, а и да има, болярите ги излавят и окоават. На Михаил Глава и на Иван Мицо в Тракия непрекъснато идват подкрепления. Ако свърши войската на Византия, цялата земя, всички царства ще й дадат своите войски. Защото царете и болярите от цял свят са едни и същи и ще се подкрепят срещу зло като нас. Разбирате ли сега, приятели, защо не можем да успеем?

— Не е възможно да си прав — горещо възрази Дамян, но в гласа му трепна сподавен стон. — Нима войската, която от две години знае само да побеждава, сега безславно ще свие пряпорците?

— Казах вече, че няма да се откажа от борбата. Но така, както сме сега, нямаме сили да бием ромеите. Трябва ни съюзник.

— Да не си решил да извикаме татарите на Ногая? — с тъжна насмешка подхвърли Дамян. — Или мислиш за търновградските боляри?

Ивайло се усмихна незлобиво. Той разбираше какво става в душата на приятеля ни.

— Не ни трябва такива съюзници. С нас ще бъде друг, по-верен — времето. Ето какво съм намислил. Ти, Дамяне, и ти, Тодоре, ще подготвите съюзника ни. Вземете няколко души и идете в Дръстър^[4]. Плюйте си на ръцете и стегнете крепостта за зимата, и то не само за зимуване, а като за дълга обсада. Няма защо да ви уча — вие по-добре от мене разбирате тези работи. Ние с Касим ще продължим с бой да изтощаваме ромеите. После времето и студът ще си кажат думата.

С това приключихме разговора. Ние с Дамян не чакахме подсецане, а като се развиделя, яхнахме конете и тръгнахме на север.

Крепостта Дръстър е опряна на Дунава. Когато пристигнахме там, първата ни работа беше да свикаме цялото население и да укрепим и потегнем стените. Заедно с това почистихме и издълбахме по-дълбоко рова извън крепостната стена, докато в същото време стотици коли мъкнеха непрекъснато храна, дърва за огрев, катран, смола, дълги и прави клонове за изработване на копия и стрели. Събрахме и хиляди овчи кожи, за да облечем топло войската.

Месец и половина продължи тази непосилна подготовка. Но когато Ивайло влезе заедно с първия сняг в крепостта, ние бяхме готови да издържим обсада не една зима, а цяла година.

Идването на Ивайло в Дръстър съвпадна с едно събитие, което прекърши много духове, включително и моя. Войската дойде към обед. Привечер един запъхтян конник, пращен и окъсан до неузнаваемост, спря пред главната порта и поиска да спуснем моста. Когато влезе в крепостта, открихме, че беше Георги, братът на Куман, който би трябвало сега да държи в ръката си Търновград.

— Нещастие! — бяха първите му думи. — Пропадна престолнината!

— Успокой се, Георге. — Царят сам даваше пример със спокойствието си. — Успокой се и разкажи всичко поред.

— Как да съм спокоен, господарю? Как да разказвам наред, когато всичко пропадна? — Той отмести очи. — Има друг цар на престола.

Никаква сянка не помрачи мъжественото лице на Ивайло. Сякаш не му съобщаваха за края на неговото царуване.

— Тъй ли? — рече той без външно вълнение. — И кой е моят заместник?

— Синът на Мицо. Сега се нарича Иван Асен.

— Виж ти, виж ти... Човек да не му се надява. А вие как го пуснахте в Търновград?

— Болярите измамиха народа. Пуснаха слух, че уж си убит в битките, дори преоблякоха един изменник, който дойде като вестносец и каза същото. Тогава, докато народът и войската тъгуваха за тебе, те овладяха крепостта и хвърлиха в тъмница най-верните ти люде. Радко се опита да брани двореца, но те го убиха посред престолната зала.

— Кога стана това?

— Преди десет дни.

— А ти как се спаси?

— Крих се цяла неделя в къщичката на един технитар, признателен за минала услуга. Нито за миг не повярвах, че си убит, и щом можах да се измъкна, тръгнах да те диря. — Георги преглътна шумно. — Докато още се криех, болярите свикаха синклита^[5], решиха, че царството не може да остане без цар, и избраха Иван Мицо, който ядеше пердах от Стан някъде към Боруи. На третия ден той се яви пред Търновград заедно с войската си, отвори му вратите и го настаниха на престола.

— Ами Мария?

— Те отдавна не я обичаха, господарю.

— Войводо — поправи го Ивайло. — Щом има нов цар в Търновград, аз съм пак само войвода. Та какво стана, казваш, с Мария?

— Щом дойде Иван Мицо, изпратиха я със сина ѝ Михаил под стража в Адрианопол. Казват... — Георги се позапъна, — казват, че в утробата си носела друго, твое дете, войводо.

Дори и при тази вест вождът остана ледено спокоен, само мускулчето заигра пак на бузата му.

— Друго стори ли пришьлецът?

— Както разправят, първата му работа била да скъса закона, закачен в престолната зала, и да обяви, че отменя всички твои повели.

— Че как иначе? Този закон беше трън в очите на болярите.

— А знаеш ли кой е пръв помощник и дясна ръка на новия цар? Докс, боляринът Докс, комуто отдавна трябваше да светим маслото. — При споменаването на това име усетих как всичката кръв се качва в главата ми. Георги продължи: — Както чух, Докс бил сърцето на заговора и златото на императора, което го осъществи, минавало все през неговите ръце. Но това не е всичко. Болярите го наричат „зетя на Ивайло“, защото...

— В Търновград ли е Калина? — като безумен извиках аз.

— Няма я, Тодоре. Ала Докс не крие, че я пази в имението си. Имал бил второ скривалище в дома си на Трапезица. Отначало държал Калина там, после я отвел в имението си. Така поне научила Собеслава.

Георги млъкна и тягостна тишина изпълни стаята. Всеки от нас посвоему обмисляше и възприемаше думите му. Мен ми се струваше, че огнени шишове бодат сърцето ми.

— Какво ще правим сега? — запита най-сетне Касим бег.

— Няма какво да правим — каза Ивайло. — Положението не се е променило. Ние тръгнахме да браним народа, а не да търсим царска корона и власт.

— Как? — сепна се Дамян. — Мигар ще оставим онова хлапе да мърси престола на Асеновците?

— Напролет ще се разправим и с него. Дотогава имаме други грижи.

Аз излязох напред и пламнал от гняв, почти изкрещях:

— Ивайло, преди половин година ти не ме остави в Търновград, за да изтръгна Калина от ръцете на онова чудовище. Сега повторно ти казвам: пусни ме да я намеря и да удуша онзи разбойник, или, кълна ти се, ще отида и без да те питам.

— Няма да го направиш — кротко отвърна той, като сложи ръка на рамото ми. — Спомни си другата клетва, която ми даде някога в Поддунавие — да ме слушаш за всичко. Припомням ти я. Послушай

ме и ще бъде за общо добро. И аз мисля за Калина. Но не е дошъл още часът, Тодоре. Почакай! Когато дойде, аз сам ще те пратя за нея.

Закрих очите си и, разхлипан, избягах навън.

Над Дръстър се сипеха пухкави снежинки.

[1] *Филон*, наречен *Византийски* — древногръцки механик и тактик (III в. пр.н.е.). Оставил военни ръководства, главно по провеждане на обсади, както и описания на бойни машини. Интересно е описанието на измисленото от него оръжие — „аеротонос“, което има много общи неща със съвременната пушка. ↑

[2] *Флавий Ариан* — римски историк и философ от II в. Въз основа на трудовете на Птоломей, Аристокл и Клитарх съставил ценна и подробно коментирана от военно гледище история на десетгодишния поход на Александър Македонски. ↑

[3] *Маврикий* — византийски император от VI в., комуто се приписвало военното съчинение „Стратегикон“ — ръководство за водене на война срещу различни противници при различни тактически обстановки. Днес историческата наука смята, че съчинението не е от него, и затова казва, че е от Псевдомаврикий. ↑

[4] *Дръстър* — град и крепост на мястото на днешната Силистра. ↑

[5] *Синклит* (или *булевторион*) — болярски съвет, в който участвували само великите боляри и патриархът. ↑

XXVI

Само няколко неща нарушиха ежедневието през трите месеца, които прекарахме обсадени в Дръстър. Още в първия ден, когато ромеите се появиха пред стените, стана една случка, толкова необяснима, че по-лековерните видяха в нея дело на зъл дух.

Касим бег изчезна. Една вечер се прибра в дома, където нощуваше, и никой повече не го видя. Човек би рекъл, че се е превърнал на дим и е отлетял през комина. Тъй като бях придобил опит в претърсванията, Ивайло ме натовари да открия следите на татарина. Тази задача ми запълни първите две седмици от обсадата. Търсих го със същата настойчивост, с която през май търсих Калина. Но и резултатът беше същият — от Касим бег нямаше никаква следа.

Така и остана тази работа. Ние прекратихме диренето, като предоставихме на случая да ни разкрие съдбата на нашия приятел.

Ромеите направиха няколко опита да овладеят крепостта, но няма да ги описвам — в тях до сериозни сражения не се стигна.

Човешки погледнато, тези люде бяха за окайване. Незапомнено суровата зима се влачеше бавно, а те зъзнеха в шатрите или около огньовете си. Дунав замръзна, а въздухът беше така студен, че — както воините обичаха да казват — плюнката се заледяваше в устата. Неведнъж си мислех за стария военачалник Михаил Глава Тарханиот, за благородството му, което ме караше да не го мразя, въпреки че беше най-страшният ни враг. Къде ли мръзнеше в тази люта зима? Дали се свиваше под кожусите на одъра си, или като Ксенофонт^[1] даваше на воините си пример как да се борят със студа?

В същото време нашите войскари караха охолна и заслужена почивка. Те имаха топли дрехи и жилища, дърва и храна, колкото искат, и чести дажби вино. Все пак Ивайло ги караше да работят много. Той казваше, че лентяйството е най-големият враг на войската, и затова искаше поне половината им ден да е запълнен или с работа по доукрепяването на стената, или с непрестанни учения. Този здрав и редовен живот ги освежаваше, ободряваше и повишаваше духа им.

Веднъж — това беше някъде към Васильовден — Ивайло ме взе със себе си да направим преглед на крепостта и на стражите по стените и вратите. Изкачихме се по заледените стъпала на една кула и излязохме на площадката. Там бавно крачеше стражник в дълъг до земята кожух и рунтав калпак, нахлупен до веждите. От дишането мустаците му бяха замръзнали и висеха като ледени шушулки. Приблжихме до него. Посрещна ни почтително, спокойно облегат на копието си.

— Е, как е — дружелюбно заговори Ивайло, — какво правят ромеите?

— Нищо, войводо. Мръзнат.

Познах го по гласа. Беше Велегнав, синът на дядо Никодим.

— Ще замръзнат ли достатъчно, че после да ги бием?

— Ще ги бием, но...

— Какво „но“? — сепна се войводата. — Какво искаш да кажеш?

— Нищо, войводо. Ще ги бием, но не ще победим.

— Защо?

Велегнав въздъхна, сякаш му беше неприятно да говори за това. Той замислено разтърка замръзналия си нос и бавно отвърна:

— Защото светът е против нас, войводо. По земята има повече царства, отколкото воини под твоя пряпорец, и навсякъде е все същото — богати и сиромаси, господари и отроци. Ние се борим за право дело, но как можем да надвием на целия свят?

Ивайло неволно направи крачка назад. Сигурно е ужасно да чуеш друга уста да изрича най-съкровениите ти мисли.

— Кой си ти, че мълвиш такива слова? Човек ли си или сатана?

— Аз съм бедняк като тебе. Следвам те отдавна, през много битки. Воювал съм и срещу татари, и срещу боляри, и срещу ромеи. Аз с тези ръце сложих короната на главата ти в Царевец. И ще те следвам до смъртта си.

— Как те зоват? Името си кажи!

— Ти сам го каза в Търновград. Аз съм... народът...

Войводата не издържа. Той се обърна рязко, побягна по стълбите и се затвори в стаята си. До другата сутрин никой не го видя. Навярно цяла нощ е разговарял като Марк Аврелий^[2] сам със себе си, борил се е с противоречията, търсил е истината. Той никога не спомена за тази нощ, нито пък някой го запита.

Целият януари премина в жестоки студове. Стари хора като дядо Никодим гъдуларя разправяха, че не си спомнят друга подобна зима. За всеобща изненада Михаил Глава Тарханиот избра точно този месец за най-страшния си пристъп срещу крепостта. Разбира се, като имахме на своя страна природата, ние лесно го отбихме, но ромеите го заплатиха скъпо — оставиха повече от хиляда трупа под стените.

Седмица по-късно една страшна буря довя при нас неочаквано подкрепление. В този ден откъм Дунава идваше зловец вятър, свистеше в комините и в зъберите на крепостта, вдигаше облаци ситни снежни кристалчета и ги трупаше на гигантски преспи. Сред тази развилняла се стихия една дружина от около петстотин души спря пред вратата и направи знаци, че иска да влезе. Хората викаха нещо, но вятърът отнасяше думите им. Аз се боях от измама и предателство, но Ивайло заповяда да спуснем моста. Новодошлите го преминаха с песен и се втурнаха да ни прегръщат. Един великан обгърна войводата в дългите си ръце и го целуна звучно. После свали гуглата и калпака си и пред нас лъсна ухиленото валчесто лице на Стан.

— Стан, братко! — радостно извика Ивайло. — Откъде пристигаш? Да не се спущаш от небето?

— От небето я — изсмя се оня, — как не! До шия сняг съм газил, студ съм брал, дето и катрана в пъклото може да замрази. А вие се греете тук край огнищата и пет пари не давате за нищо и никого...

Докато воините му се пръснаха по къщите, ние въведохме скъпия си гост в стаята, която преди заемаше Касим бег, накладохме огъня и го настанихме удобно. Едва тогава той заговори за себе си:

— Докато изтърсакът на Мицо се въртеше из Загорето, беше весело да се стои там. Ама после, когато си отиде, щях да се пукна от безделие. Пък като научих, че сте тук, вдигнах се с хората си, че от Боруй — в Дръстър. Все не ще бъдем излишни.

— Ами ромеите как те пуснаха да минеш?

— Хе, кой е луд да се покаже в тая виелица. Всички се търкалят под чергите в шатрите си. А който се показва — дар ви го вода.

— Чудно — замислено рече Ивайло. — Михаил Глава не е такъв човек да пропусне петстотин души под носа си, дори и във виелица...

— Какъв ти Михаил Глава! Хей, хора, вие тук сте заспали зимен сън. Като мечки! Тарханиотът го няма вече. Сега вожд на ромеите е Анастасий.

Небивало оживление последва думите му. В нашия застоял живот всяка вест предизвикваше много приказки и обсъждания, а тази още повече. Защото всеки от нас признаваше качествата на стария пълководец и новината, че го няма, пораждаше надежди и облекчение.

Поискахме веднага да разпитаме заловените от Стан пленници. От всички научихме все същото — Михаил Глава се разболял и заминал, „писачът на поеми“ Мануил Фил се измъкнал с него, а начело на войската останал протостраторът Анастасий. Последният пристъп срещу крепостта бил преди отпътуването на Михаил Глава.

Изпратихме пленниците, като поръчахме да ги хранят и гледат добре. Щом вратата се затвори зад тях, и Дамян избухна:

— Грях ще е, ако чакаме още, войводо. Гърците са смазани и чакат само нашия нож, за да се явят пред свети Петра. Стига сме бездействували! Войводо, да излезем и да ги издавим в кръвта им!

— Гневът е лош съветник, Дамяне. Добре е да мразиш враговете, но трябва да се научиш да мислиш за тях спокойно и трезво. Защо ли те уча? Ти сам постъпваше така, преди да...

— Как мога да бъда спокоен, когато виждам, че проспиваме изгодата, изпратена ни сякаш от бога! Един удар върху ромеите и ние ще избавим българската земя от тях.

— Не. — Ивайло поклати глава. — Няма да излизаме още. Ако нападнем сега, ще разбием врага, но половината от нашите войскари ще паднат. Тази цена е много скъпа, за да я заплатим. Защото занапред ни чакат още много битки, а подкрепа отникъде не можем да очакваме. Трябва да пестим всяка ръка, която воюва за нас. Не — повтори той. — Изтраяхме два месеца, ще потраем още един. Няма да загубим от това — времето работи за нас. Студът и болестите ще разредят още повече тяхната войска, а и здравата ръка на Михаил Глава Тарханиот не ще бъде там, за да поддържа реда. И когато най-сетне излезем, ще имаме насреща си един предварително победен противник. Ако искате да се сбъднат думите ми, наложете си още един месец търпение.

Един месец!... Колко лесно е да се каже: един месец. Някакви си четири седмици, но колко много значеха те за мене!

Първата ми мисъл всяка сутрин беше за Калина. Отварях очи, а сякаш продължавах да сънувам — пред мен стоеше тя, със сребърната

си броня и с най-хубавата усмивка, притежавана някога от жена. Без да съм се още опомнил, аз скачах, протягах ръце към нея и видението в миг изчезваше. Започнал с горчива самоизмама, денят се нижеше в терзание и скръб. Аз седях до самозабрава пред загасналата камина и хиляди мрачни мисли изпълваха съзнанието ми. Ту виждах Калина да ме зове от смъртния си одър, ту чувах писъците ѝ за помощ, ту пък възбуденото ми въображение я показваше в ръцете на Докс. Ако излизах от къщи, аз стотици пъти я припознавах в минаващите далеч воители или пък срещах на всяка крачка неща, които ми напомняха за нея. Така жалко протичаше денят, за да завърши с нов кошмарен сън.

Всеки ден приличаше на другия.

А Ивайло казваше: още един месец!...

Пролетта настъпи изведнъж. Отдавна невижданото слънце се показва иззад облаците, усмихна се и плисна топлите си лъчи над земята. Рошави врабци заподскачаха по голите клончета и го поздравиха с радостната си песен. Купища сняг се свличаха от покривите. Поточета прорязаха полегатите склонове и зашумяха надолу към великата река.

Свежият лъх на пробуждащата се земя раздвижи и заспалите духове на войскарите. Те се тупаха по раменете, поздравяваха се, смъкваха тежките кожуси и стягаха дрехите и ботушите за бъдещите изпитания. В крепостта засвистяха камъните на точиларите и по тях светнаха искри от остриетата на мечовете. Ковачите раздуха меховете по изстиналите огнища и чуковете им затрещяха по нажеженото желязо. Конниците от сутрин до вечер лъскаха с чесала и слама конете си.

Сънят беше свършил. Започваха желаните битки и бурният живот!

Ивайло ни събра и ни събщи решението си, което ние отдавна очаквахме — да се разправим с войската на Анастасий.

Същата нощ начело на хиляда смели бранника аз напуснах крепостта. Изнизахме се като сенки през откренатата порта и пипнешком се повлякохме в тъмнината. Излязохме на реката и наредени в дълга колона, тръгнахме по леда. Парцалите, увити около краката ни, заглушаваха нашите стъпки, но ледът, изтънял в

последните дни, пукаше, скърцаше и сигурно би ни издал, ако ромеите не смятаха за невероятно преминаването през реката по това време. Преходът не мина без произшествия — десетина души пропаднаха във водата, един за малко не се удави, но всички съзнаваха важността на предприятието ни и случайните неприятности биваха преодолявани без вик, в спокойствие и мълчание. До заранта се борихме с шума, леда и тъмнината. Беше тежка борба, но ние я спечелихме, и когато веселото утро блесна ослепително, ние се намирахме далеч зад ромейския стан.

Деня прекарахме скрити в една ниска гора. Привечер съгледниците ми донесоха, че по кулите на крепостта пламтят три големи огъня. Разбрах знака — Ивайло ми съобщаваше, че е доволен от обхода и че е решен според уговорката на следния ден да започне боя. Когато се мръкна достатъчно, ние пак тръгнахме на път, но сега в посока на гръцкия стан.

Крайните ромейски стражи заварихме заспали на поста си. Те изобщо не се събудиха, преди да заспят вечния си сън. Изкушавах се да заповядам внезапен пристъп върху спящия стан — може би щяхме да го разгромим с едно внезапно нападение, — но се въздържах: беше ясно, че ако някоя лоша случайност осуетеше изненадата, ромеите щяха да ни обкръжат и изколят като пилци.

На триста крачки от стана имаше гъсти шубраци, зад които се скрихме. Щом се развиделя, в крепостта проечаха тръби. От византийския стан им отговориха по същия начин. Викове и дрънкане на оръжия огласиха равнината. Разположената срещу нас южна врата на Дръстър скоро се отвори и черното и гърло забълва стегнатите чети на войската ни. Ивайло сновеше на белия си жребец и устройваше бранния ред. Ромеите също не спяха. Десетхилядната им войска (горедолу толкова беше останала след тежкото презимуване) се подреди в гъсти редици, пред които се мяркаше пурпурната мантия на военачалника им. Зад гърбовете им аз също подредих моите хиляда смелчаги. От трите войски единствено нашата не шумеше, не се самоокуражаваше с войнствени викове.

Повторно проехтяха медните тръби. Войските се раздвижиха и тръгнаха една срещу друга. Първи се сблъскаха конниците, разположени в двата края на редиците. За миг трясъкът на оръжията

им и цвиленето на конете заглушиха бойното поле, но не спряха устрема на пешаците.

Аз нямах намерение да наблюдавам боя като зрител. Всяко забавяне можеше да бъде гибелно. Размахвах меча и извиках с цяло гърло:

— Братя, от нас зависи победата! Напред! Бог ще укрепи десниците ни!... Напред!...

Едва замлъкнах, и моите воители се понесоха неудържимо.

Преди да се появим на бранното поле, огромни пламъци лумнаха във вражеския стан. Бях изпратил двадесетина души да го подпалят и те добре вършеха работата си. Още не ни забелязали, ромеите се разколебаха. Мнозина от тях бяха оставили в шатрите си заграбеното в продължителния поход и сега алчността им ги подтикваше да зарежат битката и да изтичат при пожара. В този миг ние изскочихме зад тях.

Ужас и отчаяние сковаха противниците. Те се въртяха като подплашени животни, неистови писъци долетяха от редовете им — писъци на осъдени, видели секирата на палача. Лутаха се, обезумели от страх, победени преди да са нападнати.

Тогава се сблъскахме. Щитове се удариха о щитове, мечове — о мечове, адски вихър ни разлюля. Потоци от кръв плиснаха наоколо. Краката мачкаха падналите. Ругатни, проклетия, молби и предсмъртни вопли се смесваха в невъобразим хаос.

Аз се биех в самото сърце на сражението. Около мен се поваляха не по един, а по десетина наведнъж, сякаш смъртта крачеше нейде наблизо и свалеше с косата си цели редици. Биех се с такава жар, като че исках да отмъстя на нещастните воители за едногодишните си мъки.

По едно време чух някой от ромеите да вика панически:

— Февгете! Февгете!... Сидери хир!... Февгете!...^[3]

Тогава аз за първи път си дадох сметка, че моето прозвище се ширеше навред по тази земя за радост на приятелите и ужас на враговете, наред с името на Ивайло. Но сега не беше време за самодоволни размисли и съзерцания. И като приканих моите бойци да ме следват, аз отново се хвърлих във вихрушката на битката.

(След боя Ивайло ме попита дали не съм изпитвал някакво угризение на съвестта, като съм потапял меча си в кръвта на мои еднородци, ромеи като мене. Отговорих му, че угризенията ми са били същите като неговите, когато се бие срещу болярите. За мен враговете

не бяха нито ромеи, нито българи, нито татари, а само хора, вдигнали ръка срещу свящото дело на войводата.)

Боят продължаваше с нестихващо ожесточение. Газехме през тела и кръв, убивахме и после... после пред нас застанаха познатите лица на приятелите ни. Всичко, което се намираще между тях и нас, цветът на ромейската войска, лежеше като кървава каша на бранното поле. Анастасий, заместникът на Михаил Глава Тарханиот, също бе паднал, разсечен от рамото до бедрото.

Същия ден, преди да ги погребем, преброихме труповете на петстотин наши воители и на около шест хиляди ромеи; онези от обсадителите, телата на които влачеше едва размразилият се Дунав, нямаше как да преброим. Неволно помислих: като научи за това страшно поражение, дали Михаил Палеолог ще си спомни думите ми, че войската, която дръзне да посегне на Ивайло, ще намери края си?

[1] *Ксенофонт* е гръцки историк и пълководец, живял през V-IV в. пр.н.е. В своето знаменито съчинение за похода на гръците в подкрепа на Кир Млади срещу Артаксеркс „Анабазис“ разказва, че когато веднъж войската му била затрупана от сняг в Армения, сутринта никой не искал да напусне топлото си легло. Тогава Ксенофонт дал пример, като скочил и още необлечен, започнал да сече дърва. Други го последвали и разбрали, че с физически труд могат да преодолеят студа. ↑

[2] *Марк Аврелий* — римски император (121–181 г.) и философ-стоик. Оставил една книга с философски разсъждения „Размишления към самия мене“, преведена и на български. ↑

[3] „Бягайте! Бягайте!... Желязната ръка!... Бягайте!...“ (византийско-гръцки). ↑

XXVII

Две седмици по-късно ние се разположихме за нощуване по средата на пътя между Дръстър и Търновград. Бяхме се събрали както всяка вечер при Ивайло, но този път разговорът ни не продължи дълго. Един воин се яви и доведе някакъв прегърбен старец, дрипав и черен като въглищар, който пъшкеше под тежестта на вързопа и годините си, но непрекъснато повтаряше, че искал с очите си да види народния войвода. Приблужи и сне протрития си калпак. Сиво-бели сплъстени коси паднаха над сбръчканото му лице, украсено от проскубана брада.

— Даде ми бог сили да те видя, войводо — каза той глухо и треперливо. — Сега мога спокойно да умра.

— Защо ще мреш, дядо? — засмя се Ивайло. — По-добре остани при нас: където има за цяла войска, ще има и за още едно гърло.

— Как, за втори път ли ме пущаш да остана във войската ти, юначе?

Нещо в гласа му прозвуча като шеговита подигравка и ни накара да се взрем изпитателно в лицето му. Аз дори се приближих и го разгледах отблизо. Ако изключим двете игриви пламъчета в очите му, не видях нищо особено.

— Защо казваш „за втори път“, дядо? И по-рано ли си бил при нас?

Изведнъж годините се свлякоха от гърба на стареца. Той се изправи, разкърши мъжествената си снага, смъкна косата и брадата си, изтри бръчките от челото и пред нас се показа верният Касим бег. Ние го гледахме и не вярвахме на очите си. Чудното преобразяване, станало пред нас, беше толкова смайващо, че не можехме да се опомним.

— Касиме — пробъбра Стан объркано, — ти ли си или зъл дух?...

— Аз съм, аз съм — развеселено отвърна татаринът. — Злите духове се явяват само в чудесата, а единственото чудо, което съм видял, е дето с тази ваша доверчивост сте още живи.

— Приятелю — рече Ивайло, като го прегърна — трябва да те хокам и да ти се сърдя за тайнственото изчезване, но връщането ти така радва сърцето ми, че не мога да намеря лоша дума.

Нежностите не бяха по вкуса на студения азиатец, но той се остави да го разцелуваме. После обясни накратко:

— Знаех, че ни чакат месеци на бездействие, а Георги донесе доста нерадостни вести от Търновград. Помислих, че мога да свърша много работа в това време. Ако те попитах, войводо, щеше да ми откажеш, както отказа и на Тодор. Затова реших така, на своя глава да се измъкна от Дръстър.

— Ами тези дрехи? Това прераждане?

Касим бег се настани до огъня и с удоволствие огря дланите си.

— То е дълга история. Баща ми имаше един роб — византиец, който можеше да наподобява всеки глас и да се преобразява по най-различен начин. В къщи това му беше работата — да весели гостите с умението си. От него понаучих малко от майсторлъка му.

— И къде ходи? Какво видя? От где идеш?

— Много път избродиха краката ми, войводо. Много неща видях и да ти кажа, доста невесели.

Ние го заобиколихме и мълчаливо чакахме да чуем разказа му. Той пое дъх, отпи няколко глътки вода от кратунката и бавно заговори.

Когато излязъл от крепостта, ромеите тъкмо пристигнали и построявали стана си. Два дни Касим останал при тях, гледал, подслушвал и разпитвал. Като разбрал, че се стягат за дълга обсада, откраднал от тях едно муле и поел друма за Търновград. След половин месец влязъл в престолнината и се вмъкнал в дома на Куман. Там намерил Собеслава и ѝ се разкрил. Собеслава скърбяла много за загубата на мъжа си, ала юначно понасяла всичко. Когато се видели, тя тъкмо се канела да отиде с децата в имението им и там да се грижи за тях, да ги възпитава. Касим я помолил да остане известно време, за да го осведомява за всичко, което става в Царевец. Тя го послушала и повече от месец сновала по къщите да дебне всяка спомената дума, да подпитва, да разузнава. Това било мъчна задача, защото за повечето болярки Собеслава била жена на отхвърлен от болярския кръг благородник, воювал срещу тях в защита на свинаря и даже дал живота си за него. Но въпреки униженията, въпреки че неведнъж срещала

открита неприязън и заключени врати, тя разбирала всичко, което ставало в двореца, и го донасяла на татарина.

А и той не спял. Ту като божек, ту като странствуващ монах, ту като търговец, Касим следял отблизо живота в Царевец. Дори участвувал и в един лов като псетар на цар Ивана.

— Е, разказвай всичко — вметна Ивайло. — Как живеят сега в Търновград? Как се чувствуват без омразния им Ивайло?

— Едни живеят добре, други зле, войводо, както винаги. Болярите пиянствуват, за да си почиват от лова, забавляват се с куманките-танцувачки, за да се разсеят след скубането на отроците си, ядат се в заговори и крамоли, за да не забравят, че са боляри. В двореца се пирува по всяко време на денонощието, празнува се и в празник, и в делник до самозабрава. Всички бързат да живеят, бързат с настървение, сякаш очакват края на света. Луди са! Луди и бесни! А народът тегли и заради времето, когато ти го поотпусна да живее човешки. Людете оголяха, стягат каишите и проклинат деня, в който са се родили. Толкова черно им е теглото, че сами се питат: имало ли е цар Ивайло, който се е грижил за тях, или всичко това е било само хубав сън.

— Да, трябва да им е весело сега на болярите — замислено проговори войводата. — Няма го свинарят, който бъркаше в кесиите им, караше ги да стават сутрин с отроците и не им устрои нито едно забавление. Иван Мицо сигурно е друг човек, възпитан в изтънченост, сладки думи и гръцко лукавство. Добре ще им е с него. Впрочем какво прави той? Иван де, новият цар?

Тънка усмивка премина по мургавото лице на Касим бег.

— Иван се оказа цар тъкмо по вкуса на търновградските боляри — хилав и послушен. Остави те да управляват царството, а сам се обажда единствено когато императорът Михаил му прати някаква повеля от Цариград. За цар и бранник не струва, но за лов и пиршества го бива, пък и куманките и грузинките му ловят окото.

— Мина ли му страхът от мене?

— Страхът си е страх. В Михаил Глава му беше вярата и мисълта, че той обсажда Дръстър, му даваше смелост. Иначе и през ум не му минаваше сам да поведе войска срещу тебе.

Ивайло беше свел глава и съсредоточено гледеше мустаците си. На лицето му се четяха грижа и учудване.

— Странно, много странно. Болярите са безжалостни към падналите, развратени са от разкош и пиршества, но те превиват врат само под ръката на железни владетели, а слаби и мекушави не търпят. Колкото и да се страхуват от мене, колкото и да се чувствуват безпомощни без ромейската войска, аз не мога да разбера как са забравили гордостта си и все още признават Иван Мицо за свой господар.

— И за това ще ти кажа, войводо. Но ти все ме пресичаш, та и до утре няма да свърша. Слушайте нататък.

В средата на февруари Собеслава научила, че Докс решил да наобиколи имението си и да види дали пленницата му е преклонила воля пред него. Той не криел, че я държи затворена в замъка си, че смятал да се ожени за нея, но след като я принуди да се откаже и забрави миналото и рода си. Касим го следил внимателно и като видял, че тръгва с хората си...

— Защо не заби ножа в сърцето му? — извиках аз, но той не ми обърна внимание и продължи разказа си.

— ... навлякъл дрехите на просяк, яхнал мулето и се повлякъл подир него. Разбира се, не можел да се движи с неговата бързина. Пристигнал в замъка една неделя след него и благодарение на ловкото преобразяване успял да преспи три нощи вътре, прибран от прислугата.

Да се срещне с Калина било невъзможно — воини с извадени мечове пазели ден и нощ пред покоите ѝ. Но и Докс не бил по-щастлив от него. Той имал достъп при нея всякога, но нито веднъж не бил посрещнат с ласкава дума. Слугите говорели, че Калина се отнасяла с него като с куче, пъдела го, повтаряла му, че предпочита да умре, нежели да се примири със съдбата, която той ѝ готви.

Касим сторил всичко, за да я види, рискувал живота си, но усилията му се разбили в желязната стена, изградена около нея. Все пак той не пропилял напълно времето си в замъка. С няколко златици подкупил слугинята, която ѝ носела храната, и по нея тайно изпратил малка бележчица с обнадеждаващи думи, шепа перпери и, за всеки случай, един малък ханджар. Както бил поръчал в бележката, Калина му известила, че е получила нещата, като на пладне вързала шарена кърпа на решетката на прозореца си. Дори издебнала пазачите и се показала за миг. Естествено, не могла да го познае в необикновената

му одежда. Той ѝ махнал с ръка, но девойката се скрила изведнъж, сякаш някой я дръпнал рязко навътре.

— Видя ли я? — изкрещях аз, не можейки да се сдържам повече. — Жива ли е? Как ти се стори?

— Да, видях я, Тодоре — отговори той съчувствено и на лицето му се появи една от тъй редките му усмивки, — или по-право — зърнах я. Беше такава, каквато я познавах: хубава, нежна, но заедно с това и посърнала, малко унила, побледняла. Ала очите ѝ ми се сториха с нов блясък — силни, решителни, като... като очите на брат ѝ... — Той помълча. — За едно трябва да си сигурен, Тодоре: Докс няма да извърши насилие. Има някаква промяна в него. Всички разправят, отначало искал да се ожени за Калина, та чрез нея да стане втори човек след Ивайло в царството. Сега, когато друг е на престола, той не се отказва от намерението си. Вече не от ламтеж за сан и положение. Не и от любов — такова светло чувство не може да намери място в сърце като неговото. Отблъснат от Калина, той се е почувствувал засегнат като мъж и прелъстител. И сега всячески се мъчи и ще се мъчи да завоюва сърцето ѝ, та да възвърне мъжкото си самочуствие.

— Чуваш ли, войводо — обърнах се към Ивайло, — какво казват за сестра ти? Тя страда като сирота пленница, а ти още ме държиш, коткаш ме с обещания и не ми позволяваш да я изтръгна от лапите на оня звяр. Какво чакаш? Да умре ли? Или да изчерпи волята си и да се предаде в мръсните му лапи? Не ѝ ли стигат едногодишните мъки?

— Не ме кори, Тодоре. — Ивайло ме притисна до гърдите си. — Не увеличавай страданието ми с тези горчиви упреци. Искаш да те пусна. Ами че да имаш силата на великан, ти пак не ще успееш да се справиш с две ръце срещу толкова хора. Ако можеше сам човек да направи нещо, мислиш ли, че Касим щеше да се върне без Калина? Но да не говорим повече за това, приятели. Аз вярвам, че все пак приближава часът, когато ще избавим сестричката ми и ще изравним със земята змийското гнездо на Докс. А сега нека чуем края на Касимовия разказ.

Като видял, че няма какво повече да прави в замъка, Касим бег тръгнал пак за Търновград. Не изминал и един ден път и срещнал вестоносци, които препускали към именията на Докса. Разбрал, че са му предали твърде важно съобщение, защото още на следното утро

боляринът прелетял покрай него с такава бързина, сякаш се мъчел да убие коня под себе си.

— Триста дяволи ако го гонеха, пак нямаше да препуска така лудо — каза татаринът.

Той също забързал нататък. И преди още да влезе в престолния град, научил причината за тревогата — търновградските боляри получили вест за нашата победа над Анастасий, заместника на Михаил Глава Тарханиот, и ги обзел ужас от мисълта, че няма кой да застане между нас и престолнината. Съвещавали се всеки ден, та затова извикали и Докса — зер нали бил пръв велможа след царя.

— Знаят те, знаят — засмя се войводата злобно. — Ивайло Бърдоквата ще поправи грешката, сторена от него преди година. — След това се обърна пак към татарина и попита подигравателно: — А онова чучело, изгърсакът на Мицо, какво прави?

— Иван Асен избяга — невъзмутимо съобщи Касим бег. И без да обръща внимание на слисването ни, продължи: — Напоследък Иван захванал да се чувствава, както е думата, като в небрано лозе. Собеслава подушила, че болярите се понаситили на пиенето и танцуващите и почнало да им се зловиди, дето един голобрад хлапак им е господар. Мекушавостта им дотегнала. И пак се заловили за заговорите, тъмните кроежи, подкупите. Начело на недоволните застанал Георги Тертер.

— Зная го — тихо вметна Ивайло. — От цялата болярска паплач той е най-свестен и доблестен. Когато всички трепереха, той единствен посмя да ми каже в очите, че не одобрява постъпките ми.

— Същият е — продължи Касим бег. — По съвета на Михаил Палеолог Иван Асен го оженил за сестра си, но и това не помогнало. Роптането и недоволствата продължили, болярите ставали все пооткрити в своята неприязън. Царят усещал тази работа, а не знаел как да се справи с тях. Сега, като научил, че сте разбили ромеите и сте тръгнали към Търновград, той разбрал, че за него няма повече място. Преди три дни заграбил съкровището на царството и с жена си и верни слуги ромеи се измъкнал в потайна полунощ като разбойник. Всичко това ми разказа Собеслава. А както се чу после, Иван се отправил за Месемврия, за да отплава с кораби за Цариград.

— А болярите? — запитах аз.

— В деня след бягството свикаха отново синклита. И тогава...

— Тогава? — сухо го подкани войводата.

— ... тогава избраха за цар Георги Тертер. И веднага го коронясаха.

Ивайло скочи като ужилен. Така свирепо стисна юмруци, че ставите му изпукаха. Дали беше от трептенето на огъня или от моментна слабост, но изглеждаше преbledнял.

— Свърши се — задавено произнесе той. — Свърши се моята, братя. — После с нечовешко усилие се овладя и каза с полупресторено спокойствие: — Спомняте ли си, като ме убеждавахте да вляза в Търновград и да заема престола? Вие имахте право: само така можеше да се управлява царството и да се помага на народа. Сега е същото. Но аз никога повече не ще бъда цар. Щом в Царевец има българин на престола, а не натрапник от Византия, моята песен е изпята...

Жестока истина имаше в думите му. Ние замълчахме, загрижени и покъртени. Никой не се опита да го разубеждава, да го утешава.

— Е, какво — рече най-после Дамян с леко предизвикателство, — тогава да се измъкнем и ние като Иван Мицо, да намерим едно забутано кътче на земята и там да се крием като къртици. А?

— Глупости! — срязва го Касим бег.

Стан само изръмжа недоволно.

— Глупости — каза и Ивайло с твърдостта, която познавахме. — За какво умряха безстрашният Момчил, благодушният Кънчо, честният Куман? За какво умряха хилядите, на които и името не знаем? За властта ли? Или за царевецкия престол? Не, умряха за народа. И ние ще направим същото. — Той ни изгледа поред. — Вие, братя, постъпете както желаете. Ако искате, елате с мене, ако не — откажете се от борбата. Няма да ви се сърдя. Вие, които толкова пъти презряхте смъртта, сега имате право да изберете живота.

— До гроб с тебе, войводо — заяви решително Стан, като извади меч си и застана до него.

Ние, другите четирима — Дамян, Георги, Касим и аз — без колебание последвахме примера му. Това не беше празна церемония — всеки знаеше, че избира смъртта, но въпреки това смело отиваше срещу нея.

Дамян подхвърли безстрастно:

— Никой не е останал вечно жив. Воин или светец, страхливец или герой, всекиму е дошъл последния час. По-добре да умрем като

смели мъже, нежели като кучета с подвити опашки.

— Все пак добре ще бъде, ако знаем какво ще правим — каза Касим бег. — Враговете ни се увеличиха, а помощ отникъде не ще дойде.

— Вече мислих за това — потвърди Ивайло. — Ще се отклоним от пътя, който следвахме досега. Не ще бързаем към Търновград. Слаби сме да го обсаждаме. Вместо това ще се разходим пак из Поддунавие, ще съберем доброволци, ще доизтребим останалите ромеи и ще попречим на болярите да се снабдяват с храни и войска. А после...

В деня на Свети Дух, който тази година се случи в първата половина на юни, ние най-сетне се озовахме под стените на Търновград и се разположихме по същите места, както при предишната обсада. От заловени пленници научихме, че в крепостта имало малко войска, но мнозинството от болярите отишли из земите си да събират хора и оръжие; цар Георги Тертер бил решил да изчака тяхната помощ, а дотогава да търпи обсадата. Макар че превъзхождахме неколkokратно броя на обсадените, ние също не се решавахме да предприемем пристъп.

Един месец прекарахме така под стените на Търновград и това време не ни донесе нищо обнадеждащо. Освен че не напредвахме нито крачка, но и войската ни непрекъснато оредяваше. Воините-селяни не можеха да се примирят с принудителното бездействие, докато знаеха, че нивите им изгаряха неразорани и незасяти. Мнозина не устояваха на зова на земята, мъката по родната стряха надвиваше жаждата за сражения и победи. Тогава оставяха оръжията си и тайно си отиваха. Освен това в стана се навъдиха хора, предани на болярите, които подкупваха по-слабите, сипваха в шепите им звънки монети и ги убеждаваха да преминат на страната на врага. Ние уловихме един от тях и го наказахме с жестока смърт, но другите не се уплашиха и продължиха пъкленото си дело. Изобщо от обсадата защитниците на престолнината не изгубиха нищо, докато нашата войска се стопи с едната си третина.

Ивайло страдеше. Мрачни предчувствия гризяха душата му, пречеха му да работи и се бори с онази вътрешна сила, която го

окриляше досега. Във всяка негова дума, във всяка мисъл за бъдещето, дори и в отношението му към нас, преданите му помощници, имаше нещо болно, скръбно, безжизнено. Действията му бяха както винаги досега прями, разумни и последователни, но все пак нещо ги правеше напълно различни — в тях липсваше свещеният пламък на вътрешното му убеждение, че е призван да даде на народа си човешки живот и благополучие.

Външно той не промени навиците си. Сутрин съдеше споровете между воините, после наблюдаваше ученията, които се водеха все още ежедневно, но вече с известна отпуснатост и нежелание. Следобедите прекарваше обикновено сам извън стана, сядаше на някой камък или повален дънер и не снемаше очи от величествения купол на Царевец.

При това положение не смятах за благоразумно да го безпокоя с моите грижи. Той ги знаеше, пък и бях сигурен, че ги чете на лицето ми всеки път, когато ме види. А аз мислех само за Калина. Образът на скъпата девойка ме преследваше сега повече от всякога, защото непрекъснато виждах местата, свързани с най-свидните ми спомени, и Търновград, където бях вярвал, че съм достигнал желаното щастие.

Така изминаха тези тридесетина печални дни; дни на привидна мощ и вътрешна слабост. Всеки, който видеше войската ни, справила се с всички врагове върху българската земя и обсадила престолния град, би я помислил за силна и самоуверена, за войска на бъдещето, както бяхме преди една година. Но никой не знаеше по-добре от нас доколко зад външното благополучие се криеше растящото безсилие.

Един вестносец ни изкара от това вцепенение. Той пристигна на запотения си кон, едва успя да изрече, че десетхилядна ромейска войска, водена от протостратора Мурин, е стигнала южното подножие на Хемус, и падна в несвяст от изтощение. Веднага се досетихме, че това е помощта, искана от Иван Асен, Мицовия син, докато е бил още цар, от тъста му, императора, за да го спаси от напирашното в престолнината недоволство. Вестта разтърси духовете, людете се защураха оживено и застыгаха оръжието си, преди още да са чули повелята на войводата.

— Е — спокойно произнесе Касим бег, — какво ще изберем: болярите в Търновград ли ще душим, или ще кажем „добре дошъл“ на Мурин?

— Тръгваме още днес срещу ромеите — реши Ивайло.

— И ще оставим болярите да излязат и да съберат войните си?

— Ако ние не намерим Мурина, той ще ни намери. И тогава... тежко ни! И друго — болярите може да са изедници, но са българи. А ония са и изедници, и алчни пришълци. — Ивайло намести шлема си като пред битка. — Идете, приятели, и наредете всичко да се прибере и скатава. След пладне потегляме!

Той се отдели от нас и според привычката си тръгна към Царевец. През цялото време, докато в стана цареше напрегната шетня, той не отмести поглед от гордия хълм. Когато всичко беше готово, аз приближих до него, за да го предупредя. Без да ме забележи, той вдигна заплашително юмрук срещу крепостта и го чух да шепне с горест:

— Царевец!... Царевец!... Такава била орисията ми: да те спасявам за други, да ме ненавиждаш, а аз да мра за тебе. Ти ще ме забравиш, но ти не си народа, Царевец! Народът ще помни своя Ивайло...

Обърна се и закрачи с наведена глава към подредените войскари. Не му се обадох.

XXVIII

Знай, бъдни четецо: аз съм единственият ромеец, който взе участие в битката при Девина и остана жив. Другите, десет хиляди на брой, и Мурин заедно с тях, оставиха кокалите си пред стените на крепостта. Знай и се помоли за душите им.

Имало е някога обичай на гробовете на знатните покойници да колят жертвени животни, а при варварите — хора. Ала нищо не можеше да се сравни с тази десетхилядна хекатомба^[1] на гроба на Куман. Защото бог пожела да сразим пришълците пред стените на същата крепост, където миналата есен бе намерил края си славният ми брат.

Мурин бе много уверен в силата си. Когато се приближихме скрито до него, той спокойно се бе разположил с войската си на стан край крепостта. Протостраторът не обладаваше нито гения, нито прозорливостта на Михаил Глава Тарханиот и не разбираше с какъв противник има работа. Това, а не нашата сила, го доведе до гибел.

Посред нощ, когато дори и блуждаещите духове заспиват, няколко тихи сенки се доближиха до стражите и ги избиха с такава ловкост, че даже и въздишка не наруши нощната тишина. След тях три хиляди бранника, калени в много битки, налетяха с яростно ожесточение върху спящия стан. Изненаданите ромеи или въобще не се събуждаха, или скачаха смъртно уплашени, колкото да видят над себе си безмилостните мечове на българите. Не съм присъствувал друг път на такава безпощадна сеч. Зли, ожесточени, нашите воини проникваха в шатрите, оставаха глухи за воплите и молбите, колежа, сечаха и бързаха нататък, за да намерят и други жертви.

Когато кървавочервеното слънце се показва над планината, в стана край Девина нямаше нито един жив противник. Разбираш ли, четецо? Нито един! Десет хиляди бяха нашествениците, а на утрото десет хиляди трупа се търкаляха в тази човешка касапница. Намерихме и Мурин в копринената му шатра. Той изобщо не беше ставал от одъра си. Свиреп удар бе отделил главата от раменете му, но

двете части продължаваха да лежат една до друга, като че ли човекът, облечен в нощна риза, още спеше.

След уморителния поход и победоносната битка нашата оредяла войска бе заслужила почивка. Но търновградските боляри мислеха другояче. Те, които не помръднаха ръка, когато враговете заливаха царството с войските си, сега използваха краткото ни отлъчване от Търновград, за да съберат набързо една немалка бранна сила, да я въоръжат и поведат срещу нас. За тях опасността от ново византийско робство беше по-приемлива от повторното възцаряване на свинаря Ивайло.

Сега болярите напредваха срещу нас, за да си разчистят — както мислеха — веднъж завинаги сметките с Ивайло. Ние се зарадвахме на това съобщение. То ни обещаваше най-сетне да върнем на болярите с горница ядовете, които ни бяха създали.

Ние се срещнахме в началото на август в една широка гола котловина на два дни път от Търновград, създадена сякаш нарочно за битка. Въпреки нетърпеливостта си, ние не се хвърлихме направо върху болярската войска. Ивайло се готвеше да им даде суров урок и затова, преди да започне битката, желаше добре да проучи силите и слабостите на противника. Нашата войска зае единия край на котловината и пръснахме съгледвачите си към другия край, където се бе разположила болярската. Те също не бързаха да ни нападнат, като че жаркото августовско слънце беше поизпарило войнствеността им.

Ден и половина стояхме така едни срещу други. На утрото след първата нощ Ивайло, Касим бег и аз се промъкнахме към техния стан, толкова близко, че различавахме лицата и чувахме думите им. Войводата остана доволен от наблюдението — болярската войска броеше около три-четири хиляди души, значи колкото нашата или незначително по-голяма. Когато вече се готвехме да си тръгнем, Касим ме побутна по рамото и ми посочи нещо с очи. Проследих погледа му и усетих, че се вцепенявам. На стотина крачки от мене, яхнал буен алест кон, минаваше Докс. Позлатената му броня мяташе жълти отблясъци върху злото му лице.

С разтреперани от възбуда ръце свалих лъка и поставих стрела на тетивата. Ивайло ме спря решително.

„Ти си луд! — казваха очите му. — Няма да улучиш, а само ще ни издадеш. Ако ни уловят, кой ще води утре бранниците?“

Макар и с неудоволствие, аз се подчиних. Ние се оттеглихме предпазливо и когато бяхме въвн от опасност, аз заговорих. Страстно и язвително наприказвах на Ивайло всичко, каквото измъчваше душата ми.

— Искам да се бия с Докс и да го убия — завърших аз.

— Утре ще бъде битката и тя ще ти даде възможност да осъществиш желанието си.

— В битката човек не избира противниците си. А аз искам да се срещна с Докс сам, гърди срещу гърди и меч срещу меч.

Ивайло вдигна вежди:

— Единоборство?

— Единоборство — потвърдих. — На земята няма място за Докс и мене. Единият е излишен.

Войводата мълча дълго. Той претегляше словата ми, колебаеше се между справедливото ми желание и здравия разум. Размени бърз поглед с Касим бег и едва тогава отговори:

— Да бъде както казваш, Тодоре. Вече не мога да те спирам. Досега те въздържах, защото все очаквах щастлив обрат на нещата. Но виждам, вървим към лошо. Днес сме зле. Утре и да победим, ще бъдем още по-зле. От сега нататък прави каквото искаш. Повтарям: не ще те спирам повече. Дано всевишният бъде благосклонен към начинанието ти.

Привечер един глашатай с бял пряпорец в ръка приближи болярския стан и извести, че войводата Тодор кани болярина Докс на двубой по смърт с каквото и да е оръжие и че ако Докс не е страхливец и подлец, не ще отхвърли поканата. Три пъти повтори той това съобщение и всеки път по-язвително. Скоро му отговориха, че Докс приема предизвикателството и е готов утре призори да види цвета на Тодоровата кръв. Глашатаят — това беше Дамян — поздрави и се оттегли.

Не зная как Докс е прекарал тази нощ, но в нашия стан аз бях единственият, който спа спокойно. Войскарите ни, предимно ветерани, следвали Ивайло от началото на въстанието, познаваха Калина, знаеха за любовта ни и за нещастieto, което ни докара подлостта на болярина, съчувствуваха ми и трепереха за изхода на двубоя.

Касим ме събуди още по тъмно, за да се приготвя. Без бързане и с вниманието на човек, който знае, че от подробностите ще зависи

животът му, аз прегледах оръжието и бойните си доспехи, оседлах и стегнах коня, после закусих с охота. Когато тръбите от стана на болярите известиха, че Докс е готов и ме чака, аз се сбогувах с Ивайло и приятелите си, яхнах своя верен Вихър, взех щита в лявата ръка, копие в дясната и потеглих.

Без предварително съгласие двете войски си бяха определили местата за наблюдаване на зрелището. Те бяха образували две дълги редици на около триста крачки една от друга, като между тях се простираше широката площ, определена за двубоя.

Пресякох редицата на нашата войска и с отпуснат в знак на доверие щит тръгнах към средата на площадката. В същия миг от другата страна се отдели и Докс. Опитваше се да изглежда спокоен, но лицето и скованото тяло издаваха крайното му напрежение. Изглежда се страхуваше от внезапно нападение, защото за разлика от мене се криеше зад щита и оръжията бяха в ръцете му. Докато още се сближавахме, забелязах, че противно на обичая той не държеше копие или меч, а лък.

Ние спряхме на пет крачки един от друг и според византийската традиция аз поздравих с поклон над шията на коня. Той отговори по същия начин. Когато се наведе, за миг показа ръцете си. На тетивата на лъка му беше поставена една от онези стрели с черни перца, които на два пъти по чудо не туриха край на живота ми. Значи, не платен убиец, а сам боляринът ги бе отправил срещу мене!

— Ти желаше смъртта ми, Доксе — казах аз, — и не само я желаше, но се помъчи да ме премахнеш с отровните си стрели. Сега ще можеш да опиташ повторно, но като рицар и воин, а не като подъл убиец.

Той се засмя пресилено:

— Когато един болярин смачква куче като тебе и подобните ти, той не е нито убиец, нито подлец. Той просто упражнява правото, което сам бог му е дал, като го е направил благородник.

За миг помислих, че отново слушам императора Михаил Палеолог.

— Може да е така, но само когато удря подло от засада — подхвърлих подигравателно. — Сега, като бъдем лице срещу лице, ще те убия, Доксе. Прочети си молитвата, защото за тебе не ще има спасение. Подлостта не ще ти помогне. Аз съм по-силен и ще те убия.

Студената ми решителност трябва да е прозвучала като глас на съдбата — неумолим и безвъзвратен, — защото боляринът се сви и неволно вдигна щита да се запази. Но все пак намери сили да се присмее:

— Знам, знам, „Желязната ръка“. На думи много ръце са железни...

Вдигнах рамене. Бях толкова сигурен в изхода на двубоя, че смятах приказките за излишни.

— Да почваме. Пази се, Доксе. И не забравяй да се помолиш.

Обърнах коня и се отдалечих на петдесетина крачки. Докс също се оттегли и застана близо до няколко повалени скали, които представляваха естествена стена зад гърба му. „Глупак — помислих аз. — Спира там, където не ще може да се движи. Сам се поставя в капана!“ Потупах коня по шията и му прошепнах ласкаво:

— Сега дръж се, Вихъре. От тебе зависим и двамата!

Вярното животно сякаш ме разбра, изцвили и заудря нетърпеливо крак. Аз стиснах здраво щита, улових копието и препуснах към врага си. Вместо да ме очаква с насочено копие, Докс бе приготвил една от отровните си стрели. Не се уплаших — не се сражавах за пръв път срещу стрелец с лък! — но и не изпусах нито едно негово движение. В момента, когато пусна тетивата, аз извиках „Стой“! и дръпнах юздата. Вихър ме разбра, закопа копита в пръстта и се закова на място. Черната стрела изсвистя във въздуха към гърдите ми. Подложих щита и тя се заби в него.

— Напред, Вихъре, напред! — извиках аз.

Всичко това продължи колкото едно мигване на окото. Докс няма време нито да сложи нова стрела на тетивата, нито да насочи копието и аз бях до него. Замахнах с всички сили. Подплашеният му жребец се изправи и моето копие го прободя и се показа от другата страна. Ездачът и животното рухнаха на земята. Можех да стъпча или съсека болярина, но аз не исках победата ми да е извоювана срещу повален противник. Скочих от седлото и извадих меч. Докс полека се измъкна от притискащия го труп на коня, изправи се и също изтегли меч си. Наглата надменност на лицето му бе изчезнала и на нейно място личеше уплаха, смесена с изненада от благородството на постъпката ми; благородство, което той не бе заслужил.

Сближихме се. Аз направих измамливо движение и щом видях открито пространство, мушнах към сърцето. Докс посрещна удара ми с толкова ловкост, бързина и пестене на движенията, че веднага го оцених като боец с изключителна опитност. Няколко бързи трясъка на меча му по моя щит показаха, че той е майстор не само в защитата, но и в нападението. Докс се биеше с лекота, устрем, подвижност, сила и грация, постигнати навярно с дългогодишна подготовка при способни учители, а това го правеше особено труден и опасен противник.

Оставих го продължително да напада, за да изчерпи великолепната си сила, та да го сразя, когато настъпи умората. Задоволявах се само да се пазя, да отбивам ту с меч, ту с щит градушката от удари, която се сипеше върху мене. От групата на болярите тактиката ми бе схваната като поражение и между ударите дочувах от тяхната редица купища подигравки. Моите приятели вероятно мислеха същото, защото гробовно мълчаха. Само Докс не се лъжеше. С опитното си око той съзираше истината в поведението ми, насилваше се да ме порази, но усилията му се съкрушаваха в моята защита — Докс бе майстор, но майсторството му не можеше да се сравнява с умението на човек, живял двадесет години от меча и завоювал прозвище Желязната ръка... Дочаках да съзря в погледа му страх и едва тогава се втурнах на пристъп.

Употребих обичния си похват. След като го оставих много пъти да удря в щита ми, изведнъж, когато той сякаш бе решил да разреже и него заедно с мене, аз отскочих назад. Отдръпнах се отмерено, не повече от една педя, но това беше достатъчно. Мечът разцепи със свистене въздуха пред мене и се заби в земята като брадва на несръчен дървар, която не улучва дървото. Хвърлих се напред и светкавично ударих. Чу се звън, веднага последван от писък. Бях недооценил ловкостта на Докса — той успя да вдигне щита, мечът ми се хлъзна в него, разреже раменника и се заби в дясното му рамо. Ръката му се отпусна и изтърва оръжието. Боят беше до смърт и в него нямаше място за милост. Вдигнах повторно меча, за да го довърша, и извиках:

— За Калина!

Но Докс не дочака удара ми. Хвърли щита и хукна да бяга, като с нечовешки глас изкрещя:

— Помощ!... Помощ!... Спасете ме!... Помощ!...

Спуснах се след него, но едва направих няколко крачки и иззад скалите се изправиха десетина души с лъкове в ръце. Засада! Докс бе уж сигурен в умението си да се сражава, но за всеки случай с присъщата си подлост се бе погрижил и за в случай на неуспех. Аз нямах много време за мислене. Спрях, клекнах, за да се скрия цял зад щита, и в следващия миг върху него звъннаха няколко стрели.

Ето защо бил избрал Докс неудобното място до скалите! Скрытите му помощници не си поплюваха и умееха да се целят...

Човек трябва да е смел, но не и безразсъден. Да се опитвам при това положение да преследвам болярина или да се сражавам сам срещу десетте убийци от засадата, беше равносилно на самоубийство. Втигнах пръсти в устата и изсвирих остро. Вихър, който стоеше като изваян наблизо, припна към мене. Метнах се на седлото, забих крака в хълбоците на животното и то се понесе с достойна за името му скорост към нашия край на котловината. Докато препусках, чух мощния глас на Ивайло, който призоваваше бранниците:

— Братя, всички видяхте болярското вероломство. Те, които се смятат за богопомазани, знаят да побеждават само с коварство и измама. Да им отвърнем с нашите корави селски пестници. Напред, братя!

Цялата войска се люшна и с мощен вик се понесе през дефилето. Нямаше боен ред, нямаше строй. Имаше само дива ярост, желание за мъст и чутовна смелост.

Онова, което последва, не беше сражение. В сраженията има две войски една срещу друга, които — според плановете, родени от мозъците на пълководците — пробиват центъра или обхващат крилата, обкръжават се, отстъпват или напредват и през цялото време не престават да бъдат войски: обучени и организирани сили, подчинени на една върховна воля. Сега имаше по-скоро свирепа масова саморазправа, кървав хаос, стотици самостоятелни сбивания, в които всеки поразяваше врага там, където го намереше, и веднага се хвърляше върху следващия, попаднал пред очите му.

Може да се каже, че участието ми в тази кървава бъркотия беше нищожно. Аз сновях с коня си, търсех Докс, но той сякаш се бе провалил в дън земя. Само тук-там ми се налагаше да поразя някой търсец смъртта противник и тогава аз му давах търсеното с

добросъвестна грижливост, като изливах върху него цялата омраза, която питаех към моя враг.

Нямаше съмнение към коя войска ще наклони победата. Нашата се състоеше от изпитани ветерани, натрупали опит в много сражения, а сега силите им бяха удвоени от справедливия гняв. Противниците ни нито притежаваха нашите воински качества, нито ненавиждаха Ивайло — говоря, разбира се, не за болярите, а за селяните, събрани със заплашвания или подмамани с обещания за богати възнаграждения. Освен това бяха и разочаровани от подлостта на вождовете си, които прибягваха до коварство дори и в уговорено честно единоборство. И ако въпреки това съпротивата им навремени беше ожесточена, това се дължеше само на вродената им храброст и на бесния стремеж да запазят онова малко пламъче, което наричаха свой живот.

Битката не продължи много. Котловината се покри с трупове, а малка част от враговете успя да се спаси с позорно бягство. Когато зловещият шум заглъхна, Ивайло, придружен от нас, помощниците си, и група воители, обходи бранното поле. Златните доспехи на един убит привлякоха вниманието му. Той обърна с крак лежащия по очи труп и ние познахме разплутото лице на логотета.

— В Търновград ще запомнят кога са се били срещу народа. Но този тук не ще има вече какво да помни. Той...

Нечовешки вик, който смрази кръвта ни, пресече думите на войводата. Онова, което последва, трая само миг. Един ранен болярин, лежащ наблизо, бе събрал последните си сили и със сгърчено от неотразима злоба лице пусна стрела срещу Ивайло. Единствен Велегняв бе забелязал навреме движението му. Той извика нещо неразбираемо, скочи напред, закри войводата с тялото си и падна в краката му. Стрелата стърчеше от широките му гърди.

— Помощ! — извика Ивайло. — Извикайте знахар! Спасете човека!

Дамян изтича, но не за да вика лечител, а да съсече убиеца. Велегняв въздъхна, бавно и сякаш уморено отвори очи и прошепна:

— Остави, войводо. Никой вече не може да ми помогне.

Ивайло го позна. Коленичи до него, повдигна главата му и сълзи оросиха жълтеещото лице на воина.

— Народе мой! Народе мой!...

Нещо подобно на усмивка сви ъглите на Велегнявовата уста.

— Сбърках, Ивайло. Моето име е Велегняв. Ти си народът, войводо. Защото само ти вдигна меч, за да го защитиш.

— Велегняве, братко, заклевам се, че ще отмъстя за тебе!

— Не. Не отмъщавай за мене. Кой съм аз? Една прашинка по земята. Бий се както досега за народа, само за него. И помни: пази живота си! Той не принадлежи на тебе, а на България...

И простото, но благородно лице на Велегняв застина без чувство. Ивайло отпусна главата му, закри отворените му очи, изправи се, свали шлема и се прекръсти:

— Бог да те прости, Велегняве. Ще изпълня завета ти — до последния си час ще се бия за народа.

Той нареди храбрият му спасител да бъде погребан тържествено и продължи тъжната си разходка. После отново спря и като на себе си заговори с думите на Пира^[2], за когото положително не беше чувал:

— Победени победители, това сме ние.

— Защо да сме победени, войводо? — докачи се Стан. — Не разгромихме ли ромейската войска? Сега не свършихме ли и с болярите?

— Да, Станко. Но болярите ще могат да съберат още десет такива войски, докато ние надали броим повече от хиляда души, а никой от сега нататък не ще ни се притече на помощ. Орисията ни е да се бием, непрекъснато да се топим и оредяваме, докато остане само... спомен...

Той ни изгледа поред и погледът му спря на мене:

— Тодоре!

— Да, войводо.

— Много съм виновен пред тебе, братко. Толкова пъти настояваше да те пусна да търсиш Калина, а аз все отлагах, все чаках. Сега, когато вече няма за какво да се отлага и чака, не останаха хора, за да ги пратя с тебе.

Безумна радост ме изпълни:

— Вече пуцаш ли ме, Ивайло?

— Пуцам те и те моля да ми простиш. За себе си и за сестра си ти искам прошка. Виждаш, сега сме една шепа люде. Вземи които искаш и иди. И нека бог ти помага.

— Искам Касим — казах аз, като съобразих бързо. Въпреки обичая си, татаринът се засмя доволно. — Двамата ще бъдем

достатъчни.

Ивайло знаеше много добре, че двамата с Касим бег съвсем нямаше да бъдем „достатъчни“ и че щяхме да отидем на явна гибел. Но не оспори думата — сега войската беше тъй малобройна, че една петдесетица да вземеш от нея, означаваше непоправимо да я отслабиш. Той само скръбно кимна:

— Вървете, приятели. След Отечеството и човешката правда, любовта е може би единственото нещо, за което заслужава да се умре.

[1] *Хекатомба* — жертвоприношение на сто животни в древна Гърция. Преносно — масова сеч над голям брой хора. ↑

[2] *Пир* — епирски цар (318–272 г. пр.н.е.), прочут с битките си срещу римляните. Спечелил големи победи при Хераклея и Аскулум, но втората му струвала толкова много жертви, че след нея той възкликнал: „Още една такава победа и аз съм загубен!“ От това произлиза изразът „пирова победа“. ↑

XXIX

След две седмици бяхме пред замъка на Докс. Половин месец ни бе необходим за изминаването на преход от пет дни, защото друмищата вече бяха опасни за люде като нас. Ние вървахме по трудно проходими пътеки, криехме се денем из горите, а яздехме нощем, в селата се представяхме ту за боляри, ту за купци. Касимовата дарба да се преобразява неведнъж ни спасяваше от глад или разпавии с крепостни и крайпътни стражи.

В едно ранно утро, когато напредвахме бавно през едва видимите просеки на вековна гора, татаринът застана неподвижно, почака да се изравни с него, посочи на една височина и продума:

— Ето!

Замъкът на Докс беше яка постройка, иззидана от камък, тухли и хоросан, обградена от висока стена с кули и зъбери. Сто души, снабдени с достатъчно храна и оръжие, можеха да я отбраняват седмици наред срещу десеторно по-многобройни обсадители. Тук на двама ни предстоеше не само да проникнем вътре, но и да преодолеем охраната, като под носа ѝ отвлечем Калина.

Ние избрахме една полянка сред най-гъстия шубрак на гората и се настанихме да прекараме деня. Касим веднага извади лъжливата коса и просешките дрипи, поработи върху лицето си и преобразен се отправи към замъка. Върна се късно след обед с торба, пълна с изпросена храна, и с един кожен мях вода за конете. Вестите, които носеше, бяха благоприятни. В замъка имало предимно жени. Стражата била оредяла; състояла се от онези, които не били одобрени за войската — слабите, неподготвените, страхливите. На наша страна беше и успокоението на обитателите от увереността, че въстаническата войска е далеч, заета в продължителни и изтощителни боеве.

Докс бил в имението си, пренесен тук от верни слуги. Ръката му, ранена от мене, още не заздравяла, не можел да си служи с нея. Бил позлобен от всякога, по цял ден ругаел, проклинал ме, заканвал ми се, но

тъй като съм далече, изливаш гнева си върху всички, които попадали пред очите му и главно върху Калина.

Късно през нощта, когато само призраците остават да бродят по земята и се носят злокобните крясъци на кукумявките, аз се промъкнах като сянка до стените на замъка. Пресякох рова, обиколих отвсякъде зида, лазих, чуках, опипвах, но никъде не намерих процеп, през който да се провря. Тогава реших да опитам последното средство. Свалих от рамо въжето, вързах го по средата на копието си, после го запратих над стената. Копието падна горе на каменната площадка с такъв шум, че ми се стори достатъчен да събуди и мъртвите. Почаках да се уверя, че никой не е подозрял смелото ми начинание, и полека задърпах въжето. Уви, копието не се закачи между зъберите и се свлече долу. И вторият опит не се увенча с успех. На третия обаче копието се задържа. Тогава стиснах ножа в зъби, прехвърлих лъка през рамо, улових въжето и бавно запълзах нагоре.

Аз неслучайно избрах точно това място за проникването си в замъка. От Касим бег знаех, че тук стената опира о жилището на болярина. И наистина горе попаднах на просторен трем, служещ за покрив на част от Доксовата къща. Една врата водеше навътре. Без колебание приближих до нея и натиснах дръжката. Беше заключена, а не намерих друга възможност да проникна в дома. Лудост би било да се опитвам да строша вратата — целият замък щеше да се пробуди от ударите. Затова прецених, че не ми остава друго, освен да се скрия и в някой благоприятен момент през деня, когато вратата ще бъде отворена, да се вмъкна вътре.

Намерих си чудесно скривалище за денуване, направено сякаш нарочно за мене. В най-отдалечения от вратата край на трема един зид преграждаше свършено малка площадка, която навярно при обсада би служила за изливане на вряща смола. На нея имаше достатъчно място за един човек и му позволяваше да наблюдава, без сам да бъде забелязан. Свих се там и се приготвих за продължително чакане.

Шетнята в замъка започна далеч преди изгрев-слънце. Слуги се разтичаха нагоре-надолу, замучаха говеда, разнесе се весел лай на кучета. Работният ден започваше.

Много пъти съм се опитвал да си припомня някои подробности от този ден, но никога не съм успявал. Какво съм мислил, на какво съм се надявал, изгарял ли съм под жарта на августовското слънце или ме е

брулил дъжд — нищо не е запазено в паметта ми. Зная само, че привечер, когато бях започнал да мисля, че всичко е било напразно, се случи отдавна желаното. Умореният добитък бе прибран в оборите, глъчката затихна и над замъка се спусна онова приказно-омайно безмълвие, което се случва само в тихите летни вечери. Тъкмо се колебаех дали да използвам благоприятния час, за да вляза в къщата, когато чух да се приближава висок и твърд мъжки глас. Отговори му тих, но рязък шепот и след миг на трема излязоха Докс и Калина.

Боляринът беше облечен също както при двубоя; макар че бе далеч от битката, в спокойствието на своя дом, той все още носеше златолюспестата си броня. Дясната му ръка, вързана с алена кърпа пред гърдите, обясняваше тази странност — раната не му позволяваше да се преоблече.

Но Калина, ах, боже мой, Калина... Очите ми я изпиваха, поглъщаха я, като напуканата от суша земя попива първите дъждовни капки. Тя бе все тъй стройна, сияйно хубава, но сега в отслабналото ѝ удължено лице се забелязваше повече сила, отколкото нежност.

— Не си хаби времето да ме заплашваш — чух я да казва. — Не ще ме отчаяш, нито сломиш. Една година съм затворница тука, но и сто години да ме държиш, пак не ще ме преклониш.

— Затворница — ядосано повтори той. — От тебе зависи да бъдеш свободна. Кажй една дума и ти ще станеш господарка на този замък, на обширните земи и на хилядите парици и отроци.

— Пфу! — Калина се извърна с подчертана погнуса. — По-скоро ще се омъжа за... гол охлюв...

— Млъкни! — изкрещя той диво.

— Да забравя брат си, Тодор, приятелите? Така ли? Няма да доживееш до този ден.

— Нали ти разправих — мрачно излъга Докс, — няма ги вече. Умряха. Всички са убити. Изпя им се песента.

— А ръката ти?

— Казах ти — продължи той намусено, — съвсем от друго нещо е.

— Аз съм виждала толкова много рани, че не можеш ме измами. — Калина се изсмя подигравателно. — Щом някой е посякъл рамото ти, значи е твой враг. А щом е твой враг, значи е мой приятел.

Забравил се от гняв, Докс я плесна силно със здравата си ръка през лицето. Сърцето ми се сви, сякаш ударът бе попаднал върху мене. Прескочих зида и тупнах на площадката на около двадесет крачки от тях. Докс се извърна и с безумно слисани очи ме погледна. Аз бях последното нещо, което той видя през живота си. Стрелата ми свирна във въздуха и с безжалостна точност се заби в шията му тъкмо там, където свършваше бронята. Мълчаливо, като поразен от светкавица, Докс се повали в краката на девойката.

Калина изпищя и загуби съзнание. Притичах до нея, подхванах я при падането ѝ и притиснах устните си в топлата ѝ уста. После, докато тя бавно идваше на себе си, аз заключих вратата към къщата и нададох провлечен вой, приличен на кучешки лай. Веднага от гората долетя същия отговор и верният Касим бег се показва между дърветата.

Затегнах пак копието между два зъбера, хвърлих въжето и като улових с една ръка любимата жена, се спуснах надолу. Слязохме или по-точно паднахме в прегръдките на Касим. Той ми направи знак, че конете ни чакат наблизко и понечи да поеме Калина. Отказах му с усмивка: за никакво богатство не бих дал другиму скъпия си товар.

Внимателно я поставих на коня, седнах зад нея и потънахме в сянката на нощта.

Калина и аз...

Препускахме неуморно. Касим яздеше пред нас, за да ни сочи пътя и за да не вижда и чува онова, което ставаше зад него.

Калина бе прегърнала врата ми. Все още не можейки да повярва, че чудесното ѝ избавление не е сън, тя пипаше лицето ми, караше ме да говоря, да ѝ повтарям палещите си любовни слова, които бликаха от сърцето ми. Ние си шепнехме жарки думи, разказвахме си за изживяната мъка, целувахме се.

И препускахме, препускахме неуморно.

След няколко дни спряхме четирите си коня (защото Касим междуременно успя да задигне два, един за Калина и един за запас, от случайно попаднала на пътя ни чарда на Докса) пред една чудновата двойка: мъж с отрязан крак и с восьчножълто лице лежеше върху слама на малка талижка, а отпред на мястото на магарето теглеше беловлас старец. Раненият беше Часлав, а старецът — дядо Никодим.

— Чаславе — казах аз, — стари приятелю, така ли трябваше да те срещна? Какво се е случило с тебе? Къде загуби крака си?

Той се понадигна на лакти.

— Господ да сипе живот и здраве по пътя ти, войводо — с мъка изговори той. — Сестрата на Ивайло ли водиш със себе си? Калино, ти си, нали? Значи, успяха да те спасят... Все така напета и хубава мома си, да те поживи бог. Нека той ви даде щастие и десет деца.

Девојката се изчерви смутено от пожеланията и сведе очи. Притекох ѝ се на помощ, като побързах да отклоня разговора:

— Но ти не ми отговори, Чаславе. Как загуби крака си?

— Един ромейски секироносец ми го отнесе.

— Не може да бъде. Аз те видях след битката жив и здрав.

— Видял си го, когато смазахме Мурин — намеси се дядо Никодим с нетърпението на приказливец, който е бил принуден дълго да мълчи. — Но докато вас ви нямаше, ние скършихме врата и на Априн.

— Какво, какво, дядо? — обади се и Касим бег. — Я разкажи!

— На императора Михаил не му дойде ума в главата, когато изклахме десетте хиляди воина на Мурин при Девина, и побърза да прати още пет хиляди. Срегнахме ги преди една неделя. Виждали ли сте как се лови белка? Такъв, също такъв капан им устрои Ивайло. Завардихме една клисура в южния Хемус и Априн се набута вътре като глупав овен. Че като ги почнахме, че като ги подхванахме... На всеки от нашите се падаха по пет ромеи, но и това не им помогна. Нито един от тях не остана жив, та да го пратим с много здраве при Палеолога.

— Войводата Георги казва — допълни Часлав, — че с войската на Априн стават общо петдесет хиляди души, загубени от императора срещу нас. Пресметнал ги е, а той, както знаете, разбира тези работи.

С Касим бег се спогледахме бързо с ликуващи очи.

— И сега към Слънчево, така ли?

Часлав вдигна рамене и каза глухо:

— Към Слънчево. С този крак вече съм годен само да бавя децата, а не да въртя меча. — Дълбока жалост задавяше гърлото му. — Проклет византиец! Заради глупавата му секира да оставя сега войската!

— Ами аз, ами аз! — пискливо заговори пак дядо Никодим и жилите под тънката излъскана кожа на старческия му врат се изпънаха.

— Ти поне ще знаеш, че си пострадал като юнак, а Ивайло защо отпрати мене от войската?

— Ти загуби прекрасния си син, дядо Никодиме — утеших го аз. — Това може би е по-голяма загуба от Чаславовата. Велегняв беше славен мъж и велик герой. Трябва да се гордееш с него.

— Така каза и Ивайло. „Загуби сина си, а ти давам Часлав. Грижи се за него, заведи го до село и с това ще допринесеш повече, отколкото ако оставиш старите си кокали по бранните полета.“ Глупости! Глупости и залъгалки! — Гласът на стареца издаваше искрена мъка, а патриархалната му бяла брада трепереше. — Велегняв си е Велегняв и Никодим си е Никодим. Щом Велегняв имаше право да загине като мъж и воин, защо Никодим да е длъжен да мре като баба на одъра?

Касим бег сложи ръка на кокалестото му рамо и рече кротко:

— Не си прав, дядо. Бранникът воюва с меч, военачалникът — с ума, свещеникът — с кадилницата, ученият — с перото и не се знае кой от тях воюва най-добре, кой принася най-много полза на народа си. Ти си стар и мъдър човек. Кажи ми, кой върши по-важна работа: воинът ли, който умира на бранното поле, или изпитият от нощно бдение монах, който записва за бъдните поколения подвизите на дедите им?

Дядо Никодим го гледаше подозрително и не го прекъсваше.

— Чувал съм те да пееш, дядо — продължи татаринът тихо, — и да си пригласяш на гъдулката. Имаш една песен за Ивайло, която може да изкара сълзи и от такива сухи очи като моите. Щом искаш да воюваш, благородни човече, воювай с гъдулката. Обикаляй по сборове и седенки, тегли лъка по струните, пей песента за възхвала на героя. Учи и други на тази песен. Нека тя се предава от уста на уста, от старо на младо, за да не увяхва споменът за царя-селянин. Пей, дядо. Пей! Песента ти ще донесе повече успех на делото, отколкото ако сам, с двете си немощни ръце спечелиш цяла битка.

Старецът избърса очи и сподавено изхлипа.

— Никой досега не ми е говорил така. Сигурно имаш право, юначе. Аз съм стар и глупав. Пял съм, защото сърцето ме е карало да пея. Никога не съм гледал на песните като тебе. Сигурно, сигурно имаш право. Ще пея и нови песни ще наредя. Докле свят светува, нека се помни името и подвигът на Ивайло.

Той посегна да подкара талижката, но аз го спрях:

— Чакай, дядо Никодиме. Вие знаете вашия път, но ние вървим слепешката. Къде да търсим сега войската?

— Доста път ще видите, войводо. Още на утрото след битката срещу Априн войската се вдигна на дълъг поход. Донесоха, че татарите пак минали Дунава и Ивайло тръгна на север да ги посрещне с войската. Ех, то войска ли е вече... И четири стотици с мъка ще се наброят.

Касим подаде поводите на четвъртия ни кон на дядо Никодима.

— Вземи този кон, старче. Ти си още здрав и силен, но това конче по-добре ще тегли каручката от тебе. Вземи го, вземи го. Няма защо да се опъваш. Бъди спокоен — пари не сме давали за него.

— Сполай ви, добри люде — каза старецът затрогнат. — Вървете с бога и нека всемилостивата му ръка да ви води.

Ние смушкахме конете и се понесохме пак по криволичещите пътеки на планината.

XXX

Заварихме стана в трескава възбуда, каквато неведнъж сме виждали — така тръпнеше войската само пред големите сражения. Пък и то стан ли беше — докато препускахме покрай външните стражи и вече достигнахме средата. Толкова бе останало от голямата ни някога войска.

Открихме Ивайло, Стан, Дамян и Георги наведени над земята да обсъждат някакъв план върху проста карта, начертана с пръст в праха. Бяха така вдълбочени, че едва когато конете ни изтрополяха край тях, вдигнаха глави и ни изгледаха смаяно. Необикновената им изненада ми подсказа, че навярно вече са ни смятали покойници.

— Калино!

— Ивайло! Бате!

Братът и сестрата се втурнаха един към друг. Калина коленичи пред него и допря устни до десницата му, а той се наведе и целуна високото ѝ мраморно чело. От вълнение не можеха да произнесат нито дума, но очите им и сълзите, които ги премрежваха, говореха достатъчно. Ние са отдръпнахме и ги оставихме сами да си споделят мъката на раздялата и радостта от новата среща.

Разбира се, ние с Касим бег също бяхме отрупани с въпроси и трябваше да разкажем своите преждия. След това чухме описанието на боя срещу Априн и разгромяването му. Попитахме и за предстоящата битка. Известията бяха тревожни — срещу нашите петстотин воители идеше татарска орда с повече от три хиляди изпитани главорези. Войводата беше решил да даде сражение, като разчиташе единствено на смелостта и изненадата.

Ивайло и Калина дойдоха при нас и той стисна силно ръката ми.

— Благодаря ти, Тодоре. Никога не бих намерил друг човек, комуто с по-голяма радост да поверя сестричката си. Благодаря и на тебе, Касиме. С приятел като тебе и дяволът не е страшен враг.

Обикновено безчувственият към похвалите татарин сега от удоволствие се изчерви под жълтеникавата си кожа.

— Малко хора са заслужавали щастие повече от вас двамата — обърна се Ивайло към Калина и мене. — Вие го изкупихте с много страдания и мъки. Сигурно сте говорили по пътя за бъдещето. Какво решихте?

— Ти си ми дал едно обещание, войводо — започнах аз веднага, — и сега ще поискам да го изпълниш. Дай ми сестра си за жена.

Той се усмихна благо. Преди да отговори, взе ръката на Калина и я постави в моята.

— Вие преминахте през толкова изпитания, че не човешка воля, а и смъртта не ще ви раздели. Вземи я, Тодоре. Давам ти я от сърце. Яхвайте конете, намерете някое тихо местенце на света, свийте си в него гнездо и живеете в мир и спокойствие. Само една молба имам към вас: не забравяйте дружината ни и стария грешник Ивайло. А бог ако ви дари син и го наречете...

Не довърши и извърна глава. Може би се побоя, че не ще удържи сълзите си. Аз размених бърз поглед с Калина, видях, почувствувах одобрението ѝ за онова, което бях намислил, и казах бързо:

— Защо ни даваш едно щастие, за да ни отнемеш друго? Нас ни свързва клетва — докато сме живи да не се делим от тебе. Защо сега бързаш да ни изгониш?

— Не — отсече Ивайло. — Вие ще сте безумци, ако останете. Нас ни чака близка смърт. Тук, между тези хълмове, утре слънцето ще види края ни. Не мога да позволя да се свържете, за да пролеете кръвта си само след една нощ.

— Променил ли си се, Ивайло, или искаш да ни изтезаваш? Веднъж ти ми припомни разговора ни при Зеленото блато. Днес е мой ред да сторя същото. Тогава ти каза: „Ако Калина иска да се бие за доброто на народа, аз нямам право да я спирам.“ Какво се е изменило от тогава до сега? Не сме ли пак твои воини? Не те ли чака битка за народа?

— Ако не те обичах, щях да кажа, че си полудял! — кипна войводата. — Изменило ли се е нещо, питаш. Да, изменило се е! Тогава нас ни чакаха победа, възход, успехи. Днес е друго. Ние отиваме на смърт. Заповядах да се каже на всеки воин, че утре ще погинем. Нека онзи, който милее за живота си, да си иде. Няма да го спра. Разбираш ли, защо ви изпращам далече отук? Вашето венчило трябва да бъде начало на живот, а не крачка към гроба.

— Аз ще ти спомня друго — тихо се намеси и Калина. — Помниш ли клетвата, която си дадохме, когато умря Славчо, братчето ни?

Войводата възрази. После ние настояхме отново. И така продължихме да спорим. Най-сетне Ивайло частично се предаде:

— Ние невям заговорихме едновременно за две неща: за светото венчило и за битката. Хайде да направим друго, Калино и Тодоре. Да не говорим сега за битката; далече е тя, цяла нощ — вашата нощ! — има до нея. А дотогава... — Не се доизказа, но всички разбрахме неизреченото.

— Така де! — обади се весело Дамян. — Войнишка сватба, само това не бяхме правили, сега и за него доживяхме. Както са дошли работите, няма време за чакане. Обручението мина още в Търновград. Давайте сега поп да им попее и всичко да се свършва.

— Къде във войската попове? — отговори със съмнение Стан.

— Тю, дявол да го вземе! — изруга Касим бег отчаяно.

Бърза мисъл озари съзнанието ми. Усмихнах се и вдигнах ръка:

— Почакайте. Може аз да намеря поп... ако Априн не му е прочел молитвата...

Докато ние говорихме, мълвата за нашето връщане бе обходила стана. Тя се оказа по-силна от бойното оживление и всички, воините от целия стан, бяха оставили работата си и сега, сключваха широк пръстен на почетно разстояние от нас. Представях си как вървят между тях описанията на любовта ми с Калина, подробностите по отвлечането ѝ и предположенията за чудесното ѝ избавление. Всяка войска обича разказите за приключения и обожава техните герои. Когато тръгнах към воините, посрещнаха ме такива бурни поздравления, че ако можеше да ги чуе, дори Милон Кротонеца^[1] би се обърнал в гроба от завист.

Обходих редицата и скоро попаднах на лицето, което търсех. Улових го за ръката и го изведох в средата на кръга.

— Ето човекът, който ни трябва — казах аз на приятелите си. — Сигурно го познавате. Казва се Велихна. Двамата с него единствени се спасихме от клането при Козяк.

— Но той не е поп — разочаровано продума Стан.

— Той е „свършен“, както казват богомилите, а това е даже повече от поп.

— Богомил ли? — Дамян проточи врат.

— Богомил или не, Велихна е християнски свещенослужител и отличен човек. Той ще свърши работата.

После се обърнах към богомила и накратко му разказах преживелиците си, като завърших с молба да ни венчее. Вместо очакваното оживление по ведрото му чело премина сянка.

— Нищо не ще излезе, Тодоре — каза той и аз помръкнах като попарен. — Ние, богомилите, не признаваме вашето венчило и изобщо нямаме такъв обред. Венчилото е измислено от Сатаната, за да оковава душите на по-гордите люде.

Покрусени от неочаквания обрат на нещата, ние останахме безмълвни. В очите на всички се четеше отчаяние. Тогава се намеси Ивайло. Той взе богомила под ръка, отведе го настрана и му заговори разпалено. Не чувахме думите му, но трябва да са били твърде силни, понеже Велихна изведнъж вдигна ръце пред гърдите си, сякаш да се защити, заотстъпва заднешком, а на лицето му се появи изражение на ужас. Войводата обаче не му даваше да си отдъхне, вървеше подир него, ръкомахаше, настояваше. Само веднъж доловихме да казва приглушено: „Това е заповед, разбираш ли? Заповед! И кълна се — изпълниш ли я, ти ще заслужиш повече царството небесно, нежели хиляда години да клечиш по църкви и манастири...“ И накрая богомилът не устоя. Видяхме как клюмна и отпусна ръце. Но те не се върнаха веднага при нас, а поприказваха още няколко минути, но вече с по-спокоен тон.

После Велихна дойде при мене, но докато ми говореше, някак гузно отбягваше да среща погледа ми:

— Да извърша венчило не мога, Тодоре. Но ако настояваш, мога да прочета една молитва. Както е по нашите обреди...

— И това е предостатъчно! — възкликнах с чувство, че повторно съм се родил. — Утре и една молитва не ще има кой да каже за нас.

— Чудесно! — потри ръце Ивайло. — Аз пък ще бъда клисарят. Ела да се приготвим, Велихна!

Те се отбиха първо в шатрата на войводата, после се загубиха някъде между войнишките шатри. Когато се върнаха при нас, богомилът държеше вехта книга, в която познах „Четвероевангелието“, а върху шарена кърпа в ръцете на Ивайло беше един хляб. Направиха

ни знак и продължиха извън стана. Тръгнахме след тях, а цялата войска, разбрала какво се готви, ни последва.

Беше топла и приказно красива августовска вечер. Отдалеч се носеха отмиращите звуци на деня. На още ясения небосклон грееше жълтият диск на луната. Около нея трепкаха подранили зелени звездици и всичко това приличаше на отрупан със свещи полилей. Струваше ми се, че чувам ударите на петстотинте сърца, които биеха в ритъм с моето — тези люде, които само една крачка делеше от смъртта, най-добре можеха да оценят онова, което ставаше пред очите им.

На едно малко възвишение, сгушено под клоните на могъщ, обгорен от светкавиците дъб-столетник, Велихна спря. Боговдъхновена светлина бликаше от лицето му. Ние с Калина коленичихме пред него. До нас застанаха войводите, а около тях — стотиците воини, на които вълнението пресичаше дъха.

Богомилът начупи хляба на множество малки късчета, даде по едно на Калина и мене, запази едно за себе си и раздаде останалите на околните. После приближи до нас и съедини ръцете ни. От допира до Калина топла вълна обля тялото ми. Шумолене като далечен звън на хиляди камбани прозвуча в ушите ми.

Велихна се изправи и слабата му висока снага се откри на бавно смрачаващото се небе. Имаше вид на заклинател, който с една дума може да покори цялата вселена. Издигна очи нагоре и високо и отчетливо, но с глас, сгрян от пламъка на сърцето му, започна:

— Отче наш...

Калина се прекръсти няколко пъти, но той не се разсърди както в Слънчево.

— ... иже еси на небесех...

Стиснах до болка ръката ѝ. Тя отвърщаше кротко на грубата ми воинска ласка и караше слепите ми очи да бият до пръсване. Тялото ми гореше, сякаш не кръв, а разтопено олово течеше в жилите ми.

— ... да святитя имя твое...

Душата ми отлетя някъде високо, където лъчезарна светлина я обля и пречисти. Всичко онова, което досега беше Теодорик Стохас, сякаш изведнъж се стопи и преля в нещо чисто, възвишено и сияйно. В омаяния ми слух ангелски хорове прославяха името на Твореца, но заедно с него повтаряха и още едно име — Калина.

Опомних се, когато молитвата беше свършила. Богомилът благоговейно изяде късчето хляб. Всички последвахме примера му.

— Любовта е дадена от бога — все така тържествено произнесе той след това. — Нека бог благослови и вашата любов, да укрепи съюза ви и ви дарува щастие. Не мислете за утрешния ден. Тази нощ е вашата нощ. Щастието не се мери с продължителността, а с дълбочината му.

Той простря ръце над главите ни, благослови ни, избъбри „Амин“ и се отдръпна. На неговото място застана Ивайло.

— Блажен е онзи, който като вас изпълни дълга си към народа и изкупи със страдание щастието си. Ще дойде време, когато наред с църковните светци хората ще споменават и славят и мъчениците в борбата за доброто на хората. Тогава в народната признателност вие ще намерите наградата за вашите дела. Сега обичайте се и нека всевишният ви закриля.

Станах, взех Калина на ръце и я понесох. Разпуснатите ѝ коси се стичаха като златен водопад към земята. Воините се отдръпваха, правеха ни път и неволно ни се кланяха. Направих още няколко крачки, обърнах се и погледнах през рамо. Никой не се смееше.

Продължих нататък. Внезапно Калина странно натежа в ръцете ми. Спрях и я погледнах смаяно: облегнала глава на гърдите ми, тя бе притворила дългите си мигли и спокойно спеше.

Положих я на пожълтялата от слънцето и сушата трева. Приседнах до нея. И тогава усетих някаква непреодолима отпадналост в цялото си тяло, натежалите ми клепачи неудържимо се слепваха. Полегнах на тревата. И с последната си мисъл, преди да заспя, аз открих истината: по заповед на Ивайло богомилът Велихна се бе съгласил да извърши нечувано светотатство, като сложи силна упойка в нашите хапки уж свещен хляб. За да ни спасят въпреки волите ни...

... Свестих се на второто утро след венчавката ни. Събуди ме клатушкане и тракане на колелета. Огледах се. Завит под простичка черга, аз лежах върху купчина сено във весело подрусваща се каручка. До мен, още упоена, спеше Калина. Когато усети пробуждането ми, коларят се извърна и ми се ухили. Беше Велихна.

Заговори ми нещо, показва ми някаква торбичка, но думите му трудно достигаха до още потъналото ми в унес съзнание. С мъка долових няколко изречения: „Беше повеля на Ивайло...“, „Тук са драгоценности — сватбеният дар на войводата и войската...“, „... догони ни вест — нашите са победени... убити...“ А аз мислех само едно: те, отиващите на гибел, бяха осъдили Калина и мене — а покрай нас и Велихна — на живот...

— Къде отиваме? — изговорих с усилие.

Велихна посочи напред:

— Към земята на италийците...

[1] Милон от Кротон (*Кротонски*) — прочут атлет на древността (VI в. пр.н.е.), шест пъти победител в Олимпийските игри и седем пъти — в Питийските. Притежавал изключителна сила и равностойна лакомия: веднъж пренесъл на рамене един вол на 120 крачки, убил го с юмручен удар и след като го опекал, го изял сам. Толкова голямо било обаянието на Милон Кротонски върху народа, че кротонците го избрали за предводител във войната си срещу сибаритите, където той се явил в костюма на Херкулес и с вида си изплашил враговете. ↑

Издание:

Цончо Родев

Наричаха ме Желязната ръка

Редактор: Георги Стоянов

Художник: Христо Брайков

Художествен редактор: Веселин Христов

Технически редактор: Найден Русинов

Коректори: Донка Симеонова, Бети Леви

Издателство „Хр. Г. Данов“ — Пловдив, 1971

Печатница „Дим. Благоев“ — Пловдив

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.